

**ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR NOMIDAGI
ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI**



“FAN VA TA'LIM” KONFERENSIYASI



Andijon 2022-yil

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR NOMIDAGI ANDIJON
DAVLAT UNIVERSITETI

“FAN VA TA'LIM”

*mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy onlayn
konferensiya materiallari*

2022-yil, 10-FEVRAL

I CHIQISH

Andijon

“FAN VA TA'LIM” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materiallari / Mas'ul muharrirlar – H.Abdullayeva, B.Axmedov. – Andijon davlat universiteti, kichik bosmaxonasi. 129-uy, 2022. – 148 bet.

Mas'ul muharrirlar:

Havoxon Abdullayeva

AnDU Pedagogika kafedrası o'qituvchisi

Botirjon Axmedov

AnDU O'zbek tilshunosligi kafedrası o'qituvchisi,
filologiya yo'nalishi bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Tahrir hay'ati:

- F.Usmanov** – AnDU Filologiya fakulteti dekan o'rinbosari,
filologiya yo'nalishi bo'yicha falsafa doktori (PhD).
- D.Rustamov** – AnDU Chet tillar fakulteti dekani,
filologiya yo'nalishi bo'yicha falsafa doktori (PhD).
- F.Yuldashev** – AnDU Tabiiy fanlar fakulteti dekan o'rinbosari,
biologiya yo'nalishi bo'yicha falsafa doktori (PhD).
- S.Islomova** – AnDTI Tibbiy kimyo kafedrası o'qituvchisi,
texnika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).
- T.Kaziyeva** – AnDU Maktabgacha ta'lim kafedrası o'qituvchisi,
pedagogika yo'nalishi bo'yicha falsafa doktori (PhD).
- A.Boboyev** – AnDU Fizika kafedrası katta o'qituvchisi,
fizika-matematika yo'nalishi bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Ushbu to'plamda “FAN VA TA'LIM” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy onlayn konferensiyaga yuborilgan maqola, tesis materiallari jamlangan. To'plamda filologiya fanlari, tarix fanlari, pedagogika fanlari, falsafa fanlari, aniq fanlar, tabiiy fanlar, psixologiya fanlari, ijtimoiy-gumanitar fanlar, san'at va madaniyat fanlari, iqtisodiyot fanlari va shu fanlarning hozirgi kundagi dolzarb muammolari haqida so'z yuritiladi.

Onlayn konferensiya materiallari mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriat talabalari, shuningdek, keng o'quvchilar ommasiga mo'ljallangan.

Maqolalarning ilmiy saviyasi uchun mualliflar mas'uldirlar.

FILOLOGIYA FANLARI

THE CONCEPT OF FAMILY AND UNIVERSAL VALUES IN UZBEKISTAN

Ikromaliyeva Saodatoy Shuhratbekovna

A student of master degree

The faculty of Russian Philology of Pedagogical institute

***Annotation:** This article discusses the importance of the family code in the regulation of family relations. It also shows the role of women in the upbringing of children in the family.*

***Key words:** family, dignity, spirituality, upbringing, morality, consciousness, child, housewife, mother-in-law, couple.*

The Family Code plays an important role in the legal regulation of family relations in Uzbekistan. "This code protects the rights and obligations between parents and siblings, children and spouses" [2.9].

The family has long been considered sacred in the East. However, the sanctity of the family is not limited to the fact that the husband and wife are legally married and live happily together, but also the children who are the successors of their lineage, their upbringing, maturity, usefulness for the people and the state. President Sh.M.Mirziyoyev said that "if a woman is happy, the family and society will be happy" [1.3].

In folk wisdom, proverbs say that "family members follow the movement of women" - they highly value the role of women in the family [3.64]. By the way, the place and position of women, their ability to behave can affect not only mothers, but even an entire nation. For Shyn, too, it is not in vain that it is said that a nation whose wives are educated - a nation that is educated, a nation where the weak are uneducated, a nation where women are diligent and enterprising - rich, a nation whose wives are wasteful and lazy is poor.

The Uzbek family embodies the noblest spiritual, moral values and radiant traditions of our people like the sun in a drop of water. Our children learn to respect the ancestors of the past, parents and the elderly in the family. The maturity and crisis of the rising generation also depend on the family. If the family is healthy, the parents have spiritual qualities, mutual respect, attention to the values of society and faith, such families will not produce bad children.

Family upbringing covers all aspects of the upbringing of a healthy generation, and no other educational institution can fully fulfill this task as a family. The effectiveness of family upbringing depends, first of all, on the degree to which the family environment is organized. The health of the family environment is determined

by the level of physical health, spiritual maturity of each family member and the level of mental harmony of all family members. These levels are determined by the relationship between husband and wife, mother-in-law and daughter-in-law, father and son, mother and daughter. There is no substitute for the mother in the family. After all, the spiritual leader of the family is the woman, she is the mother. For this reason, in all periods, the image of women has been a sign of the state and level of spirituality of society. As the wise say, if men are the present of the nation, women are its future. The saying that today is our existence today is our achievement or defeat. If tomorrow is the future, it is a hope that can be achieved with hard work, morality, and decency. Man always lives with hope for the future.

Women are the golden treasure of human spirituality. The seeds of the future will sprout in the hearts of women. If human life is the greatest adornment of the universe, this adornment is bestowed by a woman. Therefore, like life, the woman who created it is also holy.

A good wife is the happiness not only of her children but also of her husband. It is not in vain that our people say, "It is the wife who makes the earth and the woman who makes the earth." [4.77] Indeed, a good wife raises not only her children but also her husband with her honesty, kindness, morality, and livelihood. The more a man is the head of the family, the more he will be at work, outside.

Women create a healthy spiritual environment in the family. That is why there is a wise saying among the people that "a good wife is happy" [5.74].

"The Constitution of the Republic of Uzbekistan also pays attention to the issue of the family. Articles 63-64 state that the family is a link in society "[6.21]. According to the Constitution of the Republic of Uzbekistan, if the people are the only source of the state, the family is the source of the people, and the source of the family is the child.

At present, special attention is paid to the creation of spiritually and intellectually harmonious families, raising the status of the main educator of the family. Because the role of the family in the development of society, the rule of law, the inculcation of universal values, the idea of independence in the minds of children is invaluable.

The family has always been the cradle of love, mutual respect, trust and loyalty, honesty and religion, mutual cooperation and solidarity, friendship and patriotism. In the family, the obligations of the parents to the children, the debts of the children to the parents are innumerable. "Our first President IA Karimov expressed the following views on this issue. Of the parents they also have responsibilities to their children. These are:

- First, to give a good name to the child;
- secondly, to give literacy to a good teacher;

- third, vocational training;
- Fourth, joining the head;
- Fifth, housing; [7.95]

The most unique qualities of a child are found in the family. Children understand the needs of society through the school of family life.

Today, the time has come for family heads to have a deeper understanding of their duties and responsibilities to the state and society, and to have a high sense of parental honor. Being a loving father, a loving mother in the family, taking care of the family is a good thing, of course. However, such care should not be limited to the maintenance of a normal household. All members of the family are equally responsible for a healthy family environment.

A number of our psychologists are working to create a healthy psychological environment in the family. According to them, the importance of family stability tools today is, firstly, to improve and develop the relationship of spouses in the family, and secondly, to increase the level of their satisfaction with their marriage. Indeed, the stability of the family, its peace, is first and foremost in the hands of spouses, especially women.

Life is not always based on love. A family can be formed even by tradition, circumstances and parental desire. It is a great sin to break up a family when the worldview, level, and interests of the people who make up the family do not match. Because this, in turn, can lead to consequences that negatively affect the fate of children in the family, their psyche, personal development. Therefore, every woman who interrupts family worries, child rearing, public affairs is responsible for the fate of the family. We rely on and believe in the noble woman who worshipped the same woman, whose skirt died.

The problems and prospects of family and marriage, child rearing are in the center of attention of our state and society. While this is a great concern on the one hand, on the other hand, it imposes a huge responsibility on each of us.

References:

1. Mirziyoyev Sh.M. Speech at International Women's Day Ceremony. T. // New Uzbekistan. 2020. 8 March.
2. Comments on the Family Code. T. "Justice" 2000.
3. Uzbek folk proverbs. T. 1958.
4. Karamatova K.M., Karamatov H.S. Proverbs. Proverbs. Potslovitsy. T. "Labor." 2000.
5. Temur's rules T. "Uzbekistan" 2019.
6. Constitution of the Republic of Uzbekistan T. "Uzbekistan" 2014.
7. Karimov I.A. The dream of a harmoniously developed generation. T. "Uzbekistan" 1997.

USMON AZIM SHE'RIYATIDAGI PARALLELIZMNING O'RNI

Madina Parpiyeva Ashurali qizi

Andijon davlat universiteti o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi II kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Usmon Azim she'riyatida alohida o'rin olgan parallelizm haqida fikr yuritamiz.

Kalit so'zlar: parallelizm, xiazm, inkorli parallelizm.

Usmon Azim o'ziga xos uslubga, o'ziga xos yo'nalishga ega bo'lgan ijodkor. Shoir ijodini uning so'z qo'llash mahoratidan, shu so'z qo'llash mahorati davomida qanday badiiy tasvir vositalaridan foydalanishiga va albatta she'rga singga mazmun mohiyatga qarab belgilanadi. Usmon Azim she'riyatida juda ko'plab badiiy tasvir vositalari ko'rishimiz mumkin. Maqolada Usmon Azim she'riyatida alohida o'rin olgan parallelizm haqida fikr yuritamiz.

Parallelizm¹ (yun. Paralleleo-yonma- yon turuvchi yoki boruvchi) 1) xalq o'gzaki ijodida juda keng qo'llangan, keyinchalik yozma adabiyot tomonidan o'zlashtirilgan tasvir usuli, muayyan o'xshashlikka ega narsa hodisalarni parallel (yonma-yon) tarzda tasvirlash. Paralleleizm tasvirlanayotgan narsa-hodisalar orasidagi o'xshashlik yoki zidlik tufayli obrazni jonli tasvirlash, his- tuyg'uni yorqin ifodalash imkonini beradi.

Analogiya asosida parallelizmning sintaktik parallelizm, leksik-morfologik parallelizm, psixologik parallelizm, intonatsion parallelizm kabi qator boshqa ko'rinishlarni haqida ham gapiriladi. Bu holda tashkillanishi (fonetik, leksik-morfologik, ritmik, sintaktik va boshqalar) jihatidan bir –biriga o'xshash nuqt bo'laklarini matnning turli bo'laklarida ta'kidlab joylashtirishga asoslangan stilistik figura, matn kompozitsiyaga daxldor badiiy usullar tushuniladi.

Yuqorida ta'kidlangan sintaktik parallelizmga misol qilib Usmon Azimning “Bu voqea bolaligimda...” she'ridan quyidagi misralarni olishimiz mumkin:

Bu voqea bolaligimda...

U kuylayveradi-aylanar zamin,

U kuylayveradi-tug'ilar shoirlar

U kuylayveradi zo'riqib, xorib...

Nogoh ko'z oldiga bir surat kelar:

Yuqoridagi misralarda “u kuylayveradi” sintaktik parallelizm she'rga o'ziga xos oxangdorlik, shu bilan birga voqea—hodisalarni birin-ketin tez sodir bo'lishini, lirik qahramon qalbidagi his-tuyg'ularni ochib bergan. Ya'ni, u kuylayveradi, zamin

¹ Адабиётшунослик луғати (Хаммуалиф). –Т.: Академнашр, 2010. –Б. 214-215.

aylandi, insonlar-shoirlar tugʻiladi, shoirni oʻquvchini ham qiziqtirib, ham shoshtirib qoʻyadi.

Sintaktik parallelizmning murakkab koʻrinishlari ham boʻlib, ular : xiazm va inkorli parallelizmdir. Xiazm –bu soʻzlarning qisman yoki toʻla teskari takrorlanishidir. Inkorli paralleizm esa avvagi boʻlakni inkor qiluvchi turdir. Usmon Azimning “Grafika “ sheʼrda ham xiazm, ham inkorli parallelizm koʻrishimiz mumkin. Sintaktik parallelizm quyidagi vazifalarni bajarishi mumkin:

Koʻzlaring qaro sening, qoshlaring qaro,
Yuzlaring oq sening, kulishlaring oq,
Qoʻlingdagi taʼna toshlaring qaro,
Menga gʻamgin boqib turishlaring oq.

Misrada qoʻllanilgan parallelizm soddalik, ravonlik uchun xizmat qilgan.

Unutishing-qaro, hijroning qaro,
Sogʻinching oppoqdir, xatlaring –oppoq,
Qarodir yurganing oʻch-mehr aro,
Menga tashlab ketgan dardlaring –oppoq.

Shoir inson hayotini “Grafika” oʻxshamasligini ochib berish uchun palallelizmdan foydalangan.

Shommi, yo saxarmi- vaqatimdir qaro,
Sen deb toʻkayotgan yoshlarim oppoq,
Sening ham, mening ham baxtimdir qaro,
Oʻttiz toʻrt yoshingda sochlaring oppoq.

Xulosa qilib shu aytishimiz kerakki, Usmon Azim – tilimizning betakror ohanglari, serjilo maʼno boʻyoqlarini oʻz sheʼrlari orqali koʻrsata olgan ijodkor. U oʻzbek tilining imkoniyatlarini oʻz asarlarida namoyish etibgina qolmay, uni turli maʼnolar, goʻzal ifodalar bilan ham boyitgan.

Usmon Azim sheʼrida parallelizm vositasida matnning taʼsirchanligi oshirilgan hamda shoirning badiiy niyati aniq va yorqin tasvirlangan, koʻzlangan maqsad oʻquvchiga yanada tez va oson yetkazilgan.

Adabiyotlar:

1. Адабиётшунослик луғати (Хаммуалиф). –Т.:Академнашр. 2010. –Б. 21.4-215.
2. Усмон Азим. “Дарс” шеърлар тўплами. –Тошкент, 1986. –Б. 67-68.

**ONA TILI VA ADABIYOT FANLARINI O'QITISHDA ZAMONAVIY
PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN YANGICHA YONDASHUV
ASOSIDA FOYDALANISH**

Kushmurodbekova Shohsanam Botirjon qizi

Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on shahar 17-IDUM

ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ona tili va adabiyot fanlarini o'qitishni pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda ta'lim samaradorligini oshirish, dars jarayonida ta'limiy o'yinlar o'quvchilarni faol ishtirokiga aylanish yo'llari hamda ona tili va adabiyot fanlaridagi muammoli mavzulardan kelib chiqib, bog'liq muammoni ajratib olish orqali yetuk malakaga ega bo'lishlar masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: ta'limiy o'yinlar, texnologik xarita, muammoli vaziyat, innovasion texnologiyalar, interfaol metodlar.

Dunyoning barcha rivojlanayotgan davlatlari hozirgi globalashuv vaqtda o'z oldiga hamma bolalarni umumiy o'rta ta'lim jarayoniga to'liq qamrab olish masalasini qo'ygan bir vaqtda, mustaqil O'zbekistonimizda ushbu muammo allaqachon muvaffaqiyatli hal etilgan bo'lib, uzluksiz ta'limda masofaviy ta'limni qo'llab, o'quvchilar bilimni baholashda raqamli texnologiyalardan samarali foydalanmoqda. Bugungi kunda navbatdagi ustuvor vazifa sifatida, sifatli ta'lim-tarbiya berish, ta'limning samaradorligini oshirish masalasi qo'yildi. Ta'lim jarayonida interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda.

Shuni ta'kidlash muhimki, «Ona tili va adabiyot» darslariga noan'anaviy darslarni olib kirish va uni ta'lim mazmuniga singdirish, dars o'tishning yangi-yangi usullarini topish Davlat ta'lim standartlari talablarini bajarishga zamin yaratadi. Inson shaxsini har tomonlama kamol toptirish, o'sib kelayotgan yosh avlodda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga hurmat tuyg'usini uyg'otishda, milliy tilga, o'z xalqining an'analarga iftixor hissini kamol toptirishda «Ona tili va adabiyot» darslarining o'rni beqiyosdir. Shuningdek, hozirgi davrda XXI asr pedagogidan nafaqat nazariy bilim balki shu bor bilimni o'quvchilar ongiga samaraliroq usullar orqali yetkazish, berilgan bilimning oson, puxta va tez o'zlashtirilishiga zamin yaratish, o'quvchilar ongida mantiqiy fikrlash, ijodkorlik va ravonlikni shakllantirish ham talab etilmoqda.

Noan'anaviy darslarni esa interaktiv metodlar va o'yinlarsiz tasavvur etish qiyin, zero bular darsning o'zagini tashkil etadi. Misol uchun, murakkab mavzuni o'quvchilar ongiga osongina yetkazish uchun «Aqliy hujum», «Zakovat», «Zigzak», «Interfaol», «O'yin dars», «Munozarali-bahsli dars», «Sayohat dars», «Musobaqa dars», «FSMU», «Baliq skeleti», «Charxpalak» kabilarning o'quv jarayonida qo'llash

alohida ahamiyatga ega. Darslarda qo'llanadigan interaktiv usullar o'quvchilarda o'z ona tili va yurtiga mehr-muhabbat tuyg'ularini uyg'otish, ularni mukammal savodxonlik darajasiga ko'tarish, mantiqiy aniq va to'liq nutq sohibi bo'lishiga erishish kabi muhim vazifalarni bajarishni nazarda tutadi. Bu kabi interaktiv metodlar va o'yinlarning dars davomida foydalanilishi avvalo, pedagog mahorati bilan bogliq. Sababi, metodlar darsdan bir kun oldin tayyor holga keltirilishi, kerakli ko'rgazmali qurollar, tarqatma materiallar, qisqa savoljavob va testlar, baholash mezonlarini shakllantirish shuningdek o'rganuvchilarni rag'batlantirish va jazolash maqsadga muvofiq. Har bir metod o'quvchilarning yoshi, qiziqishlari, o'gil bolalar va qiz bolalar sonining proporsiyasi, o'zlashtirish jarayoning tez yoki nisbatan sekin ekanligi, qobiliyatlari va ustunlik jihatlarini hisobga olgan holda oson va qiyin turlarga bo'lingan holda tanlanishi va tayyorlanishi muallimdan talab etiladi. Bundan tashqari 45 daqiqa davom etadigan dars mashg'ulotida harakatli o'yinlarning mavjudligi alohida ahamiyatga ega. Chunki, bolalarni charchatmaslik va ularni oqilona tanlangan 3-4 daqiqalik harakatli o'yilar orqali miyaga va mushaklarga dam berish ham ustozning vazifasi hisoblanadi. Dars jarayonlarida notiqlik, suhbat, hikoya, mustaqil ish, yozma ish, hozirgi zamon bilan bog'lash orqali ijtimoiy-siyosiy bilimlarni ham oshirib borish, mustaqil fikrga tayanish shakllariga katta e'tibor berilishi lozim.

Ayniqsa hozirgi butun dunyoga tarqalishga ulgurgan COVID -19 pandemiyasi sharoitidan kelib chiqilsa, o'qituvchida yana bir imkoniyat bu audio va video darslarning masofaviy ta'lim uchun yaratilishi va online ta'lim yurtimiz ta'lim tizimini qamrab olar ekan, online dars mashg'ulotlari bir qatorda o'quvchilar uchun tanish bo'lgan sevimli ustozlari tomonidan yaratilgan qo'shimcha darslar ularga kuch, motivatsiya va albatta qo'shimcha bilim bera oladi.

Har bir darsni o'ziga xos usul asosida o'tish, o'quvchining fanga bo'lgan qiziqishini oshirish, uning qalbida ilmga muhabbat uyg'otish o'qituvchining mahoratiga bog'liq. Muallimning mahoratini oshirishga xizmat qiluvchi vositalardan biri zamonaviy pedagogik texnologiyalardir. Zamonaviy pedagogik texnologiya – hozirgi zamon didaktikasi va pedagogikasi taraqqiyotining mahsuli. Har bir zamonaviy pedagog mavjud pedagogik texnologiyalarni o'z darslarida qo'llasa, albatta ijobiy natijaga erishadi. Bugungi kun o'qituvchisining maqsadi barkamol yoshlarni tarbiyalash, ularga puxta ta'lim-tarbiya berish, zarur axborotlar bilan ta'minlash, mustaqil fikrlashga o'rgatish, bilim va hayotiy ko'nikmalar hosil qilish, ular qalbida vatanparvarlik, xalqparvarlik tuyg'ularini qaror toptirishdan iborat. Bu ezgu maqsadlarni ilg'or pedagogik va innovatsion texnologiyalar asosida o'tilgan mashg'ulotlarda amalga oshirish mumkin.

Bugungi kunda jamiyatimizda yangi ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi, ta'limning jahon ta'lim tizimiga integratsiyalashuvi zamonaviy pedagogik texnologiyalarda yangicha yondashuv zarurligini taqozo etmoqda. Bu yondashuvlar

o'z navbatida o'quv jarayonining tashkiliy va metodik jihatlariga muayyan ijobiy o'zgarishlar olib kirmoqdaki, ularning ko'pchiligi pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat bilan uzviy bog'liq.

Xulosa qilib aytganda, ona tili va adabiyot fanining chuqur o'zlashtirilishi zamonaviy pedagog foydalanadigan interfaol metodlar, o'yinlar va komputer texnologiyalaridan oqilona foydalanish orqali yanada puxta, oson va tez bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жамолдиновна, Б. М. (2020). Лингвокультурологические научные направления и интерпретация языка и культуры в современной лингвистике. Вестник Приамурского государственного университета им. Шолом-Алейхема, (3 (40)).
2. Bekiyeva, M. J. (2021) Konseptning lingvokulturologiyadagi bazaviy kategoriyalardan biri. Aktualnye nauchnye issledovaniya v sovremenном мире. 3-7 (71). С 233-241.

“ЎЛИМ” КОНЦЕПТИНИНГ ИНСОН ТАСАВВУРИДАГИ ТАСВИРИ ВА МИЛЛИЙ-МАДАНИЙ ҚАРАШЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ

Каримова Дилором Шавкат қизи ва

Қўчқаров Искандар Алишер ўғли

Андижон давлат университети

Факультетлараро чет тиллар кафедраси ўқитувчи

Mail: karimovadilorom15@gmail.com

***Анотация:** Мақолада “Ўлим” концептининг дунёдаги турли динларга эътиқод қилувчи халқлар тасаввурида акс этиши ва бизнинг динимизда қандай ифодаланиши ҳамда олимлар асарларидан мисоллар билан ёритиб берилган.*

***Калит сўзлар:** маданият, “temento mori”, Ману қонунлари, Қадимги Рим, Хиндистон, Европа, Қадимги Хитой.*

Маданий чегараларни кенгаиш жараёни, замонавий доирада глобаллашаётган инсоният, шахслардан маданий мослашувчанликни талаб қилади. Маданий анъаналарни, тил ва қоидаларга таъсири, яратилган тил тасвирига тегишли миллий маданий кодлар асосларини ўрганиш ва уларни мавжуд миллий маданий анъаналарга муносабатларини ва глобаллашув жараёнидаги ўзгаришларни ўрганиш орқали ифодаланади. В. Фон Гумболдтнинг фикрича, ҳар бир тил қандайдир аниқ дунёқарашни акс эттиради. Бинобарин, «шахснинг идроки ва фаолияти қанчалик унинг қарашларига боғлиқ бўлса», инсоннинг «объектлар»га муносабати тўлиқ тил билан белгиланади. С. Геертз “маданият” тушунчасига қуйидаги таърифни беради: “тарихий кўчирилган модел томонидан ифодаланган мерос тушунчалар тизими сифатида белгиларга киритилган тушунчалар рамзлар воситалари, улар

орқали одамлар бир-бири билан мулоқот қилади ва асосланади бунда уларнинг ҳаёт ҳақидаги билимлари ва муносабатлари шаклланади”.

Бизни диний ва дунёвий қарашимиз шуни тақозо этадики “ўлим” бу сўрамасдан, инсонни огохлантормасдан содир бўладиган жараён деб қарасак, шу ерда Лукмони Ҳакимни ўғлига қилган насиҳатини мисол қила оламиз: «Ўғлим! Ўлимнинг қачон келишини билмайсан. Бас, тўсатдан сенга йўлиқишидан олдин ўлимга ҳозир тур» жумлалари инсонни бир дақиқига ларзага солади. Бу борада динимизнинг муқаддас китоби бўлмиш Қуръони каримда жуда кўплаб зикрлар келтирилган. Аллоҳ таоло айтади: «Ҳар бир жон ўлимни тотгувчидир» (Оли Имрон сураси, 185-оят).

Тарракий этган давлатларнинг асосий қисми христиан динига мансуб кишиларни ўз ичига олади. Насронийлик динининг Эски ва Янги аҳд китобларида ўлим ва боқийлик ҳақида алоҳида таълимотлар мавжуд бўлиб унда қилинган гуноҳлар учун “ўлим” жазодир ва Исо барча одам зоти учун ўлиб тирилгандир. Масалан: “Қачонки мўминга ўлим ҳозир бўлса Исо Масих доимо ҳаёт, ўлимга қаршилик кўрсатинг.” (Эски Аҳд 24).

Европада “*memento mori*” машхур ибораси мавжуд бўлиб, ушбу ибора доимо ўлимни эслашга, уни кутилмаганда келишини акс эттириб шахсни ўйланишга ва доимо бу ҳақда фикрлашга ундайди. Ўлимни англаш ибораси эса инсонни ўзини ўлимга тайёрлаши ва уни табиий қабул қилишига ишора булган. О.А.Мешчерякова ва Ваодзимьер Висозаескиларнинг илмий изланишларида рус ва поляк тилларида “ўлим” концептининг фразеологик ва паремиологик бирликларининг ўхшаш ва фарқли томонлари ўрганилган бўлиб маданиятни тилга қанчалик таъсир этиши ва лингвокогнетив тадқиқотлар лингвомаданий илмий қарашларни тўлдириши таъкидланган. Польша миллий маданиятида ўлим “кўпинча оқ либос кийган оддий аёл” суратида акс эттирилган экан ва Pol. *Ġmierū matula* (онам ўлими); *babusia Ġmierū* (бувам-ўлими); *kuma ġmierū* (она Худонинг ёки Биби Марьямнинг ўлими) каби сўзлар билан ифодаланган экан.

Дастлаб Ҳиндистонда Ману² қонунлари шерий тарзда ёзилган бўлиб улар 12 боб 2685 та мақола ва икки мисралик шеърлар шаклида ифодаланган. Ману қонунларида ҳар қандай киши учун ўлим жазосини давлатга қарши суиқасд ёки ижтимоий тартибни бузиш, бундан ташқари, режалаштирилган қотиллик, эр-хотиннинг ҳар қандай хиёнати, учинчи марта қилинган ўғирлик учун, ҳатто аёлларга ҳам ўлим жазосига ҳукм қилинган. Масалан: 231-моддада “*Ёнгин*

² <https://ru.wikipedia.org/wiki/Ману-смрити>

пайтида ўғирлик қилган жиноятчига ўзига мос ёнгин ўрнатади ва шу тарзда уни рухи Яума худосига юборилади.”

Қадимги Хитойда ўлим жазоси кенг тарқалган ва шафқатсиз шакллардан бири бўлган. Ҳатто солиқ тўлашдан бош тортганлар ҳам ўлимга ҳукм қилинган. Қадимда Хитой давлатида ўлим жазосини амалга ошириш куз ёки қишда бўлганлиги сабабли кўплаб бадий асарларда ушбу ходиса ўз аксини топган. Конфуцийнинг фикрича, баҳор ва ёзда тирик мавжудотни ўлдириш, табиат уйғонганда, уни бузиш билан баробардир. Хан сулоласига мансуб, конфуцийлик мактаби вакили Сыма Цянь (206 й. эрамиздан олдин — 220 й.) ўзининг “Ши цзи”³ («Тарихий ёзувлар») асарида “Одамлар худди яшил майсадек, шамол қай тарафга эсса майса ҳам шу тарафга эгилар” деб эътироф этган. “Майса” ёшликни хали кўп нарсани тушинмасликни ифодаласа, “шамол” уни тарбиялаш мумкинлигини акс эттирган.

Қадимги Римда «Ҳаётда муносиб яшаш учун ўлим кўркувини енгиш керак» деган сўзлар кенг тарқалган бўлиб одамлар ўлимни табиий қабул қилишлари ва ундан кўркмасликлари ўша даврнинг таниқли шоири Петронийнинг “Сўнги ҳаракат” шерий тупламида акс этган. Масалан: “Дўстларимга сўзладим ўлимимни ва қалбимнинг ўлмаслигини улар эса куйлашар ва хазил шеърлар ўқишар.” Қадимги Римда кўплаб файласуфлар ўлим билан боғлиқ қарашларни чуқур англаб етишмаган, шунинг учун ўлим тушинчаси кўплаб асарларда афсоналар шаклида ифодаланган.

Ҳадил Жихад Вахид ал Ахмаднинг “Ўлим концепти ва қайта тирилиш” деб номланган илмий ишида ўлим концептининг шеърятда ифодаланиши ва замонавий адабиётнинг ўлим ва қайта тирилишга бўлган муносабатини ўрганган. Матн тахлили усулидан самарали фойдаланган ҳолда шоирларнинг ўлим ва қайта тирилиш ҳақида фикр ва қарашларини шеъринг тарзда ифодалашларини ва ёндашувларини тахлил этган ва ўрганган. Унинг хулосаларига кўра замонавий адабиётларда ўлимнинг ифодаланиши ўзгача руҳни бағишлашига сабаб ўлимдан сўнг қайта тирилиш борлиги ва пайғамбарларнинг бутун олами ўзгариши ҳақидаги башоратларидир.

Америка ва британия шоири, модернизм вакили Т.С.Элиот ўзининг шеърларида ўлимни қишга ўхшатса, қайта тирилишни баҳорга таққослаган. Унинг ёзган асарларида бахт лаззатини тотишдан аввал инсон азобни енгиб ўтиши керак:

*Webster was much possessed by death
And saw the skull beneath the skin;
And breastless creatures under ground*

³ Сыма Цянь “Ши цзи” (206 й. эрамиздан олдин — 220 й.)

Leaned backward with a lipless grin.

Шоирнинг ижод даври биринчи жаҳон уришини якун топган вақтларига тўғри келиб, унинг “Ўликларни дафн этиш” поэмасида бўшлиқни хис қилиш мумкин, шунингдек, умидсизлик ва фақатгина, ўлим ҳақ ва нажоткор деган фалсафий ғояларни англаш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. [https://ru.wikipedia.org > wiki > Ману-смрити](https://ru.wikipedia.org/wiki/Ману-смрити)
2. Сыма Цянь “Ши цзи” (206 й. эрамиздан олдин — 220 й.)
3. Қурони Карим “Оли имрон” сураси 185 оят
4. Эски Ахд 24

БОШЛАНҒИЧ СИНФЛАРДА ОНА ТИЛИ ТАЪЛИМИ СИФАТИНИ ТАЪМИНЛАШ ПАРАМЕТРЛАРИ ХУСУСИДА

Акбарова Фарид

Андижон вилояти Шахрихон тумани 39-умумтаълим мактаби бошланғич синф
ўқитувчиси

Мамлакатимизда мустақиллик йилларида амалга оширилган кенг кўламли ислохотлар миллий давлатчилик ва суверенитетни мустаҳкамлаш, хавфсизлик ва ҳуқуқ-тартиботни, жамиятда қонун устуворлигини, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенглик муҳитини таъминлаш учун муҳим пойдевор бўлди, халқимизнинг муносиб ҳаёт кечириши, жаҳон талаблари даражасида таълим олиши ва касб эгаллаши, фуқароларимизнинг бунёдкорлик салоҳиятини рўёбга чиқариш учун зарур шарт-шароитлар яратди, ёш авлоднинг таълим-тарбиясига, уларнинг маънавий, ҳуқуқий юксалишига оид йўналишларда ҳам муайян ишлар амалга оширилди.

Бизга маълумки, муайян ўқув фанлари бўйича таълим бериш ўқувчиларни ақлий-интеллектуал жиҳатдан ривожлантириш ва билимларини изчил тизимга солишда муҳим аҳамиятга эга. Бу жиҳатдан, айниқса, она тили таълими алоҳида аҳамият касб этади. Ўқув-билув жараёни самарадорлиги асосан ўқув предмети мазмунининг таълим мақсадига мувофиқ ҳолда танланганлигига боғлиқ. Шунинг учун ҳам ўқувчиларга тақдим этиладиган ўқув юкламасини уларнинг эҳтиёж ва имкониятларига мос тарзда белгилаш лозим.

Бошланғич синфларда она тили таълими ўқувчиларнинг мустақил, танқидий ҳамда мантиқий фикрлаш кўникмаларини шакллантириш ва ривожлантириш, ўз фикрларини мустақил баён қила олиш, эгаллаган билимларини ўқув фаолиятларида қўллаш ҳамда таълимнинг иккинчи босқичида ўқишни давом эттириш учун зарурий тайёргарлик даражасини таъминлашга хизмат қилади.

Она тили таълими ўқувчиларнинг мустақил фикрлаш имкониятларини кенгайтириш, уларда мушоҳада юритиш, ўзгалар фикрини англаш, ўз фикрларини оғзаки ва ёзма равишда раво баён қила олиш, жамият аъзолари билан эркин мулоқотда бўла олиш кўникма ва малакаларини изчил ривожлантиришга хизмат қилиши керак. Она тили давлат таълим стандарти кўрсаткичлари болани фикрлай олиш, ифодаланган фикрни англаш ва ўз фикрини саводли, мантиқий изчилликка риоя қилган ҳолда баён қила олишга ўргатиш нуқтаи назаридан белгиланган. Концентризм тамойилига асосланган она тили таълими мазмунида ўқувчининг саводхонлик, ёзма нутқ белгиларини талаффузда ифодалаш кўникмалари назарий маълумотлар ва амалий йўналтирилган машғулотлар ёрдамида жадал ривожланади. Ўқувчиларнинг нотаниш сўзлар ва матнларни тушуниш ҳамда идрок этиш имкониятлари кенгайтирилади. Синфдан-синфга ўтган сари ўқувчига тақдим этиладиган назарий маълумотлар миқдори кўпайтирилиб, ўзлаштирган билимларни амалий машқлар орқали мустаҳкамлашга кўпроқ вақт ажратилади. Уларнинг матнлар мазмунини чуқурроқ англашлари учун қулай дидактик вазиятлар яратилади.

Фикрни ёзма тарзда баён этиш кўникмаси ва малакасини ҳосил қилиш ўта мураккаб жараён бўлиб, концентризм тамойилига асосланган она тили таълимини амалга оширишда бунга алоҳида эътибор қаратилади. Чунки бугунги кунда ўқувчиларнинг ёзма нутқини бошланғич синфлардан бошлаб ўстириш алоҳида долзарблик касб этмоқда. Ўқувчилар ўз фикрларини батафсил, муайян мантиқий изчилликда баён этиш кўникмасига эга бўлишлари лозим. Бунинг учун уларда сўз захираси етарлича шакллантирилиши керак. Шу мақсадда она тили таълими жараёнида ўқувчиларда қуйидаги кўникмалар синфма-синф шакллантирилиб, мустаҳкамланиши мақсадга мувофиқдир:

- фикрни мантиқий изчилликда ифодалаш;
- муайян мавзу доирасида синфма-синф кенгайтирилган мураккаб матнлар яратиш;
- муайян мавзунини батафсил тавсифлаш;
- мавзунини тавсифлашда она тилининг ифода имкониятлари ва сўз бойликларидан самарали фойдалана олиш;
- матн яратишда имловий, услубий талабларга риоя қилиш кабилар.

Ўқув материаллари ўқувчиларни теварак-атрофдаги табиат билан таништириш, уларда олам тузилиши ва табиат, жамият ҳодисалари ҳақида бошланғич тасаввур ҳосил қилиши, дастлабки лингвистик дунёқараш куртакларини шакллантириши, она тилига муҳаббат уйғотиш ва фикр баён қилишда унинг имкониятларидан унумли фойдаланишга ўргатиши назарда тутилади.

Она тили таълими жараёни ўқувчиларнинг ақлий, лингвистик, маънавий ривожланишини таъминлашга хизмат қиладиган интеграллашган ўқув-билув жараёни сифатида ташкил этилади. Бу жараён ўқувчининг ақлий, лисоний, рухий, маънавий камолотини таъминлашга хизмат қиладиган энг муҳим лингвистик билимлар ҳамда нутқий кўникма ва малакалар, ахлоқ-одоб меъёрлари, миллий урф-одатлар, кийиниш меъёрлари, нафосат ва гўзалликни ҳис эта олиш кўникмаси, олам, моддий борлиқ, инсоният дунёси ва инсон фаолиятини ранглар ёрдамида тасаввур эта олиш, миллий рух, инсон ҳис-туйғуларини турли тасвирлар ёрдамида англаш кўникма ва малакаларини шакллантиришга хизмат қилиши талаб этилади.

Она тили таълимининг мақсад ва вазифаларидан келиб чиққан ҳолда, бошланғич синф ўқувчиларининг тайёргарлик даражасига қуйидагича талаблар қўйиш мумкин:

а) ўқувчиларнинг лингвистик билимлари ҳамда нутқий кўникма ва малакаларини ривожлантиришга хизмат қиладиган билим, тушунчаларнинг меъёрланган кўрсаткичлари;

б) луғавий бирликлар ва грамматик билимлар воситасида ўқувчининг мустақил, танқидий, мантиқий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қиладиган билимларнинг муайян изчилликда меъёрланган кўрсаткичлари;

в) турли ранглар воситасида ифодаланган ижтимоий ҳамда табиий воқеликнинг ўзбек тилининг ифода имкониятларидан фойдаланган ҳолда тасвирлашга имкон берадаган билимлар ва амалий кўникмаларнинг аниқ изчилликда меъёрланган кўрсаткичлари;

г) ўқувчининг ички туйғуларини ифодалаши учун имкон берадиган нутқ бирликларининг меъёрланган кўрсаткичлари.

Ўқувчиларнинг мустақил, танқидий ҳамда мантиқий фикрлаш кўникмаларини ривожлантиришда она тилининг ифода имкониятларини ўзлаштириш жараёни муҳим аҳамиятга эга. Ўқувчи ўзининг шаклланиши ва ривожланиши жараёнида атроф-муҳитдаги воқеа-ҳодисаларга у ёки бу тарзда алоқадор бўлади. Бу алоқадорлик натижасида нарса-буюм, воқеа-ҳодисаларнинг номлари ва уларнинг ўзига хос хусусиятларини билишга интилади. Ўқувчилар она тили таълими жараёнида лингвистик билимлар ва тил воситалари билан бир қаторда, ўзбек халқининг ижтимоий тажрибасини ҳам ўзлаштиришлари керак. Шундагина она тили таълими жараёнида ўқувчиларнинг мустақил фикрлаш имкониятлари кенгайтирилади. Чунки, она тили дарсларида бадиий ҳамда илмий матнлар ёрдамида ўзбек тилининг ифода имкониятлари, сўз бойлиги, имло ҳамда пунктуацион меъёрлари табиат ҳамда жамият ҳодисалари, кишилар орасидаги ижтимоий муносабатлар, одамларнинг

характери, фазилат ҳамда хислатлари, муомала, мулоқот, кийиниш маданияти, ўсимлик ва ҳайвонот оламининг ўзига хос жиҳатларини ўргатиш мақсади назарда тутилади.

Танланган ўқув мавзулари ҳамда унга мос келадиган ўқув материаллари моддий борлиқдаги нарсалар, воқеа-ҳодисалар, тушунчалар ҳамда одамлар ўртасидаги ижтимоий муносабатлар, ўзбек халқининг тарихий ҳамда ижтимоий тажрибаси, жамият ва табиат орасидаги алоқадорликни ўқувчиларга аниқлаштириш, ўзбек тилидаги қийин сўз ва ибораларни мазмун ва ифода бирлигида кўргазмалар тарзда изоҳлашга хизмат қилиши керак. Чунинчи, ўқувчининг сўз бойлигини мунтазам ошириб бориш натижасида, уларда ҳиссий идрок, нафосатга интилиш, завқ-шавқ, зукколик, юқори даражадаги кўтаринкилик, бадиий ижодга интилиш, мантиқий фикрлаш қабилар таркиб топтирилади. Шу билан бир қаторда, матнларни шарҳлаш жараёнида ўқувчилар она тилидаги сўз ва ибораларда ифодаланган нозик маънолар, тилнинг услубий имкониятларини ҳам ўзлаштирадilar.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қураимиз.//Олий Мажлис палаталарининг кўшма мажлисидаги нутқи-Т.:Ўзбекистон НМИУ, 2016.
2. К.Қосимова “Она тил ўқитиш методикаси”. Ношир ISBN рақами 978-9943-353-11-4.

CHINGIZ AYTMATOV NASRIDA O‘QITUVCHI OBRAZI VA FAOLIYATINING YORITLISHI

Akbarov Odiljon Ergashevich

Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

Odilbek82@umail.uz

***Annotatsiya:** maqolada adiblar ijodini pedagogik aspektda o‘rganishning nazariy va metodologik asoslari to‘g‘risida mulohaza yuritiladi. Bunda qabul qilingan me‘yoriy hujjatlar, og‘zaki va yozma adabiy yodgorliklar, shuningdek, mamlakatimiz va yurtimizdan tashqarida amalga oshirilgan ilmiy ishlar tadqiqot markaziga olingan.*

***Kalit so‘zlar:** kitobxonlik madaniyati, pedagogik yondashuv, xalq og‘zaki ijodi, ma‘rifatchilik adabiyoti, didaktika, pedagogik tadqiqotlar.*

Chingiz Aytmatov ijodida o‘qituvchi shaxsiyati va uning kasbiy fazilatlariga alohida urg‘u beriladi. Yozuvchi fidoiylik, jonbozlik, olijanoblik, oqituvchi shaxsiyati ma‘naviyatning asosi ekanligini ochib beradi. “Birinchi muallim” qissasi Duyshen ovuldoshlaridan hech bir ko‘mak bo‘lmagach, bir o‘zi ovloq yerdagi oshxonani maktab kepatasiga keltirish uchun bir necha kun sahardan to kechqurun

allamahalgacha urinib ta'mirlaydi. Johil hamqishloqlarining o'zining ustidan kulayotganiga e'tibor ham bermaydi. Bolalarni maktabga jalb qilishda nodon otanonalar bilan to'qnashadi, ularning yaxshi-yomon muomalalariga duch keladi. Lekin davlatdan moyani olish-olmasligini noma'lum Duyshenning xayoliga menga nima deb qo'l siltab ketish kelmaydi. Barcha mashaqqatlarni u yosh avlod oldidagi burch, kelajak uchun mas'uliyat hissi tufayli o'z gardaniga oladi. Garchi talabga biroz bo'lsa ham javob beradigan ma'lumoti bulmasa-da, o'zi bilgan ozgina narsalarni shogirdlariga yetkazishga, borliq haqidagi tushunchalarni kengaytirishga, ularning ongini uyg'otishga harakat qiladi.

Quyidagi lavha Duyshenning o'qtuvchi fidoyiligining timsoli ekanligini yanada jonli tarzda ochib beradi: "Birinci qor tushguncha tepaning etagidan shildirab oqib turgan ariqdan qo'l ushlab kechib o'tib yurardik. Keyin ariqning suvi oyoqni kesib yuboradigan bo'lib, kichkina bolalarning ko'zidan tirqirab yosh ham chiqib ketdi. Endi bolalar turnaday tizilib turishardi. Duyshen ularni galma-galdan bittasini yelkasiga, olib ikkinchisini qo'lida ko'tarib ariqdan o'tkazib qo'yardi... Suyak-suyaklardan o'tib, oyoq-qo'lni qaqshatgan muzdek suvda Duyshenning oyoqyalang bo'lib olib katta-katta xarsangtoshlarni ko'tarib yurganiga hali-hali aqlim yetmaydi" [1,262]. Bolalarni o'qitish, ularni ko'zini ochish, ular bilan quvonchini baham ko'rish Duyshen hayotining mazmuni bo'lib qolganini har bir kitobxon kuzatib boradi.

"Erta kelgan turnalar"da Inkamol opa o'qtuvchi ayol o'g'lidan xat olganida quvonchini o'z o'quvchilari bilan baham ko'radi. Asar qahramoni Sultonmurotning ta'biri bilan aytganda, xat kelgan kunlari bayram bo'lib ketadi. Bu bayram ruhi o'qtuvchi orqali barcha sinf oquvchilariga kechishi tabiiy.

"Asrga tatigulik kun" romanida Abutolib Quttiboyev muallimlik faoliyati orqasidan, ya'ni darsida yugoslaviyadagi partizanlik hayoti haqida so'zlab berish oqibatida boshiga musibatlar kelganiga, oilasi chidab bo'lmas mashaqqatlarga duchor bo'lganiga qaramasdan o'qtuvchilikdan yuz o'g'irmaydi.

Yangi avlod oldidagi mas'uliyat pedagogik burchidan yuz o'girishga qo'ymaydi. U o'zining qo'shnilarining bolalarini uyida o'qitishni davom ettiradi. Mazkur o'qtuvchi obrazlaridagi shaxsiy fazilatlar: insonga hurmat, mehr, kasbga sadoqat, oliyjanoblik ularning o'quvchilarida, farzandlarida namoyon bo'ladi. "Erta kelgan turnalar"dagi o'smir Sultonmurot va uning sinfdoshlari xarakteridagi insoniylik, jasurlik, vatanparvarlik, qat'iyat; Inkamol opaning urushga ketgan o'g'li maktabdan so'ng onasi izidan borib pedagogika bilim yurtiga kirganligi; "Birinci muallim"dagi Oltinoy Sulaymonovanning olimi, haqiqiy inson bo'lib yetishishi; Abutolib Quttiboyev oilasidagi yuksak samimiy munosabat ana shu fazilatlar va tarbiya mahsuli edi. Muallimlar obrazlarida kitobxonlar ularni insoniy yuksak his egalari sifatida kashf etadilar. Psixologiyada yuksak hislar alohida o'rganish obyekti sanaladi. "Psixologiya fanida yuksak hislar quyidagi turlarga ajratiladi: 1) mehnat

faoliyati davomida kechadigan hislar – praksik hislar (yunoncha “praxis” – soʻzidan olingan boʻlib, ish, faoliyat, yumush degan maʼnoni anglatadi); 2) intellektual hislar (lotincha “intellectus” – soʻzidan olingan boʻlib, tushunish, aql degan maʼnoni bildiradi); 3) axloqiy hislar (lotincha “moralis” – soʻzidan olingan boʻlib, axloqiylik degan maʼnoni anglatadi); 4) estetik hislar (yunoncha “aistesis” degan soʻzidan olingan boʻlib, hissiy idrok, hissiy degan maʼnoni anglatadi)” [2,134].

Psixolog olim va pedagog E. Gʻoziyev ularning har biriga alohida taʼrif beradi. Praksik hislar shaxsning oʻz amaliy hayoti, ongli faoliyatiga muayyan munosabatda boʻlishning muhim sohasiga aylanganini koʻrsatadi. Masalan, shaxs mehnat qilar ekan: 1) faoliyat maqsadini anglaydi; 2) bu faoliyatni eʼtirof etadi yo inkor qiladi; 3) maqsadiga yetishish yoʻlini, yoʻriqlariga baho beradi; 4) unga tatbiq qilish usullari hamda vositalarini tasdiqlaydi yoki maʼqullamaydi; 5) baʼzan tanlovga nisbatan shubhalanadi; 6) oʻrni bilan muvaffaqiyat yoki omadsizlik hissini tuyadi.

Axloqiy hislarda esa kishining boshqalarga, mehnat jamoasiga va shu kabilarga, shuningdek, oʻzining shaxsiy ijtimoiy burchiga munosabatlari koʻzga tashlanib turadi. Inson axloqiy hislar yetakchiligida yashar ekan, har bir ish, faoliyatda axloqiy tamoyillar, maʼnaviy meʼyorlar oʻlchoviga asoslangan holda boshqalarning hamda oʻzining xatti-harakatlari, xulq-atvoriga baho beradi.

Intellektual hislar shaxsning jonli, mantiqqa tayangan mushohadalari, shuningdek, oʻrni bilan ularga teskari yuzaki, ajablanarli, goho tushunarli, goh tushuniksiz, oʻrni bilan hayratga tushiradigan fikrlarga munosabatida namoyon boʻladi. Intellektual hislarga qiziquvchanlik, hayratlanish, taajjublanish, shubhaga borish, quvonch kabilarni kiritish mumkin.

Estetik hislar aksar hollarda axloqiy hislar uchun tayanch vazifasini oʻtaydi. Odamlar tabiat va jamiyatdagi voqeliklarni oʻzlarining taʼbi va didiga koʻra goʻzal yoki xunuk, xayr yoki qabohat, kulgili yoki fojeali tarzda qabul qiladilar. Nafosatga doir hislar kishining madaniy-maʼnaviy saviyasi, u erishgan ong darajasi mahsuli oʻlaroq qaraladi. Estetik hislarning rivoji, mazmuniy koʻrsatkichi har kishining bu boradagi qatʼiyati, uning ijtimoiy yetukligiga oʻlchov sanaladi.

Chingiz Aytmatov nasriy badiiy asarlarida maktab mavzusi talqin qilinar ekan, avvalo bu taʼlim bosqichining markaziy figurasi boʻlmish oʻqituvchining kasbiy layoqati, sadoqati oldingi planga chiqariladi. Muallim fazilatlarini ularning har bir xatti-harakatida namoyon boʻladigan, faoliyati, dunyoqarashini boshqaradigan ijobiy hislarga bevosita bogʻliqligini kuzatamiz. Masalan, Duyshen xatti-harakatida praksik va axloqiy hislar rahbarlik qilishi kuzatilsa, Abutolib Quttiboyev va Inkamol opa faoliyatida yuqoridagi hislarning barchasi biri boshqalari bilan oʻrin almashgan holda uygʻunlashganini koʻrish mumkin.

Chingiz Aytmatovdagi maktab, oqituvchi-oquvchi munosabati tasvirlangan lavhalarda oʻquv jarayonining berilishi ham oʻziga xos. “Erta kelgan turnalar”

qissasida asar syujeti dars, ya'ni o'quv jarayoni bilan boshlanadi. Geografiya o'qituvchisi Inkamol opa Seylon oroli haqida shunday tushuncha beradi, shunday tasvirlaydiki, o'quvchilar o'sha orolini beixtiyor ko'z oldiga keltiradilar, hayvonot nabotot dunyosini ko'rganday bo'ladilar. Bu darsni tinglayotgan Sultonmurotning mulohazalari orqali bolaning o'quv materialini idrok etish jarayonini kuzatish mumkin.

“Idrok o'quvchining bilimlari, tayyorgarligi, amaliy tajribasiga qarab buyumlar, hodisalar, tevarak-atrofdagi voqelikni idrok qilish bevosita yoki bilvosita idrok bo'lishi mumkin. Bilvosita idrokda hikoya qilish, suhbatlashish va metodlari jarayonida o'qituvchining so'zlari yordamida idrok hosil bo'ladi. Bilvosita idrok konkret his etish tajribasiga o'quvchilardagi mavjud bilimlarga asoslanadi” [3,98-99].

Bu fikrga suyanadigan bo'lsak, dars jarayonida o'qituvchi hikoyasi orqali bola ongida tushuncha va tasavvurlarning hosil bo'lishi ularning bola (Sultonmurot)ni o'rab turgan voqelikka solishtirishga asos bo'lgani bilvosita idrok mahsuli bo'lib chiqadi.

Ana shu idrok orqali taqqoslash ham yuzaga chiqmoqda. Sultonmurot o'qish jarayonida tushungani – Seylon orolidagi tabiatni, klimatini o'zi yashab turgan qirg'iz yeri tabiati va klimatiga taqqoslaydi. K.D.Ushinskiy ta'biri bilan aytganda “Taqqoslash har qanday tushunish va har qanday fikrlashning negizidir. Dunyodagi hamma narsani faqat taqqoslash vositasidagina bilib olamiz” [5,332].

Psixologiyaga oid adabiyotlarda taqqoslashga shunday ta'rif beriladi: “Taqqoslash insonning ijtimoiy faoliyatida, bilimlarning o'zlashtirilishida, voqelikni to'liqroq aks ettirishda bir-biriga o'xshash jihatlar tafovutini, shuningdek, bir-biridan farq qiladigan tomonlar o'rtasidagi o'xshashlikni topishdan iborat fikr yuritish operatsiyasi bo'lib, u katta ahamiyatga ega. Taqqoslash operatsiya vositasida obyektiv dunyodagi narsa va hodisalarning bir-biriga o'xshashligi va bir-biridan farqi aniqlanadi. Taqqoslash operatsiyasi ikki xil yo'l bilan amalga oshishi mumkin: amaliy (muayyan narsalarni bevosita solishtirish) va nazariy (tasavvur qilinayotgan obrazlarni va narsalarni ongda fikran taqqoslash)” [5,61]. Ko'rinadiki, adib maktab ta'limi jarayonidagi o'quvchilar ongida (Sultonmurot misolida) taqqoslash operatsiyasining har ikki yo'li amalga oshganini tasvirlab bergan. Sultonmurotning o'qituvchi mahorati tufayli Seylon orolini qirg'iz tabiatiga tatbiqan ko'z oldiga keltirishi amaliy taqqoslash bo'lsa, bu orqali tasavvur qilinayotgani o'zga, uzoq yurt obrazini, u yerdagi tabiatni fikran ko'z oldiga keltirishi nazariy taqqoslashdir.

“Birinci muallim” qissasida o'quv jarayonining tashkil etilish hodisalari batafsil tasvirlanadi. O'qituvchi Duyshen har kuni eshikma-eshik yurib bolalarni yig'ib keladi: “Shundan buyon Duyshen har kuni ertalab hovlima-hovli yurib, bizni maktabga olib ketar edi. Birinchi kuni maktabga borganimizda, u bizni yerga

to'shalgan poxol ustida o'tkazib har birimizga bittadan daftar, bittadan qalam va bittadan taxtacha berdi-da:

-Taxtachani tizzangizga qo'ysangiz, xat yozish oson bo'ladi, - deb tushuntirdi.

Na dars dasturi, na metodikadan xabari bor, yuragida ulkan jur'at, bolalarga mehri va burchga sadoqatdan bo'lak hech narsa bo'lmagan o'qituvchi darslari haqida uning sobiq o'quvchisi shunday eslaydi: "Ha, bu chin qahramonlik edi, nega deganda o'sha kezlarda aholidan boshqa joyni ko'rmagan qirg'iz bolalari ko'z oldida, agar yoriq teshiklaridan qorli tog' cho'qqilari ko'rinib turadigan sukuba nima deb atash mumkin bolsa, misli ko'rilmagan yangi dunyo namoyon bo'ldi" [6,260]. Demak, o'quv jarayonida yangi ta'lim berishda o'qituvchining fidoiyligi, o'quvchilariga mehri, o'z kasbiga, burchiga sadoqati o'ta muhim ahamiyat kasb etar ekan.

"Asrga tatigulik kun" romanida ham Abutolib Quttiboyevning bolalar uchun o'z uyida maktab-bog'cha tashkil etib, ularni o'qitish jarayoni bilan tasvirlangan. Mashg'ulotlar shunchalik qiziqarli ediki, hatto ota-onalari uchun ham juda zavqli edi: "Bolalar harf tanib hijjalab o'qib o'rganishardi. Kim o'zarga musobaqalashib, rasm chizishib, o'ynab-kulishar, ota-onalari o'qib berilgan kitoblarni qunt bilan tinglashar, hatto hammalari birgalikda har xil ashulalarni o'rganadilar. Mashg'ulotlar shunchalik maroqli o'tar ediki, Edigey ularni kuzatadigan bo'ldi" [7,174].

Ushbu tasvir mashhur pedagog Y.A. Kamenskiyning quyidagi fikriga to'la mos tushadi: "O'quvchilar sezib, idrok etishi mumkin bo'lgan narsalarni albatta sezgilar vositasi bilan, ya'ni ko'rish mumkin bo'lgan narsalarni ko'z bilan ko'rib; eshitish mumkin bo'lgan narsalarni quloq bilan eshitib; hidi bor narsalarni hidlab ko'rib; ushlab sezish mumkin bo'lgan narsalarni ushlab bilib olishlari kerak... Birdaniga ko'p sezgilar yordamida idrok etish mumkin bo'lgan narsalarni iloji boricha bir necha sezgilar ishtirok etish lozim" [8,174].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Айтматов Ч. Сарвқомат дилбарим. –Т.: F.Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1978. 261-262-бетлар.
2. G'oziyev E.G'. Psixologiya. Dasrlik. –Т.: O'qituvchi, 2017. 134-bet.
3. Педагогика. Муаллифлар гуруҳи. –Т.: Ўқитувчи, 1981. 98-99-бетлар.
4. Ушинский Д.К. Собрание сочинений. –Москва: Изд-во АПН, 7-том. 1989. С.332.
5. Sirliyev B.N., Beknazarov A.A., Arziqulov D.N. Psixologiya: ma'ruzalar to'plami. –Т.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2005. 61-bet.
6. Айтматов Ч. Сарвқомат дилбарим. –Т.: F.Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1978. 260-бет.
7. Айтматов Ч. Асрга татиғулик кун. –Т.: Ўқитувчи, 1975. 174-бет.
8. Каменский Я.А. Буюк дидактика. –Т.: Ўқитувчи, 1975. 174-бет.

**HAYVON VA JONIVORLAR HARAKATINI IFODALOVCHI
KONSEPTLAR ISHTIROK ETGAN MATNLARNING PSIXOLINGVISTIK
XUSUSIYATLARI**

Turg'unova Dildora Rahmatjonovna

Andijon viloyati Izboskan tumani 19-umumiy o'rta ta'lim maktabi ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi, ADU lingvistik yo'nalishi magistranti

***Annotatsiya:** Maqolada o'zbek tilining izohli lug'atidan joy olgan hayvonlar va jonivorlar harakatini ifodalovchi so'zlarning badiiy matnda konnatativ semada qo'llanilishi natijasida metaforik manzara yaratilishi, ularda kuzatiladigan implitsit axborotni assotsiatsiyaga kiritgan holda o'rganish bo'yicha qisqacha izlanishlar bayon etilgan.*

***Kalit so'z:** nutqiy hosila, semema, konnatativ sema, shakily-mazmuniy nomuvofiqlik, implitsit axborot, konsept, retsipient, metaforik mazmun.*

Nutqning ifodalanishi so'zlovchi shaxsining lison orqali aks ettirilishidir. Bu fikrni so'z mulkining sultoni Mir Alisher Navoiy hazratlari xv asrdayoq "So'zchi holin boqma, boq so'z holini, Ko'rma kim der oni, ko'rgil kim ne der" shaklidagi chuqur falsafiy qarash orqali aytib o'tganlar. Insonga uning shaxsi, madaniyati, ijtimoiy mansubligi, ruhiy- psixologik holati, dunyoqarashi, insonlararo munosabati kabilarning barchasi uning nimani so'zlayotgani va so'z tanlash mahorati orqali shaxsini ko'rsatib turadi. Shunday ekan, bugungi antropotsentrik paradigma asosida so'zlovchi shaxsi omilini tadqiq etish haqidagi nazariyalar tamadduni ulug' ajdodlarimizning asarlarida o'z aksini topgan desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Ma'lumki, so'z nutqiy hosila sifatida leksemaning nutqda ifodalangan aniq shakli, ma'no va vazifaga ega moddiy ko'rinishi sanaladi⁴. So'z hukm ifodalash xususiyatiga ega bo'lmagan tushuncha sifatida vaziyat nom hisoblangan gapga qarama-qarshi qo'yiladi. O'zbek tilida qo'llaniladigan hayvonlar va jonivorlar harakatini ifodalovchi so'zlar psixolingvistik xususiyatga ega. Bu fikrni yozuvchilarimizning badiiy asarlari matniga murojaat orqali ko'rib o'tishimiz mumkin bo'ladi:

Soyning labida qip-qizil gilamlar,bedanalar pitpildiq otib **sayrab** turibdi. Huzur-da. ..Endi nimasini aytasiz !

"Ishq ikki xil bo'ladi,fitna. Tushunmay gapirma! Ishq majoziy,ishq haqiqiy... Qurvonbibi bu so'zlarga tushunmaganidan erini **sayratib** qo'yib ,o'zi darrov zerikadi. Shu uchun u:

Ha,shundaymi? Men bilmabman.Omiman-da –deb tezroq qochish harakatiga tushadi.

⁴ Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. - Тошкент, 1995. –Б. 47.

Xotini burilib ketishi bilan soʻfi ham soʻzdan toʻxtaydi”

“Sayramoq-1. Yoqimli ohangdor ovoz chiqarmoq, xonish qilmoq (qushlar haqida)”.

Tahlil etilayotgan bu ikki matnda sayramoq leksemasi ikki xil semada 1-matnda sayramoq leksemasining denotativ maʼnosi, 2-gapda esa konnatativ semasi qoʻllanmoqda. 2-matndagi konnatativ sema implitsit axborotlari quyidagicha:

1. Qurvonbibi majoziy va haqiqiy ishq haqida bilimga ega emas.
2. Razzoq soʻfi Qurvonbibiga buni tushuntirdi.
3. Majoziy va haqiqiy ishqni tushuntirish uchun gapirishi qushning toʻxtovsiz sayrashiga oʻxshadi.
4. Qush sayraydi. Sayrash harakati qushga xos.
5. Razzoq soʻfining “sayrashi” Qurvonbibiga yoqmaydi.

“Sayramoq” leksemasi yoqimli ohangdor ovoz chiqarmoq, xonish qilmoq (qushlar haqida), koʻchma maʼnoda esa yoqimli, shirali ovoz chiqarmoq, salbiy jihatdan tinmay gapirmoq maʼnolarini ifodalashini eʼtiborga olamiz. Biz tahlilga olgan matnimizda 3-semasi qoʻllanganligini guvohi boʻldik.

Ong voqelikni lisoniy aks ettiradi. Aks ettirish jarayonida soʻzlovchining Ijtimoiy mansublik, mental xususiyatlari ham soʻzga yopishib ifodalanadi. Yuqoridagi matnda “sayramoq” konseptining qoʻshimcha maʼno semasi orqali assatsativ xususiyat yuzaga kelmoqda. Natijada ijodkor “sayramoq” konseptiga mos tarzda “qochmoq” soʻzini qoʻllaydi va ideal muvofiqlik yaratadi.

Qurvonbibining ishq falsafasi haqida bilmasligi Soʻfining gʻashiga tegdi. Bunday paytlarda uning toʻxtovsiz gapirish holatini “sayramoq” konseptining salbiy emotsional –ekspressiv maʼnoda qoʻllash orqali qahramon haqida retsipient “tasavvuriga lisoniy libos beradi”.

“Zebi Saltanatdan koʻrgan ixloslarni uning onasidan va katta onasidan koʻrmaganmi? Ayniqsa shu safar? Bu safar Saltanat uning tegrasida **gir-gir aylangan** boʻlsa, u ikki kekxa xotin oʻz yoshlariga yarasha **pirpirashgan** emasmi? “

Matndagi eksplitsit axborotdan tashqari quyidagi implitsit axborot ham ifodalanmoqda:

1. Zebi Saltanatdan ixlos koʻrgan.
2. Zebiga Saltanatning onasi va katta onasi(buvisi) tomonidan ham mehr-eʼtibor koʻrsatilgan.
3. Oʻtgan galgilardan ham koʻproq bu safar eʼtibor koʻrsatildi.
4. Bu ikki xotin-Saltanatning onasi va buvisi qizlarning koʻnglini olish uchun parvona kabi pirpirab bor imkoniyat qadar harakat qildilar.

Tahlil etilayotgan soʻroq gapda tashqi va ichki strukturadagi nomuvofiqlik soʻroq-tasdiq shaklda yuz berishi bilan birga “gir-gir aylanmoq”, ”pirpiramoq”

leksemasi ham muhim ahamiyat kasb etgan. Bu retsipient ongida xx asrning ijtimoiy ahvoli, insonlarning bir-biri bilan munosabatlarini aks ettiradi. Shuning uchun Sotsialingvistik jihatdan o'rganishga loyiqdir.

“Bular darvozadan chiqib muyulishga yetganda u yoqda O'lmasjon ko'rindi: charchagan otini horg'in-horg'in qamchilab, asta-asta sudralmoqda edi”. Cho'lponning “Kecha va Kunduz” romanidan olingan parchada qo'li yuqa oilaning farzandi O'lmasjon ot arava ijaraga oladi. Aravakashlik orqali ertadan kechgacha, bazan tuni bilan ishlab topgan mablag'i ro'zg'orga “yuq” bo'lmaydi. Erta tongdan kun botguncha mehnat qilgan, u yoqdan- bu yoqqa chopib yurgan otga nisbatan “chopmoq” so'zi qo'llanilishni o'rniga “sudralmoq” shaklini tanlaydi. Charchash holatini ifodalash uchun “sudralmoq” konsepti orqali tasvirlanayotgan konnatativ sema matnini qabul qiluvchilarda jonivorga nisbatan achinish hissini uyg'otadi. Asarda tasvirlangan davrning ijtimoiy ko'rinishi, O'lmasjon singari yigitlarning ruhiy-psixologik tasviri otga nisbatan aynan “sudralmoq” shaklida qo'llanilishi matnini qabul qiluvchi shaxs ongida sotsialingvistik ahamiyat kasb etadi. Natijada badiiy matn tili, uning mavzusi, g'oyasi bilan uzviy bog'lanadi.

“Qafasning darichasi ochildi!

Endi qushlarga qanotlarini rostlab turib ”**pirr**” eta uchmoqdan, keng ko'klarga, fazolarga **parvoz qilmoqdan** boshqa narsa qolmadi.”

Yuqoridagi matn zohiran obyektiv voqelik, ya'ni qushlar harakatining badiiy ifodasiga o'xshaydi.

“Paranjini yopinib o'tirmasdan, shundoq bosh ustiga tashlab, chimmatni “xo'ja ko'rsin” ga tutgan bo'lib yugurish kerak, xalos”.

Matn davomini o'qishimiz bilan ifoda haqidagi dastlabki fikrimiz o'zgaradi. “Uchmoq-qanot vositasida havoda harakatlanmoq, qanot qoqib, biron tomonga yo'nalmoq; parvoz qilmoq”.

“Pirr” eta uchmoq, “parvoz qilmoq” leksemalarining konnatativ semasi orqali quyidagi yashirin axborotlar o'rin olgan:

1. Qafasning darichasi ochildi- qushlarning uchishlari uchun erkinlik berildi.
2. Qushlar—Zebi va Saltanat.
3. “Pirr” eta uchmoq, “parvoz qilmoq” – Yoyilmasoyga, Enaxonlarning uyiga, borishga tayyorlanmoq.
4. U yerga borishlari uchun to'sqinlik qiladigan kimdir bore di. Endi yo'q.
5. Zebi va Saltanat parangi yopinadi.
6. Ayni paytdagi cheksiz quvonchlari sabab parangi yopinishnib o'tirmaydilar.
7. Qizlar parangisini bosh ustiga tashlaydilar (boshqa yerga emas)

Keltirilgan matnda metaforik mazmunga ega uchta gap mavjud. Ko'rinib turibdiki, shaliy-mazmuniy nomuvofiqlik yuzaga kelgan. Retcipient ularda ifodalangan metaforik xarakterdagi implitsit axborotlarni tushunishi uchun tashqi

strukturasida ifodalangan vaziyatni matn muallifi nazarda tutgan tasvir bilan assotsiatsiyaga kiritilgan holda anglab yetishi lozim. Negaki, "Pirr" etib uchmoq, parvoz qilmoq kabi konseptlarning muayyan nutqda qo'llash orqali noan'anaviy metaforalar yaratilishi mumkin ekanligini ko'rib o'tdik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алпанова Ш. Ўзбек тилида рухий ҳолатнинг акс этиши. - Тошкент: Академнашр, 2019. - 112 б.
2. Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. - 128 б.
3. Нурмонов А. Танланган асарлар. 3 жилдлик. 3-жилд. - Тошкент: Академнашр, 2012 . - 238 б
4. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. - Тошкент: ЎзМЭ, 2008. - Б.168.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4 томлик.– Тошкент: ЎзМЭ, 2006.3-том. - Б. 428
6. G'afur G'ulom. Mening o'g'rigina bolam. –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017. - B.18.
7. Чўлпон. Яна олдим созимни. - Тошкент: Фафур Фулом, 1991.- Б. 28.

**OTLARNING KELISHIK QO'SHIMCHALARI BILAN QO'LLANISHI
YUZASIDAN KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHDA TA'LIMIY
O'YINLARGDAN FOYDALANISH**

Jakbarova Oyazimxon Mutalipovna

Andijon davlat universiteti, magistr

***Annotatsiya.** Maqolada boshlang'ich sinflarda ot so'z turkumini o'rgatishda grammatik o'yinlarning ahamiyati, ularni qo'llash orqali o'quvchilarni og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, grammatik tushunchalarni mustahkamlash, so'z boyligini ko'paytirish usullari ko'rsatilgan.*

***Kalit so'zlar:** lingvistik kompetensiya, ot, grammatik tushuncha, ta'limiy o'yin.*

Ona tili ta'limi oldiga ijtimoiy jihatdan mukammal shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, nutqiy va madaniy muloqot salohiyati rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirish maqsadi qo'yiladi. Farzandlarimiz Vatanimiz ravnaqiga o'z hissasini qo'sha oladigan, salohiyatli yoshlar bo'lib tarbiyalanishi kerakligini Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o'zining har bir nutqida buni alohida ta'kidlab o'tadilar. Quyidagi fikr va mulohazalar ham bevosita ta'lim tizimiga taalluqlidir: "Yoshlarimiz haqli ravishda Vatanimiz kelajagi uchun javobgarlikni zimmasiga olishga qodir bo'lgan, bugungi va ertangi kunimizning hal etuvchi kuchiga aylanib borayotgani barchamizga g'urur va iftixor bag'ishlaydi".⁵

⁵ Shavkat Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –Toshkent, "O'zbekiston". 2016. 13-bet.

Demak, ona tili ta'limi oldiga ijtimoiy buyurtma o'quvchi shaxsini mustaqil va ijodiy fikrlashga, o'zgalar fikrini to'g'ri anglashga, fikr mahsulini to'g'ri anglashga fikr mahsulini og'zaki va yozma shaklda nutq muhiti, sharoiti va vaziyatiga mos to'g'ri, mantiqli va ravon bayon qilishga o'rgatishdan, yani nutqiy kompetensiyani rivojlantirishdan iborat. Shundan kelib chiqqan holda, ona tili ta'limi oldiga ijtimoiy jihatdan mukammal shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, nutqiy va madaniy muloqot salohiyati rivojlangan savodxon shaxsni kamol toptirish maqsadi qo'yiladi.

Shu maqsaddan kelib chiqib, ona tili ta'limining asosiy vazifasi o'quvchilarning fikrlash salohiyatini, aqliy rivojlanishini, mantiqiy tafakkurini o'stirish, o'zini, o'zgalarni va borliqni til vositasida anglashni hamda fikr va his-tuyg'ularni ona tilining keng imkoniyatlari doirasida bayon eta olishni o'rgatishdan iborat.

Ma'lumki, umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standartida har bir fan bo'yicha o'quvchilar o'zlashtirishi kerak bo'lgan nazariy bilimlarning minimal darajasi belgilab berilgan. Xususan, ona tili ta'limi bo'yicha DTS da quyidagi omillarga erishishni ko'zda tutilgan:

1. Ijodiylik.

2. Mustaqil fikrlash.

3. Fikr mahsulini nutqiy vaziyatga mos ravishda og'zaki va yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'nikmalarini shakllantirish kerak.

Demak, har bir fan oldiga o'quvchilarni mustaqil fikrlaydigan shaxs qilib yetishtirish vazifasi qo'yilgan.

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida "Ot" so'z turkumi ustida ishlash jarayonining ham ahamiyati katta, chunki boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqida "Ot" so'z turkumiga mansub so'zlar juda ko'p. Bu mavzu o'quvchilar nutqini o'stirishda o'ziga xos o'rin tutadi. Ayniqsa, nutqni shakllantirishda "Ot" so'z turkumining morfologik xususiyati hisoblangan kelishik qo'shimchalarining ahamiyati kattadir. Mavzuni o'rganish asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida lingvistik va nutqiy kompetentlik shakllantiriladi.

4-sinfda ot ustida ishlashning asosiy vazifasi otning kelishik shakllari⁶dan ongli foydalanish va kelishik qo'shimchalarini to'g'ri yozishga o'rgatish hisoblanadi. Bu sinfda ot quyidagi izchillikka o'rganiladi:

1) otlarning kelishiklar bilan turlanishi haqida tushuncha berish;

2) ko'plikdagi otlarning turlanishini o'rgatish;

3) har bir kelishikning xususiyatlarini alohida o'rganish va u bilan bog'liq holda kelishik qo'shimchalarining yozilishi haqida ko'nikma hosil qilish.⁷

⁶ R. Ikromova, X. G'ulomova, Sh. Yo'dosheva, D. Shodmonqulova. Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4- sinfi uchun darslik. –Toshkent, "O'qituvchi" nashriyot-matbaa ilodiy uyi. 2017. 79-bet.

Kelishiklarning xususiyatlarini o'rganishga qulaylik yaratish uchun har bir kelishikni quyidagi umumiy reja asosida o'rganish maqsadga muvofiq:

1. Kelishikning grammatik ma'nosi.
2. So'roqlari.
3. Qo'shimchasi.
4. Gapdagi vazifasi.

Kelishiklar haqidagi malakalarni shakllantirishda mashq tanlash, mashqlarni asta-sekin murakkablashtirib borish bilan o'quvchilarning mustaqilligini oshirish, imloni, grammatik bilimni takomillashtirib borish va o'quvchilarning nutqini o'stirish bilan bog'lab olib borish zarur.

Nazariy bilimlar yuzasidan malakalarni, ya'ni lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishda ta'limiy o'yinlarning ahamiyati katta.

Ta'limiy o'yinlar o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malaka darajasini tekshirishda qo'llaniladi. Ona tili darslasida o'quvchilarning savodini chiqarish, grammatik tushunchalarini shakllantirish, ularning nutqiy va imloviy malakalarni oshirishda ta'limiy o'yinlar muhim o'rin tutadi.

Masalan:

“Dumaloq stol”

O'qituvchi tomonidan yozib qo'yilgan varag' davra bo'ylab o'tkaziladi. Har bir o'quvchi o'zining javob variantini yozib qo'yadi va varaqni boshqa o'quvchiga uzatadi. Hamma o'quvchilar o'z javoblarini yozib qo'yishadi, keyin muhokama bo'ladi: noto'g'ri javoblar o'chiriladi, to'g'ri javoblarning soniga qarab o'quvchining bilimlariga baho beriladi. Bu metodni faqat yozma shaklda emas, balki og'zaki shaklda ham qo'llash mumkin.

Berilishi mumkin bo'lgan topshiriqlarga misollar:

1. O'zbek tilida nechta kelishik qo'shimchasi bor?
2. Bosh kelishikning qo'shimchasi va so'rog'ini yozing.
3. Qaratqich kelishikning qo'shimchasi va so'rog'ini yozing.
4. Tushum kelishikning qo'shimchasi va so'rog'ini yozing.
5. Jo'nalish kelishikning qo'shimchasi va so'rog'ini yozing.
6. O'rin - payt kelishikning qo'shimchasi va so'rog'ini yozing.
7. Chiqish kelishikning qo'shimchasi va so'rog'ini yozing.

Shuni esda tutish kerakki, yaxshi qo'yilgan savol, bu - javobning yarmisini o'ziga jo qilgan savoldir.

“Hikoya”

O'qituvchi xattaxtaga bir nechta so'z yozib qo'yadi. O'quvchilar mustaqil ravishda shu so'zlar ishtirokida hikoya tuzadilar. Hikoya tuzishda, albatta, kelishik qo'shimchalaridan foydalanishga ham e'tibor qilinishi o'quvchilarga uqtiriladi.

O'quvchilar hikoya tuzar ekanlar, ularning lug'at boyligi ortishi bilan birgalikda, gaplarni to'g'ri tuzish, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish va mustaqil fikrlash malakasi shakllanadi, so'zlarni bir-biriga bog'lashda kelishik qo'shimchalarining ahamiyati haqidagi tasavvurlari kengayadi.

O'quvchilarni vaqti-vaqti bilan rag'batlantirish o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchini orttiradi. Bu o'yindan ona tili darslarida yoki darsdan tashqari mashg'ulotlarda, to'garaklarda foydalanish mumkin.

1-variant: Nafisa, soat, yomg'ir, kitob.

2-variant: Olma, bog'bon, o'rtoq, daraxt.

3-variant: Kuchuk, bobo, ona, daftar.

Hikoyacha tuzdirilgandan so'ng kelishik qo'shimchalarining tagiga chizish topshiriladi.

Otlarning kelishik qo'shimchalari bilan qo'llanishi yuzasidan kompetentlikni shakllantirishda shu tariqa ta'limiy o'yinlargdan foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –Toshkent, "O'zbekiston". 2016.
2. K.Qosimova va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. –Toshkent, 2009.
3. R. Ikromova, X. G'ulomova, Sh. Yo'dosheva, D. Shodmonqulova. Ona tili.Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4- sinfi uchun darslik. –Toshkent, "O'qituvchi" nashriyot-matbaa ilodiy uyi. 2017.

O'ZBEK TILIDA ISTE'MOL DOIRASI CHEGARALANGAN SO'ZLAR

(Tabu va evfemizmlar)

Maqsudova Feruza

ADU magistri

Tabu (polinezcha — taqiqlash) so'zidan kelib chiqqan bo'lib,u quyidagi ma'nolarda qo'llaniladi:

1. Ibtidoiy jamiyat bosqichidagi xalqlarda tarqalgan taqiqlash tizimi.
2. Tilshunoslikda muayyan so'zlar, iboralar yoki atoqli otlarni qo'llashni taqiqlash, man etish. Tabuning eng mukammal ko'rinishi Polineziyada saqlangan. Bu so'z aslida Polineziyada paydo bo'lgan bo'lib, dastlab mashhur ingliz dengiz sayyohi J.Kuk tomonidan Yevropaga ma'lum qilingan va bayon etib berilgan. Polineziya xalqlari diniy e'tiqodlariga ko'ra, har bir inson tug'ilishi bilan qudratli g'ayritabiiy kuch — "mana"ga ega bo'ladi. "Mana" juda xavfli bo'lib, birovga tegsa o'lim keltirishi mumkin. U tabaqalarga qarab har xil kuchga ega, qullarda "mana"

bo'lmagan, ammo aksincha, buyuk sardorlar qudratli "mana" egasi hisoblangan. "Mana" tushunchasi "Tabu" so'zi bilan bevosita bog'liq. Nimaiki "mana" egasi bo'lsa, o'sha narsa xavfli, ya'ni unga tegish man qilingan — Tabu qo'yilgan. Polineziya xalqlarida juda keng tarqalgan tabu tizimini kim buzsa, rioya qilmasa, qabila boshliqlari, zodagonlar tomonidan qattiq jazolangan. Shuningdek, o'sha davr tasavvurlariga ko'ra, tabuni buzgan odamni g'ayri tabiiy kuchlar, ruhlar, xudolar kasallik yoki o'lim bilan jazolaydi, deb tushunilgan. Orolliklarda xudo va ruhga, kohin va qabila boshliqlariga aloqador bo'lgan hamma narsa tabulashtirilgan. Tabu tizimi jamiyatda tabaqalanishni ifodalagan. Tabu ob'yektlari — buyumlar, so'zlar, hayvonlar va boshqalar bo'lishi mumkin. Aksariyat tabular moddiy buyumlarga taalluqli bo'ladi. Tabu insoniyat jamiyati shakllanayotgan davrda individ xatti-harakatini jamoa manfaatlariga bo'ysundirish ehtiyoji bilan bog'liq ravishda kelib chiqqan bo'lishi mumkin⁸.

Jamiyat taraqqiy etgan sari tabuning bir qismi odatga, huquqiy me'yoriga aylangan, ko'pchiligi esa dinga taqiq sifatida kiritilib, uni buzish gunoh hisoblangan. Hozirgi davrda ham tabuning ba'zi ko'rinishlarini uchratish mumkin.

Ibtidoiy davrlarda tabiat hodisalarining sirini bila olmagan inson qo'rquv uyg'otadigan sehrlil va zararli yovuz kuchlardan, jin, arvohlardan, ofatli kasallik va yirtqich hayvonlardan saqlanishning yagona chorasi ularning nomini aytishni man etish, atamaslik deb tushungan. Ayniqsa, kishi nomiga nisbatan tabu keng tarqalgan. Masalan, o'lganning nomini, dohiy yoki podshohning, ma'budlarning nomini va ba'zi qarindoshlar (qaynota, qaynona, er, qaynog'a)ning nomini aytish, ularni ovoz chiqarib chaqirish taqiqlangan va bunday atoqli otlar tegishli tavsifiy iboralar bilan almashtirilgan. Ovlanadigan, tirikchilik manbai bo'lgan hayvon nomlari, kishini seskantiradigan jonivorlar va boshqa voqea - jarayonlar ham ba'zan tabulashtirilgan. Masalan, chayon so'zi, o'zbek shevalarida eshak, benom, gazanda, ayri quyruq, beshbo'g'in va boshqa nomlar bilan; ilon – arg'amchi, arqon, olachivir, qamchin, o'rmalovchi, gazanda; ayiq – polvon, o'rmon xo'jayini, asalxo'r kabi nomlar bilan atalgan. Hozirgi tillarda o'lim haqida, og'ir kasallik haqida to'g'ridan to'g'ri gapirmaslik, yoqimsiz, noxush narsalarni eslash, eslatishdan qochish odatini g'am tabuga kiritish mumkin. Tabu so'zlar o'rniga boshqa so'zlar — evfemizmlar zarur bo'ladiki, boshqa tillar singari, o'zbek tilida ham bunday so'zlar ko'pchilikni tashkil etadi.

Evfemizm (yun. yeirpegsha — yumshoq ifodalash) — so'zlovchiga aytish noqulay, noo'rin yoki qo'pol tuyulgan so'z va iboralarning sinonimi sifatida paydo bo'lgan so'zlar. Evfemizm salbiy voqelikni atashdan qochish, shunday voqelikning salbiy ta'sirini yumshatish uchun xizmat qilib, kishining izzatnafsiga tegadigan, unga

⁸ O'zbekiston milliy ensklopediyasi. –Toshkent, 2004.

malol keladigan, hurmatsizlik ifodalaydigan, axloqiy me'yorlarga zid keladigan holatlarning yoki to'g'ridan to'g'ri aytish mumkin bo'lmagan maxfiy voqeliklarning salbiy ta'sirini kamaytirish, ularni yashirish, berkitish; noxush xabarni beozorroq, yumshoqroq shaklda yetkazish, ifodalash uchun ishlatiladi. Masalan, o'ldi deyish o'rniga olamdan o'tdi, ko'z yumdi, vafot etdi; tug'di deyish o'rniga ko'zi yoridi, yengillashdi, yengillab olmoq, bo'shab olmoq kabi iboralardan foydalanish. Tilda evfemizmning qo'llanishi tabu hodisasi bilan bog'liq holda tarixiy - etnografik hodisa sifatida shakllangan. Evfemizm xalqlardagi urf-odat, madaniy saviyaning darajasi, estetik did va etnik me'yorlarning rivojlanishi bilan bog'liq. Tilning taraqqiyoti bilan uning evfemistik qatlami ham rivojlanadi. Yangicha axloq - odob, yangicha dunyoqarash me'yorlari asosida evfemizmning yangi - yangi shakllari yuzaga keladi. Tilda muayyan nutq vaziyati talabi bilan vujudga kelgan evfemizmlar ham mavjudki, ularning ma'nosi ko'pincha matn orqali oydinlashadi. Masalan, "Ra'noni egasiga topshirmagunimizcha, — dedi Nigor oyim, — quyilmaydiganga o'xshaydi" (A. Qodiriy) jumlasida nutq odobi nuqtai nazaridan erga bermoq iborasi o'rnida egasiga topshirmoq shaklidagi evfemizm qo'llangan. Evfemizm ilmiy va rasmiy uslublarda keng qo'llanadi.

“Tabu va evfemiya – tarixiy-etnografik kategoriya. Lekin u uslubiy vosita sifatida qachon, loaqal qaysi asrda paydo bo'lganligi va shakllanganligini isbotlovchi matnlarga ega emasmiz. Bundan qat'iy nazar, evfemik nutq til kabi qadimiy bo'lib, ibtidoiy tuzumga, urug', qabila tillariga borib taqaladi. Gap shundaki, tabulashtirish va evfema qo'llash udumi til taraqqiyotining barcha bosqichlarida, hamma xalqlarda, barcha sotsial qatlam va guruhlar nutqida o'ziga xos tarzda amal qilgan. Biroq o'tmishda evfemik qatlamni-ku qo'ying, tilning tarixiy taraqqiyot bosqichlari deyarli o'rganilmagan. Tabu va evfemiya etnografik yoki etnolingvistik planda, asosan, XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab har xil sabablar munosabati bilan tadqiq qilina boshlagan”⁹.

Demak, til taraqqiy etgani sari uning birliklari, xususan, evfemizmlar qatlami ham rivojlanib, o'zgarib boradi. Tildagi faol va nofaol so'zlarni, jumladan, tabu va evfemizmlarni zamon bilan hamohang tarzda yangicha dunyoqarash tamoyillari asosida o'rganish, ularni semantik, pragmatik kabi bir qator jihatlarini ilmiy nuqtayi nazardan tadqiq etish maqsadga muvofiq.

⁹Omonturdiyev A. Professional nutq evfemikasi. –Toshkent, 2006. –B. 3.

TOPISHMOQLARDAGI ASSOTSATSIYAVIYLIK

Jalolidinova Maftuna Jamoldin qizi

1-bosqich magistranti

Andijon davlat universiteti

Annotatsiya: Maqolada topishmoqlar orqali til egalarining kognitiv faoliyati, assotsiatsiyalarni hosil qilish imkoniyatlari va o`ziga xos jihatlari haqida ayrim mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so`zlar: Kognitiv faoliyat, assotsiativ qator, topishmoq.

Bugungi globallashuv jarayonida har bir fan inson uchun xizmat qilmoqda, ya`ni antroposentrik nazariya ilgari surilmoqda. Hayotda inson yetuk mavjudot ekan, har bir hodisa unga nisbatan xizmat qilishi kerakligi tabiiy hol. Shuning uchun amaliy tilshunoslik yildan yilga o`sib, rivojlanib bormoqda va yangi yo`nalishlar, fanlar paydo bo`lib bormoqda.

Assotsatsiyaviy lingvistika ham ana shunaday zamonaviy fanlarning bir bo`lagidir. Assotsativ lingvistika kognitiv lingvistikaning, kognitiv lingvistika esa psixolingvistikaning bir tarmog`idir.

Assotsiatsiya(psixologiyada) – muayyan sharoitda psixologik hosilalar orasida paydo bo`ladigan aloqa. Assotsiatsiya inson ongidagi avvalgi turmush tajribalari bilan belgilanadigan tasavvurlar bog`lanishi, shu bog`lanishlar tufayli ongda paydo bo`lgan muayyan tasavvurlar o`xshashlik, yondoshlik va qarma-qarshilik belgilariga ko`ra, shunga bog`liq bo`lgan boshqa tasavvurlarni hosil qiladi[1;1]

Xalq og`zaki ijodining janrlaridan biri hisoblangan topishmoqlarda assotsiativlik yaqqol namoyon bo`ladi. Topishmoqlarda sirlilik bor bo`lib, topishmoqning javobini topuvchi inson assotsiatsiyalarni bir-biriga bog`lagan holda javobini topishi talab etiladi. Topishmoq javobini topishda insonning yoshi, kasbi, irqi, jinsi, millati, ijtimoiy kelib chiqishi va albatta ruhiy holati muhim ro`l o`ynaydi. Buning uchun turli xil insonlarga topishmoqlar berib, ularning topishmoqni topish jarayonida oson topdimi yoki qiyin, aynan qaysi so`zlar unga topishmoqni topishda yordam berganligini aniqlab, insonlarning tafakkurini, o`y-xayollarini anglab olish, ularning fikrlarini bir joyga yig`ib, topqirlikka, so`z boyligini oshirishga yordam berish asosiy vazifa hisoblanadi.

O`zi bir qarich, soqoli qirq qarich (igna va ip). Ushbu topishmoq o`qilishidan osonga o`xshab tuyilishi mumkin, lekin tajriba o`tkazilganda bunga insonlar turlicha javob berish holatlari kuzatildi, ko`pchilik “makkajo`xori” javobini aytdi. Bunga sabab sifatida javobini shunaqa eshitishganligi va makkajo`xorining popultirigini soqolga o`xshashini dalil qildilar. Lekin qirq qarich, ya`ni ignaga o`tkizilgan ipning uzunligi ular keltirgan dalilni rad etadi. Bunday topishmoqlar bir qancha bo`lib, ayrim insonlar bu topishmoqning javobi ikki xil deb aytadi. Topishmoqlarning har bir

so`zini tahlil qilib, sinchiklab o`qigan holda, topishmoqning javobi bitta ekanligini isbotlash qiyin emas.

Chin qushim, chinni qushim,

Chin tepaga qo`ndi qushim,

Tumshug`ini yerga berib,

Xalqqa salom berdi qushim (choynak). Mazkur topishmoqning javobini “samovar” deb aytadiganlar ham bor. Choynakning chinnidan yasalganligi, jo`mragini egib, piyolaga suv quyishini aytib, ularning javoblari noto`g`ri ekanligini isbotlash mumkin.

Zamonaviy topishmoqlarni yoshi katta insonlar, oldingi davrdagi topishmoqlarni esa yosh avlod topa olmaydi yoki umuman topa olmaydi, Bunga sabab o`sha narsa haqidagi assotsatsiyalar yo`qligidir: “Katta ko`lning o`rtasida o`t yonar(samovar)” kabi oldingi zamondagi topishmoqni yosh avlod topa olmasa, “Bosib olib yuzini, ko`rsatadi izini(skaner)” singari topishmoqlarni esa yoshi kattalar topa olmaydi.

Topishmoqning javobini unga umuman yoki kam duch kelgan inson topa olmaydi, topishi qiyin bo`ladi, kunda duch kelgan inson esa bir zumda topib oladi. Har bir inson o`zining soxasiga oid topishmoqni osongina topa oladi. Masalan, “Tilla yozuvli daftar, ichi to`la gavxar (diplom)” topishmog`ini talabalar, oliy ma`lumotlilar; “Tim qora kichkina xol, to`xtatar yo`lda darxol (nuqta)” topishmog`ini esa tilshunoslar, o`quvchilar oson topadilar.

Topishmoqlarni topayotganda aytayotgan odamning kasb-kori, yoshini hisobga olgan holda yondoshilsa ham javobini topish oson bo`ladi. Topishmoqlar hudud jihatidan ham farq qiladi. Diniy e`tiqodi yuksak mahalla, ko`chada yashovchi insonlarning ham topishmoqlari dinga bog`langan bo`ladi: “Bitta yagona, ikkita dugona, uchta askar, o`ttizta lashkar (Alloh, yer va osmon, 2 ta xayit, ro`za)”.

Xulosa qilib aytadigan bo`lsak, topishmoqlar insonlarning tafakkurini boyitishga xizmat qiladigan vosita bo`lishi bilan bir qatorda insonlarning assotsatsiyalarini, ularning o`ylarini anglashga yordam beruvchi vosita hamdir.

Adabiyotlar:

1. <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1TCmcLBqzsBGWYFbvHPd1tletCSLI57R/edit?usp=drivesdk&ouid=112935938144448037190&rtpof=true&sd=true>

YUKLAMA VAZIFASIDA KELUVCHI BOG'LOVCHILAR

Toshlonova Sitora Inomjon qizi

Andijon davlat universiteti magistratura talabasi, Shahrixon tumani 20-maktab
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

***Annotatsiya:** Davr va fanlarning taraqqiyoti tadqiqotchilar zimmasiga har doim yangi mas'uliyatni yuklaydi. Shunday ekan, bugungi maqolamiz orqali o'zimizning ona tilimiz, uning grammatik qurilishi, ya'ni yordamchi so'zlar haqida fikr – mulohazalarimiz bilan yondashishni niyat qildik. Yordamchi so'zlarning o'rganilish tarixi shuni ko'rsatadiki, yordamchi so'zlar sirasi masalasi ham oxiriga yetmagan. Ayrim birliklarning qaysi guruhga kirishi munozarali bo'lsa (-ki, -kim, -gina, ham), ayrimlarini muayyan guruhga hamma beistisno kiritsa-da, ba'zi vazifalari o'z guruhi umumiy ma'nosiga mos kelmay qoladi. Biz ham mavzuyimiz orqali bu muammolarning ayrimlariga to'xtalib o'tamiz.*

***Kalit so'zlar:** ergashtiruvchi bog'lovchilar, yuklamalar, to'siqsiz ergash gap, teng bog'lovchi.*

Bugungi kunda mamlakatimizda erishilgan milliy istiqloq va jamiyatda yuz bergan ma'naviy – mafkuraviy o'zgarishlar fanlar, xususan, o'zbek tilshunosligi kabi fanlar oldiga muayyan talablarni qo'ydi. Ma'lumki, tilda, chunonchi, uning grammatik qurilishida ham, millat ruhiyati aks etadi. Birinchi Prezidentimiz I.Karimov “Ona tili – millatning ruhidir” iborasini bejiz ta'kidlamagan edilar. Millatimiz ruhi bo'lmish ona tilimizni asrashimiz, undan to'g'ri va oqilona foydalanishim kerak. Buning uchun makon va zamon jihatidan undagu muammolarni chuqur o'rganib, to'g'ri tahlil qilishimiz darkor. Quydagi yordamchi so'z turkumlariga oid mulohazalarga bir nazar tashlasak.

Ergashtiruvchi bog'lovchilar, asosan, qo'shma gaplar tarkibidagi ergash gaplarni bosh gapga bog'lash uchun ishlatiladi. Hozirgi zamon o'zbek adabiy tilida ko'p ishlatiladigan ergashtiruvchi bog'lovchilar *chunki, shuning uchun, agar, basharti, garchi, go'yo, go'yoki, ya'ni, -ki, (-kim)* lardir. Bu bog'lovchilar “O'zbek tili grammatikasi” da qo'shma gap tarkibidagi gaplar orasida aniqlov, sabab, shart va chog'ishtiruv munosabatlarini bildiradi. Ergashtiruvchi bog'lovchilarning ma'no turlari tilshunoslar R.R. Sayfullayeva va B. Mengliyev ham xuddi mana shu tarzda bo'lib o'rgangan.

Ayrim so'z yoki gapga qo'shimcha ma'no jilosi (ottenkasi) berish uchun xizmat qiladigan yordamchi so'zlar yuklamalardir. R.R. Sayfullayeva bu haqida quydagicha fikrlarni bildiradi: “Yuklamaning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular so'z yoki gapga so'roq, ta'kid, kuchaytiruv, ayirish – chegaralash, o'xshatish kabi qo'shimcha ma'no beradi va funksional “bog'lash” belgisiga nisbatan beqaror, o'zgaruvchan sanaladi, ya'ni “bog'lash” belgisi unda bo'lishi ham, bo'lmasligi ham

mumkin”. Shu bilan birgalikda yuklama yuqoridagi belgisiga ko‘ra ko‘makchi va bog‘lovchidan farq qilishini aytadi. Olimimiz yuklama haqida to‘g‘ri ta’rif keltirgan, chunki yuklama so‘z yoki gapga qo‘shimcha ma’no yuklashi barchamizga ma’lumdir. “O‘zbek tili grammatikasi” da gapga yoki ayrim so‘zlarga beradigan qo‘shimcha ma’nolariga ko‘ra yuklamalarni quydagicha guruhlash mumkin: 1) so‘roq va taajjub yuklamalari; 2) kuchaytiruv va ta’kid yuklamalari; 3) ayiruv va chegaralov yuklamalar; 4) aniqlov yuklamasi; 5) gumon yuklamasi; 6) inkor yuklamasi. R.R. Sayfullayeva yuklamalarni 6 ga bo‘lgan bo‘lsa ham, lekin kuchaytiruv va ta’kid yuklamalarini alohida bo‘ladi, gumon yuklamasini esa kiritmaydi. Aniqlov bog‘lovchilarini o‘xshatish – qiyoslash deb olib, unga *go‘yo, go‘yoki chog‘ishtiruv bog‘lovchilarini ham kiritib yuboradi*. Baxtiyor Mengliyev esa yuklamalarni 7 ga bo‘ladi. U ham kuchaytiruv va ta’kid yuklamalarini alohida - alohida bo‘ladi. Gumon yuklamasi o‘z holida qoladi.

“O‘zbek tili grammatikasi” da *-ki* aniqlov bog‘lovchisi ot turkumidagi so‘zlar bilan kelib, ta’kidlash, uqtirish ma’nolarini anglatishi aytib o‘tilgan. Bunday chog‘da u bog‘lovchi emas, yuklama sanaladi: *1. Bizning Marg‘ilonda bir qiz bor, — dedi, — shundog‘ ko‘hlikki, bu o‘rtada uning o‘xshashi bo‘lmas, deb o‘ylayman.*

Bunga zid ravishda A. G‘ulomov va M. Asqarovalar quydagicha fikr bildiradilar: “Ergashtiruvchi bog‘lovchilar ergash gaplarni ko‘pgina turini bosh gapga bog‘lash uchun ishlatiladi. Bu bog‘lovchilar gapdagi vazifasi jihatidan ma’lum xususiyatlarga ega: ularning ayrimlari tamomila bog‘lovchiga aylangan bo‘lib, faqat bosh va ergash gaplarni bir – biriga bog‘laydi. Bunday yordamchilarga *-ki, chunki, negaki, sababki* kabi so‘zlar kiradi va ular sof bog‘lovchilar sanaladi”.

Ayrim bog‘lovchilar o‘z tabiati bilan yuklamaga o‘xshab ketadi. Bunday yordamchilarga *agar, bordiyu, basharti, mabodo, go‘yo, toki, garchi* kabi so‘zlar kiradi va ular bog‘lovchi yuklamalar deyilishini A. G‘ulomov va M. Asqarova ta’kidlab o‘tgan. Ko‘pincha, bu so‘zlar bir – biriga sinonimday qo‘llansa ham, ularning ishlatilishida ma’lum farqlar bor.

To‘siqsiz ergash gapli qo‘shma gapda mazmunan zidlikni kuchaytirib ko‘rsatish uchun *garchi (garchand)* so‘zlari ishlatiladi: *. Garchi o‘zining najoti hali qorong‘u ersa-da, qo‘rboshini bir sinab ko‘rish uchun hamma kuchini ikki ko‘ziga yig‘dida, unga qaradi. Go‘yo bog‘lovchisi mazmunidan o‘xshatish yoki chog‘ishtirish ma’nolari anglashilgan sodda va qo‘shma gaplar tarkibida ishtirok etadi. Sodda gaplardagi vazifasi ko‘proq yuklamalarga yaqin bo‘lib, u gapda turli gap bo‘laklari oldidan kela oladi: 1. Otasining bu so‘zlari go‘yo uning istiqboli uchun yaxshi ta’minotlar berar, go‘yo majburiyat ostida ota nasihatini quloqqa oladig‘andek bo‘yin egib o‘lturar edi.*

Qo‘shma gapdagi vazifasiga ko‘ra *go‘yo* yordamchisi bog‘lovchi – yuklama sanaladi. Chunki u ba’zan *-ganday* formasi orqali birikkan qo‘shma gaplarning

ergash gap tarkibida kelib, undagi chog'ishtirish yoki o'xshatish ma'nosini kuchaytiradi yoki ta'kidlab ko'rsatadi: *1. O'zi go'yoki to'yga hozirlang'andek beshik yasab, sarpa tikib yuriydir...*

Na-na yordamchisi teng bog'lovchining bir turi sifatida inkor bog'lovchisi sanalib kelgan. Tilshunos G'. Abdurahmonov uni inkor bog'lovchisi deb atash bilan birga, yuklamalik xususiyatiga egaligini ham ko'rsatgan. Haqiqatdan ham, bu yordamchi ham bog'lovchilik, ham yuklamalik vazifasini bajaradi. Bog'lovchi vazifasida kelganda ayrim teng huquqli bo'laklarga inkor ma'nosini berib, ularni bog'laydi: *1. Ammo mendan so'rasang, Marg'ilondag'i na qudamiz va na kelinimizni hech bir vaj bilan kamsita olmayman, balki bizga quda bo'lmoqqa eng muvofiq kishilar edi, balli o'g'lim, deyman* Bu yordamchi so'z yuklama vazifasini bajarib, mazmunidan inkor anglashilgan gaplar tarkibida keladi va inkor ma'nosini ko'rsatadi: *Men bu iblisona aldovga uchib, bu to'g'rida na senga va na Normuhammad qushbegiga og'iz ochmadim va ularning Qo'qong'a fotiha uchun qo'zg'alishlaridan hech bir shubhalanmadim... Eh, shaytonlar!*

Yuqoridagi aytilgan fikrlardan shunday xulosaga kelish mumkinki, o'zbek tilida ergashtiruvchi bog'lovchi va yuklamalarning ma'no va xususiyatlari haqida juda ko'p fikrlar bildirish mumkin. Ularni to'g'ri tahlil qilish, ular bilan bog'liq masalalarni ilmiy hal etish bugungi kunda tilshunosligimiz oldida turgan bosh vazifalardan biri sanaladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayeva N. O'zbek va turk tillaridagi *-mi* yuklamasining qiyosiy talqini. O'zbek tili va adabiyoti, 2014 – yil, 5 – son.
2. Sayfullayeva R.R., Mengliyev B.R., Boqiyeva G.H, Qurbonova M.M., Yunusova Z.Q, Abuzalova M.Q. Hozirgi o'zbek adabiy tili. O'quv qo'llanma. – T.: “Fan va texnologiya”, 2009. – 416 b.
3. G'ulomov A., Asqarova M. Hozirgi zamon o'zbek adabiy tili. –T.: “O'qituvchi”, 1987.
4. O'zbek tili grammatikasi. Morfologiya I tom, T., - “Fan” nashiryoti, 1975.
5. Shoabdurahmonov Sh., Asqarova M., Hojiyev A., Rasulov I., Donyorov X. Hozirgi o'zbek adabiy tili. - T.: “O'qituvchi”, 1980.

**“YUSUF” SURASI, “QISSASI RABG‘UZIY” ASARIDAGI “YUSUF”
QISSASI VA A.JOMIYNING “YUSUF VA ZULAYHO” DOSTONI**

Jaloliddinova Mushtariybonu Jamoliddin qizi

Andijon davlat universiteti

filologiya fakulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Maqolada “Qur’oni karim” dagi “Yusuf” surasi, Rabg’uziyning “Qissasi Rabg’uziy” asaridagi “Yusuf” qissasi hamda Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayho” dostoni o’zaro qiyoslanib, o’xshash va farqli tomonlari ko’rsatilgan.

Kalit so’zlar. Sura, qissa, doston, badiiylik, voqealar ko’lami, obrazlilik, timsol, asar.

“Qur’oni karim” dagi “Yusuf” surasi “go’zal qissa” deb ta’riflanadi. Ushbu surada, asosan, Ya’qub alayhissalomning boshidan kechirganlari aks ettiriladi. Surada otalik va birodarlik mehri, ishq-muhabbat, ayollar makri, tush ta’biri, saxiylik va kechirimli bo’lish kabi insoniy xususiyatlar o’z ifodasini topgan. Bu suradan ilhomlangan shoir va yozuvchilar Yusuf va Zulayho qissasi rukni bilan turli dostonlar ijod etganlar. Ular ichida Abdurahmon Jomiy, Fuzuliy, Firdavsiy, Rabg’uziy, Durbek, Balxiy kabi shoirlarning asarlari diqqatga sazovordir.

Nosuriddin Rabg’uziyning “Qissasi Rabg’uziy” asari Payg’ambarlar hayot yo’li, faoliyati, mo’jizalari va boshqa qator xususiyatlari haqidagi asarlardan biridir. Asar 72 qissadan iborat. Yozuvchi bu qissani “Yusuf” surasiga tayanib yozgan, shuningdek, asar badiiyligini oshirish uchun suradagi voqealar ko’lamini kengaytirgan, obrazlilikka keng o’rin bergan. Asarning ko’p o’rinlarida “Qur’oni karim” oyatlaridan namunalar keltirilgan. Yusuf alayhissalomning sifatleri ta’riflaganda, qiyinchiliklarga duch kelganida, sinovli vaziyatlarda imoniga sobit turgan o’rinlarda, zindondaligida ham zindonband sheriklariga saxovatli bo’lgan holatlari bayon qilinganda “Qur’oni karim”dan oyatlar, hadislardan parchalar, turli hikmatli so’zlar, g’azallar keltirilgan.

“Yusuf” qissasidagi voqealar ko’lami suradagidan ancha keng berilgan. Masalan, qissadagi : “Quyida bu osmonda yetti yulduzdan o’n ikki burj mavjud bo’ldi. Yetti yulduz degani shunga ishoraki, Ya’qub alayhissalom va olti xotini Shavsha, Za’ura, Sunbula, Qamar, Habiba, Rahil bilan yettilikni tashkil qilar. O’n ikki yulduzlar shuki, bular Ya’qub alayhissalomning o’n ikki o’g’illari – Rubil, Loviy, Sham’un, Yahudo, Joda, Don, Yag’sar, Yastoxir, Zobotuk, Qozur, Yusuf, Ibn Yaminga ishoradir”[1,71] tarzidagi ifoda “Yusuf” surasida berilmagan. Shuningdek, “Yusuf yeti yoshligida bir tush ko’radi : birodarlari bilan sahroga chiqadilar, qo’llariga tayoqlarni oladilar, yerga suqadilar. Shunda hama tayoqlar ko’karadi, ammo uzoq yashamaydi. Yusufniki esa ko’karadi, gullaydi, bo’yi birinchi osmonga

qadar yetadi”[1,72], - degan joyi “Yusuf” qissasida berilgan, lekin surada bu tush haqida hech qanday oyat keltirilmagan. Yusufning bir onadan bo‘lgan ukasining ismi qissada Ibn Yamin, surada esa Bin Yamin shaklida keladi. Yusufning birodarlari don olish uchun Misrga kelganlarida Yusuf sehrli tarozisiga har urganida 10 akasining sifatleri bir-bir aytib o‘tiladi. Bu “Qissasi Rabg‘uziy”da berilgan, surada bu ta’riflar keltirilmagan. “Yusuf” surasida Yusuf va Zulayho muhabbati, birga bo‘lishi berilmagan. Ya’qub alayhissalom barcha qarindosh-urug‘i bilan Misrga, Yusufning oldiga borgani, ota-bolaning diydorlashuvi suraning so‘nggi oyatlarini tashkil qiladi. “Qissasi Rabg‘uziy”da bundan keyin ham voqealar davom etadi. Zulayhoning Yusufga bo‘lgan muhabbati yanada ortib boradi. Yusuf ishqida Ya’qub alayhissalom kabi ko‘zlari ko‘r bo‘lib qoladi. Yusuf alayhissalom bir kuni ovga chiqqanlarida Zulayhoni ko‘rib qoladi, saroyga borishligini aytadi. Ya’qub alayhissalom bo‘lgan voqealardan xabardor bo‘ladi. Jabroyil alayhissalomdan Ya’qub alayhissalomga Yusuf va Zulayho nikohlanishlari kerakligi haqida vahiy keladi. Yusuf 5 o‘g‘il, 2 qiz farzandli bo‘ladi. Zulayho imon keltirib, musulmon bo‘ladi. Yusufga bo‘lgan muhabbatidan Allohga bo‘lgan muhabbati ziyoda bo‘ladi.

Yusuf va Zulayho muhabbati tarannum etilgan qissa, dostonlar Sharq xalqlari orasida mashhur va keng tarqalgan. Shu mavzudagi barcha qissa, dostonlarning asosi “Qur’oni karim”ning “Yusuf” surasidir. Ushbu sura “ahsan ul-qisos”, ya’ni “qissalarning eng go‘zali” deya ta’riflanadi. Bu qissaga nisbatan nega “ahsan” ta’rifi berilgani esa “Qissasi Rabg‘uziy”dagi “Yusuf” qissasida 9 ta izoh bilan berilgan.[1,71]

“Yusuf va Zulayho” ruknidagi dostonlar, qissalar yagona manbadan olingan bo‘lsa-da, ijodkorning yondashuvi ta’sirida ayrim farqliklar ko‘zga tashlanadi. Masalan, Abdurahmon Jomiyning “Yusuf va Zulayho” dostonida Yusuf obraziga alohida talqin bergan. Bosh qahramon Zulayhoni go‘zal qiz sifatida ta’riflagan. “Qissasi Rabg‘uziy”da esa Zulayho go‘zalligi alohida e’tibor qaratilmaydi, Yusuf va Zulayho birga bo‘lganlaridan so‘ng : “ Yusufdagi go‘zallik Zulayhoga ham o‘tgan edi”, - degan jumla mavjud. Jomiy esa Zulayhoning go‘zalligiga alohida urg‘u beradi. Shuningdek, Jomiy Rabg‘uziydan farqli ravishda xotin-qizlar latofati vazakovatini yangi jihatlar bilan boyitgan, Zulayho timsolida sadoqatli sevgi sohibasi obrazini yarata olgan.

Bor erdi bir qizi ra’no-yu zebo,

Jamol ahli aro oti Zulayho.

Dema qiz, durji ismta gavhari, de,

Shahanshahliq spehri axtari de.

Bayon haddi emas vasfi jalomi,

Ko‘ngulga kelgusi mahzi xayoli.[2,18]

Zulayho Yusufni yo'ldan urish uchun qurdirgan qasrning Jomiy dostonida batafsil tasviri berilgan, Rabg'uziy qissasida bu tasvir qisqa tarzda berilgan. Jomiy dostonida qasr devoridagi tasvirlarda Zulayho qizil rangli libosda, Yusuf esa yashil libosda tasvirlanganligi keltirilgan. "Qissasi Rabg'uziy"da sabr-u matonat, imonda sobitlik masalalari yetakchilik qilsa, Abdurahmon Jomiyning "Yusuf va Zulayho" dostonida ishqi ilohiy masalalari e'tiborga olinganligi ko'rinadi. Jomiyning "Yusuf va Zulayho" asari nazmiy doston sifatida o'zbek mumtoz badiiy nazmining shakllanishi va taraqqiyotida ayricha ahamiyatga molik. Rabg'uziyning qissasida "Yuruf" surasidan ko'p oyatlar, hadislardan namunalar keltirilganki, qissa Jomiyning "Yusuf va Zulayho" dostoniga nisbatan suraga yaqinroq holda yozilgan, ya'ni suradan unchalik uzoqlashilmagan. Chunki Rabg'uziydan maqsadi badiiy asar yaratish emas, Payg'ambarlar tarixiga oid asar yozish edi. Jomiy dostonida esa badiiylik kuchliroq. Shuningdek, Jomiyning "Yusuf va Zulayho" dostoni real insoniy sevgini tarannum qiluvchi asar hamdir.

Adabiyotlar:

1. Rabg'uziy N. Qissasi Rabg'uziy.-www.ziyouz.com.kutubxonasi.-B. 71-72.
2. Jomiy A. Yusuf va Zulayho.-G'.G'ulom,1974.-B. 18.

ADABIYOTDA E'TIQOD MAVZUSI HAQIDA O'YLAR

Mengliboyeva Umida Husan qizi

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'TAU
O'zbek tili va adabiyotini o'qitish fakulteti
3-bosqich talabasi

mengliboyevaumida@gmail.com

Annotasiya. Ushbu maqolada jahon adabiyoti, xususan fransuz adabiyoti namoyandalari – Gi de Mopassan va Onore de Balzak asarlari misolida din va e'tiqod, insonparvarlik kabi mavzular haqida fikrlar ilgari suriladi. Xususan, asarlardagi e'diqodiy masalalarning badiiy talqini borasida ba'zi xulosalar bayon qilinadi, adiblarning individual mahoratlari bo'yicha xulosalar yoritiladi.

Kalit so'zlar: fransuz adabiyoti, Gi de Mopassan, Onore de Balzak, badiiy asarda e'tiqod mavzusi, badiiy talqin.

Asrlar davomida bizga meros bo'lgan eng buyuk tuhfamiz bu bizning -dinimiz. Alhamdulillah musulmonmiz, Lekin ayni vaziyatda aynan shu so'zlarimiz aynan dilimizdan chiqayotganini ba'zida o'zimiz ham anglolmay qolamiz. Chunki har birimiz xom sut ichgan bandalarmiz. Lekin aynan hadisda keltirilganidek "Odam bolasi borki xatokor, xatokorlarning yaxshisi sertavbalaridir" deyilgan. Lekin biz shu ishlarni qaytarmaslikka qilmaslikka harakat qilyapmizmi? Biz hech bo'lmasa biror marta sertavbalar safiga qo'shildikmi? Qilgan ishlarimizni haddu hisobini oldikmi?

Takrorlamaslikka, intildikmi? Hech bo'lmasa bor yo'q narsalarimizga shukrona aytdikmi? Shu kabi savollar hozirgi kunning nafaqat balki necha asrlardan buyon bizning og'riqli nuqtalarimizdan bo'lib kelmoqda.

Ko'plab jahon adabiyotlarida kuzatganimizdek inson asli kelib chiqqanini unutib u yetishgan darajalariga faqat o'z mehnatim bilan erishdim deb o'ylaydi. Qachonki boshi biror eshikka urulmagunicha bu haqiqatni nafaqat ular biz siz balki hammamiz anglab yetmaymiz. Mashhur fransuz yozuvchisi Gi de Mopasson ham "Azizim" asarida bu fikrga qayta-qayta to'xtaladi.[1. Mopassan. Azizim. T. 1998]. U chuqur yumor bilan aynan hayotda kechayotgan kundalik turmushni ustidan kuladi. Odamlar niqoblanishini ustidan uning aynan niqob ostidagi yuzlarini ustalik bilan ochib beradi. Asarning yutug'i - yozuvchi bu haqiqatlarni aynan bir personaj tomonidan ko'rsatmaydi. Shunday detallar topadiki, birinchisi ikkinchisini to'ldirib, boyitib boraveradi. Asardagi kichik bir sahnada ishtirok etgan shoir Norber de Varen yoshi o'tib qolgan, biroz xastalikka chalingan inson. U o'z hayotida hech qanday din kerakmas deb hisoblovchi odam, u o'limdan boshqa narsaga ishonmaydi va tan ham olmaydi. Uning fikrlari shunday deb boshlanadi: "Dinlar - barchasi birday safsata: ularga bolalargina ishonishi mumkin, ularning va'dalari xudbin va g'oyatda bema'ni. Yolg'iz o'lim haq". "O'lim qahhordir, u mana necha yildirki asta-sekin hech adashmay qop-qora sochlarimni oppoq qilib qo'ydi! Yemoq, ichmoq, nafas olmoq, yotmoq, ishlamoq, orzular qilmoq - bu o'limga bormoqdir. Yashamoqning asl ma'nosi ham ham o'lmoqdir!" ("Azizim", 226-bet). U bu fikri bilan yaratganni inkor etmoqda ya'nikim, qaysidir ma'noda o'zining yaratilganini, bu bir ilohiy mo'jiza emas, balki biologik bir holat deb hisoblaydi. Bu g'arb psixologiyasi, buni inkor etib bo'lmaydi. Yozuvchi hozir deyarli butun dunyoda insonlar istagan dinga e'tiqod qilishlari va umuman qilmasliklari ham mumkinligini yana bir karra yodga soladi. Men personajning din haqidagi fikriga qarshiman. Chunki inson zotidan bor ekanki, u nimagadir umid qilib, ishonch bilan yashaydi. Hayotning asl haqiqati ham nimagadir intilib yashash aslida. Yana bir fransuz yozuvchisi Onore de Balzakning "Dahriyning ibodati" hikoyasida asosiy qahramon garchi o'zi dahriy bo'lsa-da uni asrab olgan o'gay otasi dindor bo'ladi. O'gay otasi vafotidan keyin hamkasbi uning o'tmishi qanday kechganligi va qanday qilib yetuk mutaxassis bo'lganligini so'rganida u yetishgan hamma darajalarini boisi uning qashshoqligi va tarbiyalagan otasi haqida gapiradi.

"U juda xudojo'y odam edi, bu dunyodagi qiynoqlar bari o'tkinchiligini, bir kun kelib hammasi tugashini va uni jannatga yetaklovchi yo'l aynan uning dini ekanligini ta'kidlar edi: "Shunday hotir qilar ekan, agar u ishongan narsalar bari haqiqat bo'lsa, men garchi dahriy bo'lsam ham, chin yurakdan uning jannatga tushishini va bu dunyodagi azob uqubatlarning rohatini u yerda ko'rishini istayman"- deydi [2. Balzak. Dahriyning ibodati, 23-bet]. Shunday holatda insonda g'alati fikrlar

g'ujg'on o'ynaydi. Qiziq holat: hayotda har qanday voqealar sodir bo'ladi. Bir fikr yoqlansa, kimdir kelib uni barbod qiladi. Albatta asar mentalitetdan kelib chiqib baholanmaydi. Insonlarni din faxsh, zino, o'g'irlik, bironing haqiga hiyonat qilmaslik, halol va harom va yana ko'plab illatlarni oxiri yaxshilik bilan tugamasligi haqida ogoh etadi. Mening bu fikrlarga shaxsiy qarashim insonni jamiyatda, hayotda inson qilib tutguvchi bu uning dinidir. So'zimni isboti qilib Qur'ondan bir oyat keltiraman: "Darhaqiqat, biz allohnikimiz va unga qayturmiz" [3. Qur'on. T. 1992. Baqara surasi, 155-156-oyat, 14-bet].

Yozuvchi asarda o'quvchiga insonning hayotida, jamiyatida dinning o'rni qay darajada ekanligini dalillar bilan isbotlaydi. Afsuslar bo'lsinkim, ba'zi holatlarda tashqi ko'rinish aldamchi bo'ladi. Dinni o'ziga niqob qilib, uning nazdida istagan ishlarini "silliq" bitirishni niyat qilganlar ham hayotda topiladi. Bunga asardagi yana bir qahramon bilan tanishamiz.

Tabiatan juda tirishqoq, talabchan, irodali jamiyatda o'z o'rniga ega bo'lgan Valter xonim. Uning kelib chiqishi dindor oiladan emas, lekin vaziyat taqozosi bilan dindor insonga turmushga chiqadi. Vaqtlar o'tishi bilan u asta - sekinlik bilan bu hayot tarziga moslashadi. Yahudiya turmushga chiqqanligi sababli u haftada cherkov uchun alohida vaqt ajratadi. Bu uning jamiyatda yanayam obro' e'tibor qozonishiga sazovor bo'ladi. Negaki, har bir odamning hayolida dindor odamdan yomonlik chiqishi dargumon u har ishida halol bo'ladi degan fikr insonlarda yetakchiligini juda yaxshi biladi va bunday ishonchdan chiqmaslik uchun tinmay harakat qiladi. Ba'zan "maromi"ga yetmagan ishlarini aynan shu niqob ostiga berkitadi. Asardagi asosiy qahramon aynan Valter xonimga berilgan ta'rif ham fikrimni yaqqol dalili bo'lsa ajab emas. "...Ko'ngliga nima kelsa cherkovni o'rta qo'shib turar ekan, - deb o'ylardi u, - cherkov uning yahudiya turmushga chiqib qilgan gunohini yuvib ketar, siyosiy doiralarda esa uni oqimga qarshi borayotgan xotin sifatida ko'rsatadi, kiborlar ichida uning obro'-e'tiborini oshiradi, bulardan tashqari cherkov unga uchrashuv joyi sifatida ham xizmat qiladi. Dinga soyabonday qarash uning qon - qoniga singib ketgan. Havo yaxshi bo'lgan kezlarda soyabonga suyanib yurish mumkin, issiqda oftobdan asraydi, havo buzilganda yomg'irdan saqlaydi, uyda o'tirganingda esa eshik oldida tumtayibgina turaverdi. Shunisi ham borki, unga o'xshaganlar yuzlab topiladi, o'zlari xudovandi karimni ikki pulga olmaydilaru, kezi kelganda u bilan boshqalarning og'ziga uradilar..."(1. 211-bet)

Lekin asar so'ngida voqealar tubdan o'zgarib, Valter xonim qilgan ishlariga munosib tarzda jazolanadi. Boshi berk ko'chaga kirib qolganida joni talvasada qolgan paytida unga obro'- e'tibori boyligi emas, aynan unga bu vaziyatdan chiqib ketishiga "soyabon"i yordam beradi. Endi u qilgan ishlaridan chin pushaymon bo'lar, ertadan to tungacha bo'lgan vaqtini toat -ibodatda o'tkazadi. Va anglyadiki, undagi vijdon azobini salgina bo'lsa ham yengillashtiradigan kuch aynan uning dini ekanligiga

ishonch hosil qiladi. “Muayyan bir badiiy asar o‘qirmanni betaraf holatdan chiqarib, kim yoki nimagadir qo‘hsilib, kim yoki nimanidir inkor qilganini bildiradi. Kishining shunday holatga tushuvi badiiy adabiyot o‘zining baholash-aksiologik vazifasini bajarayotganini anglatadi.” [4. Qozoqboy Yo‘ldosh. Badiiy tahlil asoslari, 32-bet]

Xulosa qilib aytganda, e’tiqod masalasi ba’zi o‘rinlarda badiiy asarlarning markaziy obyekti sifatida ham muhim badiiy vazifani – asar badiiyatini ta’minlovchi unsurlardan biri bo‘lib xizmat qiladi. Ikki buyuk fransuz adiblarining asarlari bunga yaqqol dalildir. O‘z davrida Mopassanning romani juda keng shuhrat topti. Chunki unda “fransuz jamiyatining ko‘plab ijtimoiy-axloqiy kirdikorlari yaqqol ochib tashlangan” [5. Pol Lafarg]. Tadqiqotchi Viorel Lomov “Azizim”ning badiiyati, uning ahamiyatini oshirgan jihat sifatida asarning “siyosiy pamflet” ekaniga urg‘u beradi. [6]. Ko‘rinadiki, dunyo adabiyotida juda katta voqea bo‘lgan asarlarda insoniyat hayotida muhim hisoblangan ijtimoiy-axloqiy muammolar jamiyat muhokamasiga olib chiqilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Мопассан Ги де. “Азизим”. Роман. Иброҳим Ғафуров таржимаси. Т.: Янги аср авлоди. 2016. – 464 б.
2. Balzak Onore de. “Dahriyning ibodati”. Т.: Янги аср авлоди. 2008. – 208 б.
3. Қуръони Карим. Алоуддин Мансур таржима ва шарҳлари. Т. 1992. 660 б.
4. Йўлдош Қ., Йўлдош М. Бадий таҳлил асослари. – Т.: Камалак, 2016. – 464 б.
5. www.rabkor.ru
6. www.Goldlit.

**ҚАРДОШ БЎЛМАГАН ТИЛЛАР ТИЗИМИДА СУБСТАНЦИАЛ
ПОСЕССИВ ВА КВАЛИФАКТИВ ПОСЕССИВ СИНТАКСЕМАЛАРНИ
ФАРҚЛАШ УСУЛЛАРИ**

Хотамова Парвина Илхомовна

СамДЧТИ инглиз филологияси кафедраси ўқитувчиси

Аннотация: Эгалик категориясини ёки поссессив синтаксемаларни ифодаловчи синтактик бирликлар таянч компонентга субординатив алоқа асосида боғланади. Йиғилган фактик материаллар базасида қаралганда поссессив синтаксемаларнинг ифодаланишига кўра улар категориал дифференциал синтактик-семантик белгилардан субстанциал ва квалификатив синтаксемалар қамровида намоён бўлади, лекин учинчи категориал белги процессуалик асосида поссессив синтаксема учрамайди. Шу боис ушбу фаслда субстанциал поссессив ва кваликатив поссессив синтаксемаларни бир-биридан фарқлайдиган жараёнларга тўхталмоқчимиз.

Калим сўзлар: компонент, синтаксема, процессуалик, субстанциаллик, позиция, квалификатив.

Маълумки, субстанциаллик – предмет, от ифодалаган шахс, географик топонимлар ва ҳақозоларни ифодаласа, квалификативлик-нарса, предметлар белгисини, миқдорини, ҳажмини, рангини, тусини, сифатини каби маъноларни ифодалайди. [2].

Ушбу категориал белгиларни фарқлашда нафақат уларни ифодалаган синтактик бирликлар билан чегараланиб қолмасдан, гап таркибидага синтактик позицияси ва уларнинг дистрибутив муносабатларига ҳам эътибор бериш лозим.

Инглиз тили мисолида қаралганда, субстанциал ва квалификатив посессив синтаксемалар асосан қуйидаги қурилмалар ёрдамида ҳамда уларнинг вариантлари от + от (S + S), “қаратгич келишигидаги от + от бош келишикда”(Sg + S), “от + предлог билан келган от”(S + of S) кабилар билан ифодаланиши мумкин. Уларни бир-биридан фарқлашда эксперимент (трансформация) методининг турлича усулларидан фойдаланиш йўли билан исботлаш мумкин.

Мазкур мулоҳазани исботлаш учун қуйидаги мисолларга эътиборни қаратамиз:

1. That was the last he had seen of Golz with his strange white face..., his hawk eyes .
2. Poirot remained placidly immovable, blinking a little out of his green cat's eyes .
3. The undeveloped, childish face seemed merry.

Ушбу гаплар таркибида от бош келишикда, от қаратқич келишигида ва сифат кабилар ёрдамида квалификатив посессив синтаксемаларнинг вариантлари ифодаланган.

Эксперимент методи асосида ушбу синтаксема квалификатив категорияси эканлигини тасдиқлаш мумкин.

Биринчи гапда квалификативликни ифодалаган бош келишикда берилган отни квалификативликнинг бошқа вариантлари билан алмаштириш мумкин:

- (1) That was the last he had seen of Golz with his strange white face..., his hawk eyes →... with his hawk's eyes →his hawkish eyes;

Иккинчи гапда эса ажратилган отни сифат билан алмаштириш эвазига исботланади:

- (2) Poirot remained placidly immovable, blinking a little out of his green cat's eyes→Poirot remained placidly immovable, blinking a little out of his catlike eyes.

Келтирилган мисолларда квалификатив посессив синтаксемани ифодалаган синтактик бирликлар бирортаси ҳам of предлоги билан бирикмайди;

- (1) ... with his hawk eyes → with his eyes of hawk → with his of a hawk;

(2) ... his green cat's eyes → his green eyes of cat → his green eyes of a cat;

(3) ... The undeveloped, childish face seemed merry → The undeveloped face of child seemed merry → The undeveloped face of a child seemed merry.

Ушбу эксперимент методи асосида алмаштириб бўлмайдиган таҳлил ҳосиласи натижасидан айтиш мумкин-ки, квалификатив посессив синтаксеманинг варианты от билан бирикиб келган of предлоги ёрдамида ифодаланмайди. Яна шу ҳолатни қайд этиш жоизки, от фақат бош келишигида берилади. Аммо ушбу синтаксеманинг бир варианты, яъни от қаратқич келишиги шаклида ифодаланганда фақат жонли отлар ёрдамида берилиши мумкин. Отларнинг бош келишигида берилган ушбу синтаксема кўпроқ учрайди. Ундан ташқари, сифат ёрдамида ифодаланган квалификатив посессив синтаксема ҳам кам учрайди[3].

Субстанциал посессив синтаксема масаласига назар ташланганда мазкур синтаксема отнинг қаратқич келишиги шаклида ва отнинг of предлоги билан бирикиб келиши кабилар ёрдамида ифодланади;

4....only one group remained at the room's opposite end ;

5.... as he drove and worked his master's other dog;

6. But their faces were as threadbare as a book-keeper's office cat ;

7. The directory held the names of painless dentists ;

8. The hair of this man was long and matted ;

9. On the highway the lights of the streaming cars made an almost solid beam .

Ушбу синтаксемаларнинг ҳар иккала вариантлари матнда кенг қўлланиши кўзга ташланади, аммо улар турлича лексик бирликлар базасида характерланади. Инглиз тили гап таркибида от қаратқич келишигида (Sg) жонли отлар ҳамда инсонларни ва ташкилотларни ифодаловчи отлар ёрдамида ифодаланadi. Отнинг предлогли варианты (of S) жонли ва жонсиз отлар базасида берилиши мумкин.

Юқорида қайд қилганимиздек, мазкур синтаксемалар нафақат вариантлар системалари (тизимлари) билан фарқланади, ҳамда уларнинг дистрибутив хусусиятлари асосида ҳам аниқлаш мумкин. Мазкур ҳодисаларни исботлаш мақсадида қуйидаги мисолларга эътиборни қаратмиз: (1) That was the last he had seen of Yolz with his strange white face ..., his hawk eyes .

10. This impractical gesture always set both men off in glass of schoolboy laughter .

11. Tom listened with a grimace twisting his round baby face .

Мазкур гаплар таркибида S + S модели ёрдамида маъносига кўра белги ёки субстанция квалификатив синтаксемани ёки субстанциал синтаксемаларни тобе компонент ўрнида берилганда уларни бир-биридан фарқлашда, уларнинг бошқа синтактик бирликлар билан бирикиб келишга асосланиб аниқланади.

Маълум бўлишича субстанциал синтаксемани ифодаловчи бирлик ўз олдида артикл ҳамда олмош ёки абъектив элементлар билан бирикиб келиши билан кваликатив синтаксемадан фарқланади. Кваликатив синтаксема эса сифат ёки равиш асосида ифолаланган синтаксема билан бирикиб келади. Бу эса субстанциал синтаксемадан фарқланувчи белгилар ҳисобланади.

М.Ю.Маскиннинг таъкидлашича, инглиз тили мисолида субстанциал посессив синтаксемани кваликатив посессив синтаксемадан фарқлашда синтаксемаларни ифодаловчи элементларнинг формал хусусиятларига ҳамда бошқа лексик бирликлар билан дистрибутив муносабатларига ҳам эътиборни қаратиш лозим [1].

Юқорида келтирилган мисолларнинг синтаксемаларга ажратиб таҳлилидан маълумки, инглиз ва ўзбек тилларида посессив синтаксеманинг ифодаланишда категориал синтактик-семантик белгилардан субстанциаллик ва кваликативликларни бир-биридан фарқлаш усулларига қисқача тўхталдик.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Маскин М.Ю. О разграничении кваликативных и субстанциальных синтаксем в современном английском языке//Лингвистические исследования, 1987, Функционально-семантические аспекты грамматики. Москва: 1987, с. 59-65.

2. Мухин Л.М. Синтаксический анализ и проблема уровней языка. “Наука”, Ленинград, 1980, 304 с.

3. Ашуров Ш.С. Инглиз ва ўзбек тилларида кесим типологияси// филол. фан. номзод диссер-яси, Самарқанд: 2007,

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ, ПЕРЕВОД И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТЕКСТА

Зайниева Фируза Базаровна

Стажёр-ассистент Самаркандского Государственного Медицинского Института

Рахматиллоева Нигина

Студентка 105-группы факультета «Лечебное дело» Самаркандского

Государственного Медицинского Института

firuzazajnieva147@gmail.com

***Аннотация:** Характерные особенности художественного произведения - это проявление в каждом случае индивидуальной художественной манеры писателя, обусловленной его мировоззрением, эстетическим влиянием, а также большим разнообразием лексических и грамматических средств языка. Именно поэтому вопрос интерпретации художественного текста в современной лингвистике продолжает оставаться весьма актуальным и также чрезвычайно сложным.*

***Ключевые слова:** литературоведение, наука, перевод, художественный текст, интерпретация, теория литературы, художественное произведение, языкознание.*

Литературоведение- наука, изучающая художественную литературу как явление человеческой культуры. Следует различать литературоведение и литературную критику. Главные отрасли: теория литературы, история литературы. Литература- это вид искусства, в котором действительность отображается через слова, где включают писатели свое мировоззрение, свои чувства, переживания, воспоминания, восприятие мира.

Теория литературы (восходящая к нормативной поэтике и редко именуемая этим термином) изучает сущность литературы как вида искусства, специфику литературных форм, жанров, стилей, направлений. История литературы, напротив, сосредоточен прежде всего на частном, выявляя, индивидуальные, неповторимые черты, присущие национальным литературам, творчеству отдельных писателей или отдельным произведениям.

Сложная структура литературного произведения, которое, с одной стороны является самоценным словесно-языковым феноменом, а с другой стороны, соотносится с различными культурными областями (философией, религией, искусством, общественной жизнью и т.п.), обуславливает многосоставную характеристику литературоведении как науки, наличие в нём широких междисциплинарных связей (особенно тесные связи литературоведении с языкознанием, с которым она составляет единую гуманитарную дисциплину-филологию). Особое место занимает в литературоведение перевод.

Мы знаем, что перевод-деятельность по интерпретации смысла текста на одном языке (исходном языке [ИЯ]) и созданию нового эквивалентного ему текста на другом языке (переводящем языке [ПЯ]). Изначально существовал только ручной перевод (выполненный человеком), но имели место попытки автоматизировать перевод на естественных языках (машинный перевод). Целью перевода является установление отношений эквивалентности между исходным текстом [ИТ] и переводящим текстом [ПТ], в результате чего оба текста несут в себе одинаковые смыслы исходя из культурных и узуальных особенностей языков, на которых они создаются. Основным материалом перевода является художественный текст.

Художественный текст представляет собой один из важнейших видов художественной языковой коммуникации. Обращаясь к интерпретации текста, мы хотели бы одновременно коснуться и вопроса о его восприятии и понимании что свою очередь, также составляет и предмет исследований герменевтики. Чтобы раскрыть смысл и, следовательно, понять художественный текст, необходима соответствующим образом интерпретировать его. Как показал теоретический и практический анализ, процесс интерпретации предполагает следующие этапы: догадка, предположение, выдвижение гипотезы; вывод следствий и их сопоставление с известными данными; согласование двух первых этапов, в результате чего постигается смысл текста. Интерпретация текста представляет собой своеобразное взаимодействие двух миров: внутреннего мира литературного произведения и мира читателя.

Интерпретация – это творческое умение. Оно требует готовности созданию новых средств выражения, проникновения в смысл, понимания неявного, невыраженного в языке знания. В процессе интерпретации необходимо уметь анализировать любой знак как контекст, как основание смысла. Переводчику необходима уметь применять знания двух видов операции с языковым знаком.

1. Комбинация. Любой знак состоит из составляющих знаков и или встречается только в комбинации с другими знаками. Это означает, что любая языковая единица одновременно выступает и в качестве контекста для более сложной единицы. Поэтому любая реальная группировка языковых единиц связывает их в единицу высшего порядка: комбинация и контекстная позиция являются двумя сторонами одной и той же операции.

2. Селекция. Выбор между альтернативами предполагает возможность замены одной альтернативы на другую. Значение слова для человека всегда реализуется через включение его в некоторую более объёмную единицу-

пропозицию, фрейм, схему, сцену, сценарий, события, ментальную модель и т.п.

Мы, изучая пословиц как малые жанры литературы, хотели показать что, можно найти параллельные переводы (интерпретации) пословиц в английской, русской и узбекской литературе. Хотя при переводе каждый переводчик должен иметь в виду понятия: как менталитет, история, лексическое богатство каждого языка, мировоззрение, духовность и культура каждого народа.

Пословицы и поговорки наиболее многогранно и полно раскрывают национальный характер, менталитет, совокупность наиболее значимых черт этноса и нации [4].

Проведем семантический сравнительный анализ пословиц – варианты перевода (со смысловыми аналогами) с английского, русского и узбекского языков:

Английская пословица с дословным переводом	Русская пословица с аналогичным смыслом	Узбекская пословица с аналогичным смыслом
A word spoken is past recalling (Сказанное слово назад не вернешь)	Слово - не воробей, вылетит - не поймаешь	Aytilgan so'z - otilgan o'q. Avval o'yla - keyin so'yla
Haste makes waste (Поспешишь - даром время потеряешь)	Поспешишь - людей насмешишь	Shoshganda labbay topilmaydi
Knowledge is power(Знание - сила)	Знание - дороже богатства	Ilm- bebaho hazina
It's better to be safe than sorry.(Лучше побережешься, чем потом сожалеть) Score twice before you cut once (Отмерь дважды и отрежь один раз)	Семь раз отмерь — один отрежь.	Yetti marta o'lchab, bir kes
There is no smoke without fire (Нет дыма без огня)	Нет дыма без огня	Shamol bo'lmasa daraxtning uchi qimirlamaydi.
Live and learn. (Живи и учись)	Век живи, век учись.	Beshikdan qabrgacha ilm izla.
As you sow , so you reap (Как посеешь, так и пожнешь)	Что посеешь, то и пожнешь	Nima eksang, shuni o'rasan
A faithful friend is a medicine of life (Верный друг подобен	Друг познается в беде	Do'st kulfatda bilinadi

FAN VA TA'LIM

лекарству от всех болезней)		
Soft fire makes sweet melt (От огонька сладость тает)	Ласковое слово и кость ломит. Ласковое слово лучше мягкого пирога. Доброе слово и кошке приятно	Yaxshi so'z jon ozig'i. Yaxshi so'z bilan ilon inidan chiqadi
A baby in the house is a well - spring of pleasure (Ребенок в доме – источник удовольствия)	Ребенок в доме – это источник радости	Bolali uy bozor, bolasiz uy mozor
Early to bed and early to rise, makes a man healthy, wealthy and wise (Будешь рано ложиться и вставать – станешь здоровым, богатым и мудрым) An early riser is sure to be in luck (Тот, кто рано встает, наверняка будет удачлив) He who sleeps catches no fishes (Тот кто спит, не поймает рыбу)	Кто рано встает, тому Бог дает	Erta turganga xudo beradi

Сравнение пословиц и поговорок разных народов показывает, как много общего имеют эти народы, что способствует их лучшему взаимопониманию и сближению. В пословицах и поговорках отражен богатый исторический опыт народа. Использование пословиц придает речи неповторимое своеобразие и особую выразительность. [5.С.1]

Одним словом, интерпретация-это умение переводчика перенести смысл исходного текста в контекст нового языкового мира, это процесс лингвистического взаимообогащения и понимания значений и смыслов культуры. Интерпретация создаёт возможность познания, коммуникации, взаимодействия человека с миром, она является условием единства предметного и духовного мира.

Литература:

1. Верли М. Общее литературоведение. - М.,1957г.
2. Гризодубова М. В. Сравнительный анализ пословиц и поговорок России и стран Европы(на примере Нидерландов и Германии)//Юный учёный . Русский язык , 2019. №2(22) С. 1
3. Литературоведение https://www.books_site.ru>fu//text

4. Миррахматова З.А. Сравнительный анализ пословиц и поговорок английского, русского, таджикского языков (по лексико-семантическому признаку)// Старт в науке <https://school-science.ru> ›
5. Перевод –Википедия. <https://ru.m.wikipedia.org/wiki>
6. <https://bigenc.ru/literature/text/2147367>
7. <https://nsportal.ru/shkola/literatura/library/2016/06/16/shekspir-v-...>

ОСОБЕННОСТИ КОРЕЙСКИХ ОБРАЩЕНИЙ (на примере обслуживающего персонала и клиентов)

Вахабова Малика Толибжановна

Магистр Международный университет туризма и культурного наследия
«Шелковый путь», Узбекистан, Самарканд

***Аннотация:** Статья посвящена изучению речевого этикета в корейском языке, а именно обращений. В статье рассматриваются направленные на обслуживающий персонал и клиентов корейские обращения, которые отражают культуру общения корейского народа. На основе изучения обращений автором установлены различные национальные особенности корейского общества.*

***Ключевые слова:** речевой этикет, обращения, корейский язык, культура.*

Обращение играет важную роль в структуре речевого этикета. Обращение является одним из средств установления контакта, или обозначения социальных отношений между собеседниками, определяющее направление речи.

Обращение имеет черту, общую для языковых культур различных народов. Она несет в себе обязательную адресованность, направленность к собеседнику. Само же речевое выражение обращения в каждой культуре народов отличается. В корейском обращении отражены лингвокультурные особенности корейского народа, его ментальность. Следовательно изучение обращений корейского языка позволит нам прикоснуться к корейскому языку и культуре корейского народа, поможет преодолеть трудности, возникающие при изучении корейского языка.

В корейском языке в отличие от других языков система обращений очень сложная и развивается по-разному. В корейском языке обращения — это необходимый элемент разговора между говорящим и слушающим, и разница в статусах (социальный статус, должность, звание), возрасте, степени родства между собеседниками регулирует выбор обращений. И любое неправильное неуместное использование обращений может показаться грубостью и оскорблением по отношению к собеседнику.

При выборе форм обращения к собеседнику следует учитывать следующие основные факторы: отношение к собеседнику (фамильярное, уважительное, почтительное, нейтрально-вежливое, дружески-неофициальное и т.д.); ситуация (официальная, неофициальная, полуофициальная); характеристика говорящего; характеристика адресата; степень знакомства собеседников (незнакомые, малознакомые, хорошо знакомые); время обращения; место общения (на встрече, дома, на улице и т.п.).

В данной статье остановимся на изучении обращений, адресованных обслуживающему персоналу и клиентам.

К словам-обращениям, которые адресованы работникам ресторанов, магазинов, компаний и государственных учреждений, относятся “아저씨(дядюшка, мужчина)”, “젊은이(молодой человек)”, “총각(юноша)”, “아주머니(тетушка, женщина)”, “아가씨(девушка)”, “имя+суффикс вежливости씨”, “фамилия+имя+суффикс вежливости -씨”, “관장(руководитель, управляющий)+суффикс вежливости -님”, “фамилия+과장(руководитель, управляющий)+суффикс вежливости -님”, “фамилия+имя+과장(руководитель, управляющий)+суффикс вежливости -님”, “фамилия+과장(руководитель, управляющий)”, “фамилия+имя+과장(руководитель, управляющий)”, “선생(мужчина, выглядящий интеллигентом или служащий старше среднего возраста и старше говорящего)+ суффикс вежливости -님”, “фамилия+선생(мужчина, выглядящий интеллигентом или служащий старше среднего возраста и старше говорящего)+ суффикс вежливости -님”, “фамилия+имя+선생(мужчина, выглядящий интеллигентом или служащий старше среднего возраста и старше говорящего)+ суффикс вежливости -님”, “фамилия+선생(мужчина, выглядящий интеллигентом или служащий старше среднего возраста и старше говорящего)”, “фамилия+имя+선생(мужчина, выглядящий интеллигентом или служащий старше среднего возраста и старше говорящего)”.

При обращении к сотрудникам-мужчинам в коммерческих учреждениях, таких как рестораны и магазины, слова “아저씨(дядюшка, мужчина)”, “젊은이(молодой человек)”, “총각(юноша)” используются в зависимости от ситуации. Зовя и обращаясь к сотруднице, обычно используются слова “아주머니(тетушка, женщина)”, “아가씨(девушка)” в зависимости от ситуации. Слово «아줌마(тетя, тетка)» используется когда говорящий не хочет превозносить человека, к которому обращается, поэтому лучше не использовать его в качестве обращения к сотруднику старше по возрасту и

статусу, который не является близким другом. Клиенты иногда называют сотрудниц, которые моложе их, “언니(сестра)” или “이모(тетя)”, что является нежелательным обращением. Однако дети могут обращаться к ним, используя слова “아주머니(тетушка, женщина)” и “언니(сестра)”.

При обращении к сотрудникам таких государственных учреждений как банк или мэрия вне зависимости от пола используются слова “имя+суффикс вежливости씨”, “фамилия+имя+суффикс вежливости -씨”, “관장(руководитель, управляющий)+суффикс вежливости -님”, “фамилия+과장(руководитель, управляющий)+суффикс вежливости -님”, “фамилия+имя+과장(руководитель, управляющий)+суффикс вежливости -님”, “фамилия+과장(руководитель, управляющий)”, “фамилия+имя+과장(руководитель, управляющий)”. Кроме того, если обращающийся не знает имени или должности адресата, он может обратиться со словами “여기요”, “여보세요” или “선생님”.

При обращении к клиентам в коммерческих учреждениях, таких как рестораны и магазины, вне зависимости от пола и возраста используют слово “손님(гость, клиент)”. Когда должность клиента известна, то к нему можно обратиться со словами “관장(руководитель, управляющий)+суффикс вежливости -님”, “фамилия+과장(руководитель, управляющий)+суффикс вежливости -님”, “фамилия+имя+과장(руководитель, управляющий)+суффикс вежливости -님”. Или же можно к его фамилии добавить его должность.

В государственных учреждениях, банках к любому клиенту обращаются со словами “손님(гость, клиент)”, “фамилия+имя+суффикс вежливости -님”, “фамилия+имя+손님(гость, клиент)”.

С другой стороны, в местах, где водят транспортные средства, такие как метро, железные дороги и самолеты, вместо термина “손님(гость, клиент)” может использоваться слово “승객(пассажир)”.

Исходя из вышесказанного можно сделать вывод, что в культуре взаимоотношений корейского народа важное место занимают вежливость, учтивость и почтение. Поэтому изучающим корейский язык, важно знать и понимать соответствующие степени вежливости и стили устного общения.

Список использованной литературы

- Квон Ен (2007), ‘Особенности корейского обращения’, ВЕСТНИК САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКОГО УНИВЕРСИТЕТА, Сер 9. 2007 Вып.1 Ч.2.
- Ли Е.В. (2017), ‘Термины родства как обращения в корейском семейном дискурсе’, Тамбов: Грамота, 2017. № 7(73): в 3-х ч. Ч. 2.
- Гольдин В.Е. (1983), ‘Речь и этикет’, Просвещение.
- 국립국어원 (2011), 표준 언어 예절- 사회에서의 호칭, 지칭.

TARIX FANLARI

МИЛЛИЙ МАДАНИЯТ МОДЕРНИЗАЦИЯСИДА ТИЛ ВА МИЛЛИЙ,
МАЪНАВИЙ МЕРОС СОҲАСИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР

Юсупова Севара Низамитдиновна

Андижон давлат университетининг педагогика институти "Ижтимоий фанларни ўқитиш методикаси" кафедра мудири PhD

Бахронов Бехруз Бўри ўғли

АДПУ 1 босқич магистранти

***Аннотация:** Ушбу мақолада глобаллашиш жараёнида миллий маданиятнинг интеграциялашиши, миллий маданият модернизациясида тил ва миллий маънавий мерос соҳасидаги ўзгаришлар ёритиб берилган.*

***Таянч тушунчалар:** маданият, миллий маданият, миллий ўзликни англаш, интеграция, модернизация.*

Дунё ҳамжамияти ва турли халқлар маданий ҳаётидаги глобал ўзгаришлар аввало миллий маданият ва демократик умуминсоний маданият муносабатида аниқ намоён бўлади. Турли халқлар маданиятидаги ўзига-хос хусусиятларни ҳисобга олиш, маданиятни юксак, ўрта ва қуйи даражаларга бўлиб ўрганиш амалайётини бахсли эканлигини кўрсатади. Бунда миллий ва умуминсоний маданият муҳитининг уйғунлиги унинг асосий мезони бўлиши маданиятлар даражаси тўғрисидаги айрим қарашларнинг бир томонлама эканлигини кўрсатади.

Ҳамда маданиятларни бир-биридан устун қўйиш ёки камситишга уруниш каби айрим ҳолатларнинг олди олинади. Маданиятларнинг бир-бирига таъсири мавжуд. Жамиятлар иқтисодий ҳаётида эришилаётган ютуқлар, илм-фан тараққиёти, ҳозирги замон илғор технологиялари, АКТ, интернет, ижтимоий тармоқлар уни янада тезлашишига шароит яратади.

Ҳар бир халқнинг миллий маданиятидаги илғор ва замонавий кўринишлари, унинг жозибadorлигини таъминлайди. Буни бошқа халқлар ёки миллатлар қабул қилиши, ўз маданиятида ундан фойдаланиб, янада бойитиш имконияти мавжуд. Миллий маданиятнинг интеграциялашиши эса унинг мустақиллигини нисбийлигини инкор қилмайди. Демократик умуминсоний маданият ривожда миллий маданият, онг ва тафаккур, турмуш тарзи, орзу умидлари, халқларнинг миллий маданий мероси ва қадриятларининг ўзига хос хусусиятларининг сақланиб, ривожланиб бориши демократик тараққиёт қонуниятига мос келади. Бу миллий маданиятларнинг интеграциясига зид эмас, чунки у миллий хусусиятларни инкор этмайди.

У ҳар бир халқни ўзига хос онг тафаккур тарзи, урф-одатлари, “Ўзбекистонда узлуксиз таълимни ривожлантиришнинг долзарб масалаларига оид илмий амалий тадқиқотлар” мавзусидаги илмий-назарий онлайн конференция 221 анъаналари, кадриятлари адабиёти ва санъати тизими билан боғлиқ. Глобал ютуқлар миллий маданиятнинг туб негизларига таъсир кўрсатади. Бу таъсирлар ижобий (позитив) ёки салбий (негатив) бўлиши мумкин. Глобаллашувнинг миллий маданиятга ижобий таъсири, унинг ютуқларидаги миллий маданиятларга мос хусусиятларини эътироф этган ҳолда унинг ривожига кўмаклашиши билан боғлиқ. Айти пайтда миллий маданиятини глобал ютуқлардаги янгиликларни қабул қилишга очиклиги билан белгиланади.

Негатив жиҳати эса, миллий маданиятга кўрсатаётган салбий таъсирида намоён бўлади. Бунда миллий маданий хусусиятлари камайиб, миллий ўзликдан бегоналашиб бориш эҳтимоли мавжуд. Бу миллий маданиятларнинг турғунлиги, янгиликларни қабул қилишга тайёр эмаслиги ёпиқ эмаслиги билан алоқадор. Интеграция турли мамлакатларнинг ўзаро яқинлашувида ва уларнинг хатто миллий иқтисодиётининг ягона ҳўжалик организмга бирлашувида намоён бўлади.

Миллий маданиятнинг интеграцияси эса:

1) иқтисодий глобаллашув орқали содир бўлади. Бу унга иқтисодий асос беради. Иқтисодий ривожланиш ва тараққиёт турли халқлар имкониятларини оширади. Иқтисодий ҳаёт ўзгариши ўзаро яқинлашиб боради.

2) Глобал ютуқлар ижтимоий соҳанинг ривожини билан боғлиқ ҳолда амалга ошади.

Дунёда, фан, таълим, тиббиёт, хизмат кўрсатиш соҳаларининг бир-бирига яқинлашиши, ривожини ва модернизацияси миллий маданиятнинг ривожига ва аксинча миллий маданият соҳалари ижтимоий соҳанинг ривожига бевосита таъсир этади. Халқлар ҳаётида фан, таълим, тиббиёт ва хизмат кўрсатиш соҳаларининг ривожини унинг маданиятининг ривожини кўрсатувчи индикаторлардир. Миллий маданият даражасига ана шу кўрсаткичларга қараб баҳо берилади, ўлчанади, унинг ўзига хос хусусиятлари аниқлаб олинади. Миллий маданиятнинг ривожини ва интеграциясида она тили, адабиёт, санъат, театр муҳим ўрин тутди.

Миллий тиллар ривожини она тили орқали амалга ошади. Миллий тиллардаги интеграция жараёни у ёки бу миллатга мансуб бўлган халқларнинг турли хил миллат тилларини биллаш орқали миллий маданиятини интеграциялашади. Яъни она тили билан бирга бошқа халқлар тилларини билиши, сўзлашиши орқали интеграция амалга ошади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев “Улуғ аждодларимиз томонидан яратилган ва бугунги кунда маърифатли дунёни ҳайратга солиб келаётган илмий мерос фақат бир миллат ёки халқнинг эмас, балки бутун инсониятнинг маънавий мулки бўлиб, бу бебаҳо бойлик янги ва янги авлодлар учун донишмандлик ва билим манбаи, энг муҳими, янги кашфиётлар учун мустаҳкам замин бўлиб хизмат қилиши шубҳасиздир”, деб таъкидлайди. Миллат ўз маданиятига бефарқ қараса, уни ривожлантириш тўғрисида қайғурмаса охир-оқибатда миллий маданият даажаси, кўлами қисқариб боради. Охир-оқибатда миллат ўз она тили, маданиятидан маҳрум бўлиб қолиши мумкин. Бу миллат глобал ўзгаришлар ва ютуқлар таъсирига жавоб бера олмайди. Ёки бу глобал геосиёсий мафқуралар ва сиёсат таъсирида содир бўлиши мумкин.

Миллий маданиятнинг интеграцияси бир томонлама сиёсий мақсадлар, мафқуралар, геосиёсий манфаатлардан холи бўлиши муҳим. Миллий маданиятларга босим ўтказиш уни камситиш ёки миллий маданиятнинг бир-биридан устун қўйишга урунишлардан холи бўлиши зарур. Миллий маданиятлар бир-биридан озуқа олишга, ҳар қандай миллий маданиятнинг ўзига хос ютуқларидан баҳраманд бўлишга, янгиликларни қабул қилишга тайёр бўлса интеграциялашади. Шу нуқтаи назардан, масалан, миллий тиллар билан боғлиқ айрим сўзлар, атамалар бошқа халқлар тилида ҳам қабул қилиниши, миллий тилларнинг интеграциясига асос бўлади. Натижада интернационал сўзлар, атамалар бошқа тилларни бойитади. Она тилини билиш билан бирга бошқа халқларнинг тилларини билиш зиён қилмайди. Аксинча бу глобал таъсирларга жавоб бериш имкониятини оширади. Миллий урф-одатларда ҳам фақат миллий эмас, бошқа халқлар ҳаётидаги урф-одатларнинг маъкул, жозибали бўлиб кўринган айрим жиҳатларини миллий урф-одатларга кириб келишини ва қабул қилиниши мумкин.

Шу маънода бугун, соф ёки мутлоқ миллий маданиятга хос урф-одатлар мавжуд эмас. Ҳар қандай урф-одатда миллий ва умуминсоний урф-одатга хос хусусиятлар, муайян ритуаллар орқали, уни қабул қилиниши натижасида интеграциялашиб бормоқда. Буни фуқароларнинг тафаккур ва ҳаёт тарзи, кийиниш, уй жиҳозлари, мулоқот маданияти ва тўй маросимларда ҳам кузатиш мумкин. Лекин умумий қонуният шундан иборатки, миллий маданиятни ўзида ифода этувчи у ёки бу миллатга хос ва мос бўлган миллий урф-одатларда шу халқларнинг маънавий мероси хусусиятлари акс этишида миллат ўзлигини йўқотмаслиги керак. Аксинча ривожланиб, бойиб, замонавийлашиб бориши муҳим. Бу миллий ва умуминсоний тараққиётга хизмат қилади. Кўп миллатли давлатларда миллий маданиятларнинг интеграцияси учун ўзига хос ижтимоий-маънавий макон мавжуд бўлади. Бу миллий бағрикенглик, миллий

тотувлик ва ҳамжихатлик, турли халқлар маданияти, турли тиллар, миллатлар аро мулоқот маданияти ўзига хос демократик, бағрикенглик муҳитини яратади. Бундан миллий маданиятлар фақат бойиши мумкин. Бу миллий маданиятларнинг ривожланиб, янада юксалишига хизмат қилади.

Ўзбекистонда 136 дан зиёд миллат ва элат вакиллари яшайди ва миллий-маданий марказлар фаолият олиб боради. Мақсади турли миллатларни ўзларига хос миллий маънавий қадриятларини асраб авайлаш, ҳамда янада бойитишдан иборат. Бу дунёдаги глобал ўзгаришлар даврида айрим миллий-маданий таҳдидларнинг олдини олади.

Миллий низо ва ихтилофларга, миллий эгоизм, агрессив миллатчилик, сеператизм ва миллий айирмачилик шулар жумласига киради. Глобаллашув жараёни миллий маданиятларга янги талаблар қўяди. Бунинг учун миллий маданиятлар бу соҳада бўлаётган ўзгаришлар ва янгиланишларга жавоб бера олиши, унинг негатив таъсирини олдини олиш учун ҳам ўз ўзини янада бойитиб бориш тўғрисида қайғуриши зарур. Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, биринчидан, глобал ўзгаришлар турли халқлар ва миллатлар маданиятининг ривожланиши учун кенг имкониятлар яратиб беради. Миллий маданият соҳасидаги ютуқлар бунга кенг имкониятдир. Бундан умуминсоний маданият ривожидан оқилона фойдаланиш муҳим. Иккинчидан, миллий маданиятларнинг ривожини ва интеграцияси глобал тараққиёт қонунларига зид эмас. Учинчидан, миллий маданиятлар глобал дунёда содир бўлаётган илм фан, маданият ютуқларидан, янгиликларини қабул қилиши ва ундан оқилона фойдаланиш орқали ўз ўзини ривожланишини таъминлайди. Тўртинчидан, глобал ютуқларнинг негатив томонлари айрим геосиёсий, мафкуравий мақсадлар билан боғлиқ. Миллий онг ва тафаккурга таъсир кўрсатиб, уни манипуляция қилади. Бу миллий онг ва маданиятни ташқи таъсирларга жавоб беришга тайёр эмаслиги билан боғлиқ. Миллий маданият юксалиб борган сари, умуминсоний маданият ютуқларидан фойдаланиш ва унинг даражасига интилиш эҳтиёжи ортиб боради. Бу миллий маданиятни замон талабларидан ортда қолмаслигига бўлган табиий эҳтиёж билан боғлиқ, чунки миллий ўзлигини англаган миллат ўз маданиятини юксалтириш, ҳамда бошқа миллат маданиятларини орқада қолмаслигига интилади. Миллий маданиятларнинг интеграциялашиш деиократик умуминсоний маданиятни юксалиши учун асос яратади. Бу ижтимоий ривожланишга хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: “Ўзбекистон”, 2010.
2. Ш.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017.
3. И.Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида– Т.: “Ўзбекистон”, 2011.

4. И.Эргашев. Сиёсат фалсафаси.– Т.: “Akademiya”, 2004. 5. Б.Умаров, Ш.Жабборов. Глобаллашув ва маънавий ахлоқий тарбия. – Т.: “Akademiya”, 2010. 6. Т.Алимардонов. Эркинлик руҳи. – Т.: “...”, 2015.

СОВЕТ ҲУКУМАТИНИНГ 00486-СОНЛИ БУЙРУҒИ БЎЙИЧА ҚАТАҒОН БЎЛГАН ЎЗБЕК АЁЛЛАРИ

Ахророва Азиза Нигмановна

Экскурсоводлар бўлими бошлиғи

Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи

E-mail: axrorovaaziza821@gmail.com.

Аннотация: Ушбу мақолада совет ҳукуматининг 00486-сонли буйруғи моҳияти, бу буйруқ бўйича беайб қамоққа олинган ўзбек аёлларининг баъзи бирлари билан танишамиз.

Калит сўзлар: 00486-сонли буйруқ, мустабид тузум, ИИХК, АЛЖИР.

Мамлакатимизнинг истиқлолни кўлга киритиши миллий ўзликни англаш ва тарихий ҳақиқатни тиклаш учун кенг имкониятлар эшигини очди. Ватанимизнинг йирик олимлари, кенг ижодий зиёлилар оммаси томонидан яқин ўтмишни мустақиллик мафкураси нуқтаи назаридан ўрганиш ишлари бошлаб юборилди. Тарихимизнинг энг қора ва аламли ҳасратга тўла бўлган мустамлака даври ҳам бутунлай қайтадан ўрганилиши лозимлиги маълум бўлиб қолди. Боиси, мустабид тузум миллатимиз ҳақидаги тарихий адолатни шу даражада эгиб, ҳақиқатни йўққа чиқарганки, тарихимиз тўғрисида бирорта тўғри сўз қаламга олинмаган эди.[8] Бугунги кунга келиб бу соҳада жуда кўп ишлар олиб борилди. Бу даврни ўрганиш жараёнида жуда кўп қатағон бўлган ватандошларимизнинг номи аниқланди. Яна шу нарсани алоҳида таъкидлаш лозимки бу даврда қатағон бўлган давлат, фан ва адабиёт намоёндаларнинг аёллари ҳам турмуш ўртоқларини “аксилинқилобий фаолиятига шерик” сифатида беайб қамоққа олинган. Бу тадбирлар 1937 йил 15 августдаги СССР ИИХК нинг 00486-сонли “Ватан хоинларининг аёллари ва фарзандларини қатағон қилиш тадбири тўғрисида” ги буйруғига асосан амалга оширилди . Ушбу қарорга асосан 1938-1939 йилларда собиқ СССРдан 20000 га яқин аёллар “ватан хоинини оила аъзоси сифатида лагерларга жўнатилди ва улардан 25 342 та бола олиб қўйилди. 00486 сонли буйруқда қуйидаги бандлар мавжуд: ҳибсга олинган шахсга тегишли бўлган барча мол-мулк мусодара қилинади; Судланганларнинг хотинлари ижтимоий хавфлилик даражасига қараб, 5-8 йилдан кам бўлмаган муддатга лагерларга озодликдан маҳрум қилинади; Маҳкумларнинг ижтимоий хавфли болалари, уларнинг ёшига, хавфлилик даражасига ва тузатиш имкониятларига қараб ИИХК лагерларида ёки ахлоқ

тузатиш колонияларида қамоққа олиниши ёки Халқ Таълими Комиссарлигининг махсус режимдаги болалар уйларига жойлаштирилиши мумкин.

НКВДнинг 00486-сонли буйруғи бўйича 1938-1946 йилларда Қарағандадаги "Алжир" (Акмолинский лагерь жён изменников родины) лагерида "Ватан хоинларининг оила аъзолари"дан 6500 аёл жазони ўтаган. Халқ душмани тамғаси билан қатағон бўлганларнинг фарзандлари махсус болалар муассасаларида сақланган. 1937 йил 15 августдан 1939 йил январигача Иттифоқ бўйича 25342 бола оиласидан ажратиб олинган, улардан 22427 нафари Халқ маорифи комиссарлиги худудидаги болалар уйларига ва маҳаллий боғчаларга тарқатиб юборилган, шундан 1909 нафари Москвада бўлган, 2915 нафари бошқаларга боқиш учун оилаларга қайтариб берилган. Бу болаларнинг ёши 15 гача бўлган. Ёши 15 дан юқорида бўлган болалар "ижтимоий хавфли" ҳисобланиб, қамоққа олинган ва ҳукм қилинган.

Қарағанда лагеридаги маҳбус аёллар жазо муддатини ўтаётганларида 1507 нафар фарзанд кўрганлар, бу болалар кўпинча севги асосида эмас, зўрлик асосида дунёга келганлар. Ана шундай фожеалар Ўзбекистонда яшаётган аҳоли катта қисмини бошига ҳам тушган эди.[7] Ўзбекистонда ҳам бошқа собиқ иттифоқ давлатлари қаторида НКВД нинг 00486 – сонли буйруғи бўйича қатағонга учраган эркаклар қаторида уларнинг кўпчилиги уй бекаси бўлган аёллари ҳам қатағон гирдобига тортилди. Қуйида шуларнинг баъзилари билан танишамиз.

Хасанова Рохил Қиёмовна-1907 йилда туғилган. Татар. Уй бекаси. 1937 йил 15 августда НКВД томонидан қамоққа олинган. Аксилинқилобий фаолиятда айбланган. 1939 йил 8 февралда айби исботланмаганлиги сабабли тўхтатилган. [1]

Исломова Эльмира Сулеймановна-1917 йилда туғилган. Қозоқ.Талаба. 1937 йил 30 октябрда НКВД томонидан қамоққа олинган. Аксилинқилобий фаолиятда айбланган. 1939 йил 15 февралда айби исботланмаганлиги сабабли озод этилган.[2]

Умарова Серафима Алексеевна-1908 йилда туғилган. Рус. Уй бекаси. НКВД томонидан қамоққа олинган. Аксилинқилобий фаолиятда айбланган. 1939 йил 9 апрелда айби исботланмаганлиги сабабли озод этилган. [4]

Солихова Карима-1892 йилда туғилган. Ўзбек. Уй бекаси. 1937 йил 23 ноябрда НКВД томонидан қамоққа олинган. Аксилинқилобий фаолиятда айбланган. 1939 йил 5 февралда айби исботланмаганлиги сабабли озод этилган. [3]

Иноятова Хайли (Хайри)-1894 йилда туғилган. Ўзбек. Уй бекаси. 1937 йил 14 октябрда НКВД томонидан қамоққа олинган. Аксилинқилобий

фаолиятда айбланган. 1938 йил 13 декабрда айби исботланмаганлиги сабабли озод этилган.[5]

Тожихон Аҳмедова-1937 йилда 2 октябрда қамоққа олинган. 1945 йил 2 октябр куни Тожихон Аҳмедованинг қамоққа олинганига роппа-роса 8 йил тўлганида у меҳнат-тузатув лагеридан озод этилган. 1959 йил 11 декабрда Тожихонни маъсулиятга тортиш ва 8 йилга қамаш ҳақидаги суд ҳукми, ниҳоят бекор қилинди. [6]

Хулоса қилиб, шуни айтиш мумкинки, Сталиннинг қатағон тиғи нафақат ўзбек зиёлилари, жамоат ва давлат арбоблари, балки уларнинг аёллари ва фарзандларини ҳам четлаб ўтмаган. Бу аёлларнинг номларини аниқлаб, кенг халққа етказиш лозим. турмуш ўртоқлари қаторида тарих саҳифаларидан муносиб ўрин эгаллаб, халққа етказилиши лозим.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи архиви. П-8364.
2. Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи архиви. П-7746.
3. Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи архиви. П-8089.
4. Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи архиви. П-11125.
5. Қатағон қурбонлари хотираси давлат музейи архиви. П-15652.
6. Қор қўйнида лолалар. "Академия" нашриёти. 2001 йил. 21,25,26-б.
7. Рустам Шамсутдинов. Қатағон қурбонлари. (1937 йил 10 август-5 ноябрь). Иккинчи китоб. Шарқ. Тошкент. 2007 й. 10-б.

8. Ўзбекистонда совет давлатининг қатағон сиёсати: келиб чиқиши сабаблари ва фожеали оқибатлари. Илмий мақолалар тўплами. Тошкент-2012 йил. 122-123-бет.

XX ASRNING 20-60 YILLARIDA O'ZBEKISTONDA HAMMOMLAR FAOLIYATI TARIXIDAN

Nosirova Feruza Davronqulovna

O'zR IV Jizzax akademik litsey o'qituvchisi

***Annotatsiya:** Muallif ushbu maqolada O'zbekistonda sovet hukumati davrida aholining turmush tarzida muhim ahamiyat kasb etgan hammomlar faoliyati, ahamiyati, aholining bu borada ehtiyoji hamda bu xizmat turining Ittifoq respublikalariga nisbatan holati xususida bir qator ma'lumotlar bayon etgan.*

***Kalit so'zlar:** tarix, hammom, o'rin, aholi, ehtiyoj.*

Tarixga nazar tashlasak, hammomlar qadimdan inson salomatligida muhim ahamiyat kasb etganligini, turli o'lkalarda o'zining me'moriy qurilishi bilan bir-biridan farq qilganligini ko'rishimiz mumkin. YA'ni, hammomlarning faoliyati va rivoji har bir davrda o'ziga xos tarzda kechgan. Qayd etish joiz, Markaziy Osiyo hududida o'tmishda qurilgan hammomlar asosan shahar markazlarida, karvonsaroy atroflarida hamda aholi zich yashagan hududlarda qurilgan. Bizningcha, bu holat

mahalliy aholining, hunarmand va savdogarlarning doimo toza va ozoda yurishlari, shuningdek, belgilangan diniy amallarni pokiza holda bajarishlarini ko'zlab amalga oshirilgan.

Manbalarga ko'ra, O'zbekistonda 1924 yil 44 ta kommunal hammomlar faoliyat yuritgan [3, 10]. Ikkinchi jahon urushi davriga kelib, hududlardagi hammom-kir yuvish xo'jaliklariga katta e'tibor qaratila boshlangan. Biroq, hammomlar o'sha davrda turli yuqori idoralar tarkibida faoliyat ko'rsatgan. CHunonchi, 1943 yilda 14 ta shahar va 14 ta vazirliklar va yuqori idoralar tassarufidagi hammomlar bo'lgan. Aholining hammomlarga bo'lgan o'sib kelayotgan ehtiyojlarini qondirish maqsadida, 1944-1945 yillarda 2 ta sig'imi soatiga 200 kishini qabul qila oladigan hammomlar qurib bitkazilgan. Bu esa kommunal hammomlarda soatiga 1771 kishini, turli idoralar tarkibidagi hammomlarda soatiga 600 kishini qabul qilish imkoniyatini bergan [1, 52].

Darhaqiqat, o'sha yillarda respublikaning ko'pgina shaharlaridagi hammomlar XX asrning 20-yillarida (hattoki undan ilgari) barpo etilgan bo'lib, bu davrga kelib mavjud hammomlar to'liq ta'mirga muhtoj bo'lib qolgan. Birgina Samarqand shahri misolida 1948 yilda aholi tomonidan foydalanilayotgan hammomlar 1917 yilga qadar qurilgan bo'lib, ularning barchasi foydalanishga yaroqsiz arafasida bo'lgan. Tadqiqotlarga ko'ra bu vaqt, Samarqand shahri aholisining yuvinishi bir yilda 6 marta to'g'ri kelgan [4, 110-111].

1948 yil Qashqadaryo viloyatida aholi tepkili terlama kasalligi bilan og'rishi ko'paygan. Buning oldini olish ishlaridan biri aholining toza va ozoda yurishi edi. O'z o'rnida esa bu davrda Qashqadaryo viloyatida aholi uchun hammomlar mutlaqo etishmagan. Xususan, viloyatidagi 274 ta jamoa xo'jaligida hammomlar mavjud bo'lmagan [6, 171-172].

1956 yilda Toshkentda yiliga 6500 kishini (cho'milishi) qabul qila oladigan 16 ta hammom bo'lgan bo'lsa, 1959 yilda esa yilida 7100 kishi cho'mila oladigan 24 ta hammom, 1960 yilda yiliga 7400 kishi cho'mila oladigan 25 ta hammom bo'lgan. 1963 yilga kelib esa, shaharda qo'shimcha ravishda 6 ta hammomlar (hammom-kir yuvish kombinatlari) barpo etilgan. Ushbu davrdagi etti yillikda, Davlat hammom tresti tarkibida hammomlar 24 tadan 32 taga etgan. Biroq, aholiga kommunal xizmat ko'rsatishda jiddiy kamchiliklar mavjud bo'lgan. CHunonchi, mavjud hammomlardagi aholini qabul qilish sig'imi ehtiyojni bartaraf etish darajasiga etmagan, shuningdek u erdagi sanitariya holati ham talabga javob bermagan [2, 331-332].

1961-1962 yillarda Samarqand shahri aholisini hammomlar bilan ta'minlanganlik darajasi tahlil qilinganda, shahardagi hammomlarda mijozlarni qabul qilish imkoniyati 625 tani tashkil qilib, bu ko'rsatkich o'sha davr me'yoriga ko'ra aholini faqatgina 30 foiz hammomlar xizmatidan foydalana olish imkoniyatiga ega

bo'lganligini ko'rsatadi [5, 15].

1965 yilda respublikada jami 186 ta 8087 o'ringa mo'ljallangan hammomlar mavjud bo'lib, shundan 103 ta 6270 o'ringa mo'ljalangani shaharlarda, 83 ta 1817 o'ringa mo'ljallangani tumanlarda joylashgan. O'zbekiston Kommunal xo'jalik vazirligining hujjatlarida bu boradagi faoliyat aholining o'sib borayotgan talablarini qondira olmayotganligi, hammomlar bilan ta'minlanganlik bo'yicha O'zbekiston Ittifoq bo'yicha 12 o'rinda turganligi yoritilgan [7, 71-74].

Xulosa tariqasida aytish mumkinki, aholi hayotida hammomlar faoliyati azaldan muhim ahamiyat kasb etib kelgan. Kishilar hammomlardan poklanib, sog'lomlashtirish muolajalarini olishgan. Sovet hukumati davrida O'zbekistonning ko'plab shahar va tumanlarida yashovchi aholi kommunal xizmat ko'rsatish muassasalariga ehtiyoji baland bo'lgan. SHuningdek, bu borada yangi muassasalarni tashkil etishga bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilgan bo'lsa-da, qator viloyatlarda aholining hammomlar faoliyatiga ehtiyoji baland bo'lgan. Bu kabi masalalar ushbu davrda aholining turli yuqori idoralarga va ommaviy axborot vositalariga murojaat etishiga sabab bo'lgan. Bir qator muassasalardagi xizmat ko'rsatish madaniyati, mavjud sharoiti ham o'sha davrda aholining haqli e'tirozlariga sabab bo'lgan.

Adabiyotlar:

1. История социалистического Ташкента (1945-1965 гг.) Том II. –Ташкент: Фан, 1966. –В.52.
2. История социалистического Ташкента (1945-1965 гг.) Ko'rsatilgan adabiyot. –В.331-332.
3. Каланов Б.З. Состояние и задачи развития коммунального хозяйства в городах Узбекистана. –Ташкент, 1974. –В.10.
4. SVDA (Samarqand viloyat davlat arxivi), 26-fond, 1-ro'yxat, 1232-ish, 110-111-varaqlar.
5. SVDA, 1643-fond, 1-ro'yxat, 2537-ish, 15-varaq.
6. QVDA (Qashqadaryo viloyat davlat arxivi), 1- fond, 1- ro'yxat, 278- ish, 171-172-varaqlar.
7. O'zR MA, R.2182-fond, 5- ro'yxat, 653-ish, 71-74-varaqlar.

PEDAGOGIKA FANLARI

**“USTOZ MAQOMI TOG‘LARDAN ULUG‘” SHIORI OSTIDA
TAYYORLAGAN PEDAGOGIK QOBILIYATI**

Zulpiqorova Durdona Odiljon qizi

Andijon viloyati Andijon tumani 17-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabining Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, Andijon davlat universiteti Sirtqi bo‘lim BTSTI yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Davlat ta’lim standartlarining bosqichma-bosqich takomillashtirib borilishi o‘qituvchiga kasbiy faoliyatini sezilarli o‘zgartiruvchi va yangi mazmun bilan to‘ldiruvchi talablarni qo‘ymoqda. Chunki mazkur standartlar kompetentli-faoliyatli yondashuvga asoslangan bo‘lib, ular o‘quvchilarda shunchaki bilim, ko‘nikma, malakalarni shakllantirish emas, balki uzluksiz ta’lim olishga, ehtiyojlari va qobiliyatlarini rivojlantirishga layoqatli shaxsni tarkib toptirishga yo‘naltirilganligi bilan farq qiladi. Bu o‘z navbatida o‘qituvchi kasbiy mas‘uliyatining oshishi va jamiyatdagi o‘rnining o‘zgarishini bildiradi. Ya‘ni pedagoglarni ta’lim jarayonidagi jadal o‘zgarishlarga tez moslashish, o‘ta faollik, doimiy o‘zini rivojlantirish, mustaqil bilim olishga tayyorlik, o‘qitishning zamonaviy yondashuvlari, texnologiyalaridan xabardorlik hamda faoliyatida samarali qo‘llay olish sifatlariga ega bo‘lishi 20-son 3–to‘plam yanvar Shuning uchun ham o‘qituvchi faqatgina o‘quv dasturlari, darsni tashkil qilish, baholash bilan cheklanmasdan, o‘quvchilarning ichki salohiyatini rivojlantirishi, ularni qiziqtirishi, ergashtira olishi va doimo – bir qadam oldindan yurishi lozim. Malaka oshirish kurslari davomidagi kuzatishlar pedagog xodimlarning barchasi ham mustaqil ravishda kasbiy rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash, faoliyatlarini qayta qurish, o‘zaro ta‘sir va kommunikativ munosabatlarga tez kirishish layoqatlariga yetarlicha ega emasliklari hamda ko‘p ikkilanishlarini ko‘rsatdi. Ular zaruriy adabiyotlar, malaka oshirish shakllarini tanlash, kasbiy ehtiyojlari va qiyinchiliklarini anglash, o‘zlarini namoyon qilish, pedagogik g‘oyalarini amaliyotga tatbiq etish, qanday hollarda ta’lim xizmatlarini ko‘rsatuvchi qaysi subyektlarga murojaat qilishlarini aniqlashlarida amaliy yordamga muhtojlik sezadilar. Shu sababdan pedagoglarning kasbiy ehtiyojlarini qoplash, muayyan muammoli vaziyatlarda maqbul yechimlarni topishda ichki salohiyatidan foydalanish, O‘z-o‘zini motivlashtirish, O‘z-o‘zini rag‘batlantirish, O‘z-o‘zini rivojlantirish strategiyalarini belgilash muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, pedagoglarning ijodiy qobiliyatlarini faollashtirish, innovatsion jarayonlarga doir ko‘nikma va malakalarini takomillashtirish, muxtasar aytganda, kasbiy rivojlanishlarida ilmiy-metodik kuzatuvni tashkil qilishga qulay sharoitlar yaratishga asosiy e‘tiborni

qaratish zarur. Ya'ni – Bir tarafdin pedagog doimiy o'sib borishi, o'z malakasini oshirishga tayyor bo'lishi, ikkinchi tarafdin, jamiyat tomonidan uning doimiy o'qishi va rivojlanishiga bo'lgan ehtiyojini ro'yobga chiqarish uchun sharoit yaratilishi lozim. Demak, pedagoglar kasbiy rivojlanishida ilmiy-metodik kuzatuv modeliga shunday sharoit yaratilishining pedagogik kafolati sifatida qaralishi mumkin. Ilmiy-metodik kuzatuv maqsadi, strategiyalarini belgilashda quyidagi yo'nalishlarda axborotlarni to'plash va tahlil qilish jarayonni tashkillashtirishning maqbulligi hamda natijadorligini ta'minlaydi:

- *pedagogning kasbiy rivojlanishiga davlat va jamiyat buyurtmasi*: pedagoglar kasbiy kompetentligiga qo'yiladigan davlat talablari, ta'limga bo'lgan talablarga qo'yiladigan vazifalar tez o'zgarishining obyektiv sabablari, ijtimoiy-pedagogik omillari, jamiyatdagi o'zgarishlar, tegishli muassasalarning ehtiyojlari, jamoat tashkilotlari, mutaxassislar, o'quvchilar va ota-onalarining taklif hamda tavsiyalari;

- *pedagogning kasbiy ehtiyojlari*: kasbiy muvaffaqiyatlarga erishish, ehtiyojlari, muammolari, qiyinchiliklarini anglash, aniqlash, korreksiyalash, bozor iqtisodiyoti sharoitidagi raqobat muhitida o'zining o'rnini tushunishi, kompetentligini oshirishga yo'naltirilgan shaxsiy-istiqbolli dasturini mustaqil shakllantirishi, o'zini namoyon qilish, ilg'or tajribalarini ommalashtirish;

- *pedagoglar va o'quvchilar bilan o'tkaziladigan turli monitoring natijalari*: maktab metodik birlashmasi faoliyati yakunlari, pedagoglar attestasiyasi, malaka toifalarini belgilash, pedagogik hamda metodik kengash xulosalari, malaka oshirishdan keyingi faoliyatni o'rganish, turli tanlovlar, ta'lim sifati monitoringi, o'quvchilar yakuniy attestasiyasi, bilimlar bellashuvi natijalari va boshqalar.

Ehtiyoj – insonning yashashi va kamol topishi uchun kerakli hayotiy vositalarga bo'lgan zaruriyat. Ehtiyoj kishilarning hayotiy vositalariga bo'lgan zaruriyatini ifodalovchi ilmiy kategoriya sifatida taraqqiyotning hamma bosqichlari uchun umumiy va doimiydir. O'qituvchining kasbiy ehtiyoji bu - uning bozor iqtisodiyoti sharoitida o'zining o'rnini tushunishi, kompetentligini oshirishga yo'naltirilgan shaxsiy istiqbolli dasturini mustaqil shakllantirishi, o'zini namoyon qilishiga bo'lgan zaruriyatidir, shuningdek, o'zini o'zi boshqarish istagi, potensial imkoniyatlarini anglashga urinish hamdir. O'qituvchi o'zidagi mavjud ehtiyojlarni qanchalik tez tashxislasa hamda ularni tan olsa, shunchalik kam kasbiy qiyinchiliklarga uchraydi. Tez o'zidagi qobiliyatlarni yuzaga chiqarishi mumkin. Kasbiy qiyinchiliklar deganda, maktab o'qituvchisining muayyan vaziyatlarda kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan vazifalar yechimini aniq taqdim etishdagi va samarali ta'minlay oladigan hamda maqsadga yo'naltirilgan kasbiy harakatni bajarishdagi qiyinchiliklari tushuniladi. o'z-o'zini tarbiya – odamni o'zini o'zi takomillashtirish.

Kasbiy o'zini o'zitarbiyalash va o'zini o'zi tarbiyalashning yetakchi tarkibiy qismi o'z-o'zini ta'limi, biz o'z-o'zini tarbiyalash, biz universal tajriba, uslubiy bilimlarni, uslubiy bilimlar va ko'nikmalarni o'zlashtirish uchun o'qituvchining maqsadli, xususan, ma'rifiy madaniy faoliyatini tushunamiz Pedagogik jarayonni takomillashtirish uchun o'zo-o'zini hisoblash uchta yo'nalish bo'yicha professional ravishda muhim fazilatlarni rivojlantirish bo'yicha ongli ishlarni o'z ichiga oladi: Pedagogik faoliyat o'qituvchilarining o'ziga xos noyob xususiyatlarini moslashtirish; Kasbiy kompetentsiyada doimiy o'sish;

Doimiy ravishda ijtimoiy-axloqiy va boshqa shaxsning shaxsiy xususiyatlarini doimiy rivojlantirish. Kasbiy o'zini o'zi tarbiyalash, boshqa harakatlar singari, faoliyat manbalari va faoliyat manbalari juda murakkab tizimiga ega. O'z-o'zini tarbiyalashni rag'batlantiruvchi tashqi omillar:

- *pedagogik jamoa,*
- *maktab rahbariyati uslubi va*
- *bo'sh vaqt omili.*

O'z-o'zini hisoblash:

1) **O'z-o'zini bilish** o'z-o'zini tarbiyalash maqsadlarini to'g'ri kiritish uchun, siz o'zingizning kuchli va zaif tomonlaringizni bilishingiz kerak, ya'ni o'zingizni bilishingiz kerak. O'z-o'zini bilishning eng muhim usullaridan biri bu sizning tajribangiz, ham ijobiy va salbiy tomoni. O'zingizni bilishning yana bir usuli - boshqalar bilan taqqoslash;

2) **O'z-o'zini dasturlash;**

3) **O'zini – o'zi harakatlantirish.** Usul maqsadga erishish uchun yo'ldir. O'z-o'zini tarbiya usullari – o'zini takomillashtirish usullari. Ularning boshidan ko'rib chiqaylik.

O'z-o'zini shakllantirish usullari:

1. O'z-o'zini tarbiyalash. Bunga ilmiy-texnik adabiyotlarni o'qish, maxsus ma'ruzalar, ko'rgazmalar, muzeylar, doiralar va amaliy muammolarni hal qilish, amaliy muammolarni hal qilish, turli kasbli odamlar bilan aloqa qilish, kitoblar va televizion dasturlar bilan tanishish orqali amalga oshirish orqali amalga oshirish mumkin.

2. O'z-o'zini integratsiyalashgan holda, bir vaziyatda yoki boshqa narsada qanday harakat qilish kerakligi. Turli xil hayotiy vaziyatlarni aqliy yo'qotish, odam ularni haqiqiy sharoitlarda eng yaxshi tarzda hal qilishga tayyorlanishi kerak

3. O'z-o'zini tejash kuchli aqliy ishlarni talab qiladi. Uning maqsadi ma'lum xulqatvor, ishning to'g'riligi yoki, aksincha, xatti-harakatning yolg'onligi, harakatning xiyonati ekanligini isbotlash.

4. O'z-o'ziga yondashuv – bu maxsus sharoitda eng muvaffaqiyatli ishdir. Biror kishi buni amalga oshirish, o'zining tanqidi, ammo harakatni boshlash, unga

birinchi

qadamni qo'yish.

5. Atrofdagining harakatlari va o'quvchilarining xatti-harakatlari va harakatlarini ko'rish va ijodiy dizayni sifatida kuzatish, tasavvurni rivojlantirishga qaratilgan mashqlar.

6. O'z-o'ziga bosim.

7. O'z-o'zini bilish.

8. Boshqarish va o'zini-o'zi baholash.

Bularga turli xil yopilishi, o'zini kamaytirish, mushaklarning yengilligi (yengillik), maqsadli o'zini baholashning usullari va usullari tufayli maxsus og'zaki formulalar mavjud.

O'z-o'zini dasturlash usullari:

1. O'z-o'zini tarbiyalash bo'yicha dasturlarni o'rganish.

2. O'zingizning dasturingizni tuzing.

Rag'batlantirish usullari:

1. O'z-o'zini boshqarish.

2. O'z-o'zidan foydalanish muddati.

3. O'z-o'zini tanqid qilish.

Professional o'zini takomillashtirish – ongli, kasbiy kompetensiya darajasini oshirish va ijtimoiy talablar, kasbiy faoliyat va uning rivojlanish dasturiga muvofiq katta fazilatlarni rivojlantirish jarayoni.

O'qituvchining kasbiy mahoratini oshirish.

Bugun o'zgarish davridir va, birinchi navbatda, bu o'zgarishlar maktab hayotiga, o'quv jarayoniga bo'lgan talablarning oshishiga bog'liq. Agar ilgari ta'lim uzoq vaqt davomida berilgan bo'lsa va insonning biron-bir sohada yoki faoliyat sohasidagi uzluksiz kasbiy faoliyatini ta'minlash uchun mo'ljallangan bo'lsa, endi biz doimiy ravishda yangilanishni o'z ichiga olgan tubdan yangi ta'lim tizimini shakllantirish haqida gaplashmoqdamiz. Bundan tashqari, bunday ta'limning asosiy xususiyati nafaqat bilim va texnologiyalarni uzatish, balki ijodiy kompetensiyalarni shakllantirishdir.

O'qituvchining kasbiy shakllanishi bu shaxsning kasbga kirishishning murakkab va ko'p qirrali jarayoni bo'lib, u o'qituvchining shaxsiyatining yetakchi roli bilan shaxsiy va faoliyat tarkibiy qismlariga hissa qo'shishi bilan tavsiflanadi. O'qituvchining kasbiy mahorat modeli o'quv jarayonining barcha tarkibiy qismlari (maqsadlari, mazmuni, vositalari, obykti, natijasi va boshqalar), o'zingizning kasbiy faoliyat subyekti sifatidagi bilimlarni o'z ichiga olishi kerak. U, shuningdek, professional tajriba va ijodiy tarkibiy qismni o'z ichiga olishi kerak. O'qituvchining eng xilma-xil xatti-harakatlarining birikmasi bo'lgan pedagogik faoliyatning funksiyalari bilan bog'liq bo'lgan kasbiy va pedagogik mahorat, ko'p

jihatdan o'qituvchining individual psixologik xususiyatlarini ochib beradi va uning kasbiy mahoratidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.A.Ibragimov. Pedagogning individual ta'lim trayektoriyasini loyihalash va amalga oshirish metodikasi. Uslubiy qo'llanma. – Samarqand viloyati XTXQTMOHM, 2020. - 80 bet.
2. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996.
3. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish Monografiya. – T.: Fan, 2004.
4. Muslimov N.A., va boshqalar. Kasb ta'limi o'qituvchilarining kasbiy shakllantirish texnologiyasi Monografiya T: Fan texnologiya nashriyoti.

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QISH DARSLARIDA MASAL USTIDA
ISHLASHDA MUAMMOLI VAZIYAT VA NOSTANDART TESTLARDAN
FOYDALANISH**

Sulaymonova Sevara Adaxamovna
Andijon davlat universiteti, magistr

***Annotatsiya.** Maqolada boshlang'ich sinf o'qish darslarida masal ustida ishlashda muammoli vaziyat usulidan foydalanish haqidagi fikrlar bayon qilingan va nostandart testlardan namunalar keltirilgan.*

***Kalit so'zlar:** masal, muammoli vaziyat, nostandart test.*

Ma'lumki, boshlang'ich ta'limda muammoli vaziyatning har xil turlari bo'lib, o'qituvchi bolalarda qiziqish va qiziquvchanlikni tarkib toptiradigan topishmoqlar, zehnni o'tkirlashtiradigan masallar ustida ishlashda qo'llaydilar. Bunday hollarda muammoli vaziyat masallarning mazmunini oson o'zlashtirishda yordam beradi. Bunda bola to'g'ri javob uchun topish istagini vujudga keltiradigan bilimlar yetarli Zehn va topqirlikni o'stiradigan masallar bolalarni mantiqan to'g'ri fikrlashga, o'zlari uchun tushunarli faktli material yuzasidan fikr yuritishning qiziqarli tizimini topishga o'rgatadi.

Muammoli vaziyat o'quvchining ma'lum psixik holatidir. Bunday holat ma'lum topshiriqni bajarish jarayonida ziddiyatni anglash o'quvchilarda predmet to'g'risidagi, ishni bajarishning usuli yoki shartlari to'g'risidagi yangi bilimni izlash ehtiyojini uyg'otadi. Masalan, "Sayyod va durroj"¹⁰ masali matni ustida ishlashda dastlab do'stlik va o'rtoqlik haqida qisqa suhbat uyushtiriladi. Do'stiga xiyonat qilishning nihoyatda yomonligi, u kishiga falokat yetkazishi mumkinligi tushuntirilib, o'quvchilardan do'stlik haqida she'r va maqollar so'raladi. Masalan, o'quvchilar quyidagicha maqollarni aytishlari mumkin: "Yaxshi ko'rgan do'stingdan joningni ham ayama", "Do'stsiz boshim – tuzsiz oshim" va hokazo. Shundan so'ng o'qituvchi

¹⁰ S.Matchonov, A.Shojalilov, X.G'ulomova, Sh.Sariev, Z.Dolimova. O'qish kitobi. 4- sinf uchun darslik. – Toshkent, 2019. 192-bet.

“Sayyod va durroj”¹¹ masali matnini ifodali qilib, masal qahramonlari qiyofasiga kirib o‘qib berilishi mumkin bo‘ladi. Masal Durroj va Sayyod haqida. Durroj Sayyodga o‘zini qo‘yib yuborsa, barcha do‘stlarimni aldab kelib, tuzoqqa tushirib berishni va‘da beradi. Sayyod esa shunday javob beradi: “Yo‘q, ovvora bo‘lmay qo‘yaqol, men seni qo‘yib yubormayman, sen o‘z joningni qutqarmoq uchun o‘z do‘stlaringga hiyonat qilmoqchisan. Sofdil do‘stlardan ko‘ra xiyonatchining o‘lgani afzalroqdir”.

Masal o‘qib berilgach, dastlab uning mazmuni haqida savol-javob o‘tkaziladi. So‘ngra *muammoli vaziyat* hosil qiluvchi quyidagi savol-topshiriqlar beriladi:

- Durrojning tuzoqdan qutulishning boshqa chorasi bormidi?
- Siz nima deb o‘ylaysiz, sayyod nima uchun durrojni qo‘yib yuborib, uning bir qancha do‘stlarini qo‘lga tushirishga ko‘nmadi?

Javoblar umumlashtirilib, xulosa chiqariladi. Do‘stlarga xiyonat qilish hech qachon kechirilmasligi keng tushuntirib beriladi. Shundan so‘ng lug‘at ishi o‘tkaziladi: sayyod – ovchi; durroj – qirg‘iyga o‘xshash qush; dom – tuzoq.

Demak, masalni o‘tishdan asosiy maqsad – *muammoli vaziyat yaratish* orqali o‘quvchilarda do‘stlik va o‘rtoqlik, do‘stga sadoqat haqidagi *estetik qarashlarni* shakllantirishdan iborat.

“*Chumoli bilan chigirtka*”¹² masalining asosiy qahramonlari Chumoli va Chigirtka hisoblanadi. Ularning do‘stligi, chumolining mehnatkashligi tasvirlanadi. Chumoli kunlardan bir kuni Chigirtkadan boshoqni iniga olib berishga yordam so‘raydi. Chigirtka rozi bo‘lmaydi. Vaqti kelib, Chumolidan o‘zi yordam so‘raydi. Chumolining rahmi unga in va yemish beradi. Shunday qilib, ikki do‘st Chumolining inida sovqotmay qishdan chiqibdilar.

Masal o‘qilganidan so‘ng, *muammoli vaziyatli* savollarni o‘quvchilarga berish mumkin:

1. Chigirtkaning qilgan ishi to‘g‘rimi?
2. Chumolining chigirtkaga bo‘lgan munosabati to‘g‘rimi?
3. Sizga qaysi qahramon ma‘qul, nima uchun?
4. Siz kimga o‘xshashni xohlaysiz?

Savollar asosida suhbat o‘tkazilgach, o‘qituvchi javoblarni qisqacha tahlil qilib beradi: chumoli mehnatkash, bировga ozor bermaydigan hashorot, mehnat qilib tinmaydigan odamlarni biz chumoliga o‘xshab tinmaydi deymiz. Chigirtka esa bir oz

¹¹ S.Matchonov, A.Shojalilov, X.G‘ulomova, Sh.Sariev, Z.Dolimova. O‘qish kitobi. 4- sinf uchun darslik. – Toshkent, 2019. 192-bet.

¹² T. Fafforova, Sh. Nurullaeva, Z. Mirzahakimova. O‘qish kitobi. Umumiy o‘rta ta‘lim maktablarining 2- sinfi uchun darslik. – Toshkent, 2018. 143-bet

sho'xroq, u umrini bog'da o'ynab-kulib, daraxtlar va gullarning tagida chirillaydi, odamlarga foydasi yo'q.

Masalni o'qishda intonatsiyaga e'tibor berib, chumolining so'zlarini pastroq, kamtarroq ovozda o'qish, chigirtkaning birinchi obrazda kelgan gaplarini bir oz kinoya bilan o'qib berish lozim. Chunki chigirtka chumolining ustidan kulayapti, masalning oxiridagi so'zlar esa yalinchoq ovozda o'qiladi. chumolining oxirgi so'zlarini esa nasihat ohangida o'qish lozim bo'ladi.

O'quvchilarga masaldagi qiyin tushunilgan so'zlar tushuntirilib beriladi. "Qish g'amini yeyish" iborasi yozda qishda yeyish uchun tashilgan don-dun yig'ish ma'nosida ishlatiladi. Ko'pgina hayvonlar qishda yeyish uchun o'ziga ozuqa to'playdilar.

Masalning mazmunini 2-3 o'quvchidan so'ralganidan so'ng, masaldagi obrazlar haqida suhbatlashiladi. Xulosa o'quvchilar bilan birga chiqariladi. Chumoli bilan chigirtkaning o'rtalarida do'stlik bor, chunki chigirtka chumoliga yordam berishni xohlamasa ham, Chumoli Chigirtkaga yordam beradi. Do'st boshinga tashvish tushganda bilinadi. Chumoli masalning ijobiy qahramoni, chigirtka salbiy qahramoni hisoblanadi.

Chumoli bilan chigirtkaning bir-biridan farqi ularni do'stligini qanday qadrlashlarida. Chigirtka o'z do'stiga yordam bermay ketdi. Chumoli esa chigirtka yordam bermagan bo'lsa ham, undan gina qilmadi.

Chumoli haqiqiy do'st, do'st esa boshinga ish tushganda bilinadi. Do'stni yomon kuningda sina, kabi maqollar bejiz aytilmagan. Chumoli bilan chigirtka o'rtasida bo'lib o'tgan voqeadan ko'rinib turibdiki mehnatsevarlik, do'stga sadoqat insonni bezab turuvchi eng yaxshi fazilatdir. Darsda "Chumoli va chigirtka" masalini o'qib o'rganib bo'linganidan so'ng sinfdan tashqari o'qish yoki sinfdan o'qish darslarida rus masali "Ninachi" masalini o'qib berib, ikkala masal obrazlarini solishtirib berish o'quvchilarda mehnatga muhabbat, do'stga sadoqat kabi fazilatlarni yanada yaxshiroq tarbiyalashda, Chumoli va Chigirtka masali g'oyasini ochib berishga yordam beradi.

Bu masalni o'qib bo'lgandan so'ng, to'garak mashg'ulotlarida uni sahnalashtirish mumkin. Tarbiyaviy darslarda masalni chuqurroq o'rganish lozim, bu narsa masalni yana ham yaxshiroq o'rganishga va uzoq vaqt yodda saqlashga va ta'limiy, tarbiyaviy tomonlardan yaxshi xulosa chiqarishga yordam beradi.

Boshlang'ich sinf o'qish darslarida masal matni ustida ishlashda nostandart testlardan foydalanish mumkin. Bunday testlar o'quvchilarni o'ylashga, fikrlashga, topqirlikka, o'ziga bo'lgan ishonchni mustahkamlashga yordam beradi.

Quyida masal ustida ishlashda qo'llaniladigan nostandart testlardan na'munalar keltirmoqchimiz:

1. Quyidagi ijodkorlardan masal janrida ijod qilganlarni aniqlang

FAN VA TA'LIM

1) Ezop 2) Alisher Navoiy 3) Gulxaniy 4) Abdulla Qodiriy 5) Lafonten



J: 1,2,3,5

Asarlar					
N_	1	2	3	4	5
Javob (belgi qo'ying)					

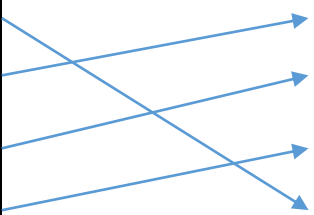
2. Masal janrida yozilgan asarlarni aniqlang.

Javoblar: 1,3,4,5

3. Asar nomlarini muallif ismi bilan to'g'ri tutashtiring.

1. “Sher bilan Durroj”		Gulxaniy
2. “Toshbaqa bilan Chayon”		O. Qo'chqorbekov
3. “Qaysar buzoqcha”		Aziz Abdurazzoq
4. “Baqa bilan Taqa”		Alisher Navoiy

Javob:

1. “Sher bilan Durroj”		Gulxaniy
2. “Toshbaqa bilan Chayon”		O. Qo'chqorbekov
3. “Qaysar buzoqcha”		Aziz Abdurazzoq

4. “Baqa bilan Taqa”		Alisher Navoiy
----------------------	--	----------------

4. Gulxaniyning “Zarbulmasal” asarida berilgan masallarni nomlarini to‘g‘ri keltiring.

1	Maymun bilan	A	Chayon
2	Tuya bilan	B	Najjor
3	Toshbaqa bilan	C	Boyo`g`li
4	Yapaloqqush va	D	Bo‘taloq
Javob	1-B	2-D	3-A 4-C

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. K.Mavlonova, N.Xakimova. Global ta’lim va milliy metodika taraqqiyoti. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. –Toshkent, 2019.
2. S.Matchonov, A.Shojalilov, X.G‘ulomova, Sh.Sariev, Z.Dolimova. O‘qish kitobi. 4- sinf uchun darslik. – Toshkent, 2019.
3. T. Fafforova, Sh. Nurullaeva, Z. Mirzahakimova. O‘qish kitobi. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 2- sinfi uchun darslik. – Toshkent, 2018.
4. Xalqaro tadqiqotlarda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini baholash. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari, metodistlar va soha mutaxassislari uchun metodik qo‘llanma. – Toshkent: Sharq, 2019.

MASAL – ADABIY JANR SIFATIDA

Sulaymonova Sevara Adaxamovna

Andijon davlat universiteti, magistr.

***Annotatsiya.** Maqolada masal janrining o‘ziga xos xususiyatlari, uning satirik xarakterga ega ekani, axloqiy qarashlarni aks etilishi, insonga xos xususiyatlar majoziy obrazlarga ko‘chirilishi aks ettirilgan.*

***Kalit so‘zlar:** masal, majoziy obraz, satirik xarakter, liro-epik janr.*

“Masal – axloqiy, satirik va kesatq mazmunini kinoyaviy obrazlarda aks ettirgan aksariyat kichik she’riy, ba’zan nasriy asardir. Inson xarakteriga xos xususiyatlar masalda majoziy obrazlar – hayvonlar, jonivorlar va o‘simliklar dunyosiga ko‘chiriladi. Timsollarning kinoyaviy xarakterda bo‘lishidan tashqari, kulgili savol-javob ham masal tili va uslubi uchun xarakterlidir. Ko‘pincha masalning kirish qismida, ba’zan pirovardida qissadan hissa – ibratli xulosa chiqariladi”¹³.

¹³K.Qosimova va boshq. Ona tili o‘qitish metodikasi. –Toshkent, 2009. 63-bet.

Adabiyot nazariyasida masalga liro-epik janrlardan biri sifatida she'riy shakldagi, majoziy xarakterdagi qisqa syujetli asar deb ta'rif beriladi. Masallarda turli hayvonlar majoziy suratda asarning qahramonlari sifatida tasvirlanadi.

Masal kichik hajmli, ammo boy mazmunli, tugun, kulminatsion nuqta va yechimi bo'lgan kichik pyesani eslatadi. U biror voqea-hodisani qisqa, mazmunli tasvirlashda ajoyib namuna bo'la oladi.

Antik adabiyotda Ezop masallari juda mashhur bo'lgan. O'z ma'nosidan ko'chirilgan (majoziy) so'z va kinoyaviy iboralar orqali qilinadigan "yashirincha" tanqidning tili va uslubi Ezopga nisbatan berilib, "Ezop tili" deyilgan va shu ta'bir joriy qilingan.

Ezop quldorlik jamiyati sharoitida hukmron doiralarning jirkanch kirdikorlarini ochiqdan-ochiq tanqid qilish ilojini topolmagach, o'zining satirik asarlarini kinoyaviy til va uslubda yozishga majbur bo'lgan. Feodal istibdodi sharoitlarida yashab ijod etgan mashhur rus masalchisi I. A. Krilov ham, atoqli o'zbek masalchisi Gulxaniy ham "ezop tili"da yozganlar. Fransuz shoiri Lafontenning masallari ham mashhur. A. Navoiy dostonlarining bir qancha epizodlari, "Sher bilan Durroj", "Kabutar" singari masallari yaxshi xislatlarni tarbiyalashda katta rol o'ynaydi.

O'zbek adabiyotida Sayido Nasafiy, Maxmur, Gulxaniy kabi shoirlar ham Navoiy an'analarini davom ettirganlar, bolalarbop ko'pgina masallar yozganlar.

Hayvonlar, parrandalar, hashorotlar, gullar haqidagi majoziy asarlarni bolalar qiziqib o'qiydilar. Mana shu nuqtai nazardan Sayido Nasafiyning "Bahoriyot" ("Hayvonotnoma") asari ahamiyatlidir. Nasafiyning masallari, axloqiy va tarbiyaviy masalalarga doir fikr hamda qarashlari bolalarning o'qish va tarbiyasida katta ahamiyat kasb etishi bilan birga, ularning kitobxonlik doirasini ham kengaytiradi.

Mashhur masalnavis Gulxaniyning "Toshbaqa bilan Chayon", "Maymun bilan Najjor" masallari boshlang'ich sinf o'quvchilarining yoshiga mos keladi. Ularda do'stlik, rostgo'ylik, qo'lidan kelmaydigan ishga urinmaslik kabi g'oyalar ilgari suriladi.

Ma'lumki, tarbiya ko'proq ta'lim jarayonida berib boriladi. Bolalarga maktabga kelgan kundan boshlab, bilim olishga havas tuyg'usi shakllantiriladi. Ularda asta-sekin bilim olishga ehtiyoj paydo bo'ladi va bu orqali o'quvchilar ma'naviy ozuqa ola boshlaydilar. Bu bilan bolada kelajakka intilish, orzu-havas, mehnatga chanqoqlik, xayr-u ehsonda sofdillik, ona Vatanga mehr-muhabbat, fidoyilik, milliy g'urur, matonat, mehr-oqibat, do'stlik, ezgulik kabi yuksak hislar paydo bo'ladi.

Masal janrida ijod qilgan O. Qo'chqorbekovning "Qaysar buzoqcha" masali oilasi, o'rtoqlari, do'stlaridan ajralib, yomon yo'llarga kirib qolgan, oqibatda ko'ngilsiz holatlarga tushib qolgan bolalarni tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Ushbu masaldagi asosiy xulosa masal oxirida berilgan qissadan hissada, ya'ni ota-

bobolarimiz yaratib, bizga nasihat sifatida qoldirgan “Bo‘linganni bo‘ri yer” hikmatida o‘z ifodasini topgan. Bu hozirgi kunda maqol tusini olgan. Shoir esa bundan juda ustalik bilan foydalangan.

“Chumoli va Tipratikan” masali esa nasriy turga mansub bo‘lib, unda chumoli timsoli orqali bolalar halollikka o‘rgatiladi, har bir narsani, u katta yoki kichik bo‘lishidan qat’iy nazar, so‘rab olishga, egasining ruxsati bilan foydalanishga da’vat etiladi. Masalni o‘qishda bolalar Tipratikan timsoliga tanqidiy nazar bilan yondashadilar, agar o‘zining hayotida biron-bir shunday holat-voqea yuz bersa, uni boshqa takrorlamaslikka o‘rganadilar.

Masalning, avvalo, ixchamliligi, tilining qisqa va lo‘ndaligi, soddaligi, o‘tkirliigi va xalqchilligi bola hissiyotiga qattiq ta’sir qiladi. Bular o‘quvchilar nutqini o‘stirishda ham muhim material hisoblanadi. Masal qahramonlarining xatti-harakatlari, fe‘l-atvorlari, nutqiy o‘ziga xosliklari o‘quvchining diqqatini o‘ziga jalb qiladi.

O.Qo‘chqorbekovning “Qaysar buzoqcha”, H.Yoqubovning “O‘jar Toshbaqa”, “Chumoli va Tipratikan”, “Chayondan so‘radilar” kabi masallarning qahramonlari ham hayvonlar: buzoqcha, chumoli, tipratikan, toshbaqa, chayon. Majoziy qahramonlarni tanlashda ham yozuvchi har bir hayvonning xususiyatidan kelib chiqadi. Masalan, buzoqchalar arqondan bo‘shatib yuborilsa, shataloq otib, uzoq-uzoqlarga ketib qoladi. Qaysar buzoqcha ham to‘dasidan ajralib, bo‘riga duch keladi, ya’ni ko‘ngilsiz voqea yuz beradi. Buzoqcha orqali onasidan uzoqlashib ketgan bolalar, vatanidan yiroqda turli kulfatlarga duch kelayotgan kishilar nazarda tutilgan.

Masal tahlil qilinayotganda, voqea rivojini jonli tasavvur qilish, obrazlarni aniq idrok etishda o‘quvchilarga yordam berish zarur. Chunonchi, ularga ayrim epizodlarni so‘z bilan tasvirlash, ba’zilariga o‘qituvchi yordamida tavsif berish, ishning oxirgi bosqichida rollarga bo‘lib o‘qish kabilarni tavsiya qilish maqsadga muvofiq. Qahramonlarga tavsif berishda uning xatti-harakati bilan birga, tilning o‘ziga xos xususiyatlaridan ham foydalaniladi. Masalni ifodali o‘qishga tayyorlanishda uning syujetini bilish bilan birga, muallif tilini yaxshi tushunish zarur.

Aziz Abdurazzoq “Baqa bilan Taqa” masalida baqa timsoli orqali yozuvchi o‘ziga mos bo‘lmagan, o‘ziga to‘g‘ri kelmaydigan narsalarni orzu qilish va bu orzuni amalga oshirishda boshqalarning maslahati, nasihatiga quloq solmay, o‘z aytganidan qaytmaydigan, o‘jar kishilarni tanqid ostiga oladi. Baqa otlar kabi taqa bilan tovush chiqarib yurishni, yurganda yerni jaranglatib, odamlarga bu dunyoda o‘zining borligini bildirib yashashni istaydi. U taqachining “Taqani o‘ylama, uni otga chiqargan, senga taqa qoqsam, sakrashdan mahrum bo‘lasan ... Sen taqa bilan yo‘rg‘alay olmaysan. Yo‘rg‘alashni ham otga chiqargan”, “Sen borligingni bildirib yurmoqchi bo‘lsang, sayrab yuraver” deyishlariga quloq solmaydi. Bu o‘jarlik uning boshiga kulfat keltiradi: suv tagiga cho‘kib ketadi. Yonidagi baqalar bo‘lmaganda

halok bo'lishi ham tayin edi. Kech bo'lsa ham baqa xatosini anglab yetadi, taqachi oldida xijolat chekadi. Bu holatlar o'quvchini o'z hayotiga, xatti-harakatiga bir nazar tashlashga undaydi. Ular o'z tengqurlari kabi yashash kerakligini anglaydilar.

Demak, masal janri hajm jihatdan qisqaligi, satirik xarakterga ega ekani, axloqiy qarashlarni ajoyib tarzda bayon etishi, insonga xos xususiyatlar majoziy obrazlarga ko'chirilishi, qissadan hissa – ibratli xulosa chiqarilishi bilan boshqa janrlardan farqlanib turuvchi asar hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aziz Abdurazzoq. Sho'x yomgir". –Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1995.
2. K.Qosimova va boshq. Ona tili o'qitish metodikasi. –Toshkent, 2009.
3. O.Qo'chqorbekov. "Qaysar buzoqcha". –Toshkent, 1974.
4. G'afforova T., Nurullayeva Sh., Mirzahakimova Z. "O'qish kitobi". Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 2-sinfi uchun darslik. «Sharq» nashryot-matbaa aksionerlik kompaniyasi Bosh tahririyati nashriyoti. –Toshkent, 2018.

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA TIRISHQOQLIK,
MATONATLILIK KABI IRODAVIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA
DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH**

Adilova Nargiza Rasuldjanovna

Toshkent shahar Olmazor tumanidagi
24-IDUM boshlang'ich sinf o'qituvchisi

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilaridagi tirishqoqlik, matonatlilik, boshlangan ishni oxirigacha yetkaza bilish singari eng kerakli irodaviy sifatlarni didaktik o'yinlar orqali shakllantirish haqida fikr yuritilgan.*

***Kalit so'zlar:** Doiraviy misollar, do'koncha, o'yinchoq, didaktik o'yin, ijodiy, shaxs.*

Didaktik o'yinlar ijodiy shaxs tarbiyalashga yordam beradi, chunki har bir o'yin, uning har bir takrorlanishi topshiriqni bajarishga yangicha munosabatda bo'lishni talab qiladi. Uni hal qilish zarurati esa ijodiy izlanishlarni keltirib chiqaradi. Didaktik o'yinlarda tirishqoqlik, matonatlilik, boshlangan ishni oxirigacha yetkaza bilish singari eng kerakli irodaviy sifatlarni tarbiyalanadi. Masalan, «Doiraviy misollar» o'yinida oltita misolning hammasini yechish kerak, aks holda, oxirgi sonning birinchisiga to'g'ri kelish-kelmasligini bilib bo'lmaydi. Ana shuning o'zi bolalarni faollashtirib yuboradi va ular misolni yechmay qo'yamaydilar. «Do'koncha» tipidagi o'yinda o'yinchoqlar «sotib olish» ning o'zi bilan ish bitmaydi, balki bir necha o'yinchoqlar narxini hisoblab (qo'shib) chiqishga, necha pul «qaytarib» berish kerakligi haqida o'ylab ko'rishga ham to'g'ri keladi. Bolalar «Qiziqarli kvadratlar» o'yinida murakkab matematik amallarni bajaradilar. Bunda o'quvchilarga bir yo'la

bir necha amallarni bajarishga, chiqqan natijalarni taqqoslashga, erishilishi mumkin bo'lgan natijalar to'g'risida o'ylab ko'rishga va noto'g'ri hisobdan voz kechishga to'g'ri keladi. Bularning hammasi tez, zo'r qiziqish va aqliy faoliyat bilan o'tadi. Katta, chiroyli to'pni ko'rgan o'quvchilarda tortinchoqlik yo'qola borib, ular dastlab qo'rqa-pisa, keyinchalik esa dadillik bilan sonlarni o'ylab topishga kirishadilar. O'yin jarayonida bolalarda tevarak-atrof haqida to'g'ri tushuncha paydo bo'lardi, bu esa bolalarga topshiriq mazmunini (mustaqil o'ylab topish paytida) xilma-xil qilishga yordam beradi.

«Do'koncha», «Nimani taqillatdim?», «Teatr», «Bolalar bog'chasida» «Mehmondorchilikda» singari o'yinlarda bolalar tevarak-atrofdagi hayotni, narsalarning sifatini, og'irlik o'lchovi, narx-navolar va boshqalarni bilib oladilar, ularda fazoviy tasavvurlar mustahkamlanadi.

Didaktik o'yinlar, o'qituvchini bolalarga yaqinlashtiradi, o'qituvchi bolalar nazarida tarbiyachigina emas, balki chinakam do'stga ham aylanadi. Bu esa ayniqsa dastlabki kunlarda yuz beradigan yotsirash hollariga barham beradi.

Shunday qilib, o'yinlar bolalarda o'qituvchi va o'qishga nisbatan ijobiy munosabat paydo qiladi. Ta'lim jarayonida didaktik o'yinlar mazmuni va ahamiyatini chuqurroq va aniqroq tasavvur qilish maqsadida biz bu ishimizda qo'llaydigan ta'lim, o'yin, didaktik topshiriq, o'yin topshiriqlari singari tushunchalarning ta'rifiga va ularning ma'nosini ochib berishga to'xtalib o'tishimiz zarur.

O'yin — bolalarning ongi, qalbiga singib ketgan faoliyatdir, ularning bu faoliyati, o'yin turlariga qarab, obyektiv voq'elikni, hayotni muayyan darajada o'zida aks ettiradi. O'yin sinfda o'tilgan o'quv faoliyatining ma'lum darajada davomi va mustahkamlanishidir. Tajribada shu narsa isbotlanganki, o'yin kichik yoshdagi o'quvchi bolalarning zarur hayotiy ehtiyojidir.

Didaktik o'yin — ta'lim beruvchi usul bo'lib, bu usul muayyan ta'limiy maqsadlarga erishuvga, ya'ni o'tilgan o'quv materialini aniqlashga, mustahkamlashga va uni chuqurlashtirishga qaratilgan bo'ladi. Har bir didaktik o'yinni o'tkazishda muayyan maqsad, masalan, biror harakatni, biror hisoblash usulini, ya'ni ma'lum didaktik topshiriqni mustahkamlash vazifa qilib olinadi. Masalan, «Teatr» o'yiniga qo'yiladigan didaktik topshiriq bolalarning oldingi darslarda tanishgan soni haqidagi tushunchalarini mustahkamlashdan iborat. «Doiraviy misollar» o'yinida esa ikkinchi o'nlik ichida hisoblash malakalarini mustahkamlashdan iborat bo'lgan didaktik topshiriq qo'yiladi. Didaktik topshiriq darsga qo'yiladigan umumiy maqsadning bir qismini tashkil qiladi. Har bir didaktik o'yinning ham har qanday o'yindagi singari qoidalari bo'ladi. O'sha qoidalarga amal qilinmasa, o'yinning o'yin sifatidagi ahamiyati, binobarin, o'yinning ta'lim-tarbiyaviy va psixologik ahamiyati yo'qoladi. O'yin qoidalari o'yin topshirig'iga kiritiladi. O'yin topshirig'i—o'qituvchining bolalarga o'yinning qanday o'ynalishini,

kim g'olib chiqqan hisoblanishini va hokazolarni tushuntirish tarzida beradigan topshirig'idir.

Bu o'yinlardan dars jarayonida yoki darsdan tashqari mashg'ulotlarda foydalanishimiz orqali o'quvchilarga darsga bo'lgan qiziqishini ortishi erishamiz hamda ulardagi shaxsiy sifatlarining shakllanishi rivojlanishiga zamin yaratgan bo'lamiz. Shuning uchun yuqorida ko'rib o'tgan o'yinlarimizni boshlang'ich sinflarda dars jarayonida qo'llash orqali o'quvchilarning yetuk shaxs sifatida voyaga yetishiga hissa qo'shgan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Xudoyberdiyeva Gulzoda. Boshlang'ich sinf ona tili darslarida texnika vositalaridan foydalanish. BMI. Jizzax 2020.
2. To'raqulov X.A. Zamonaviy kompyuter tarmoqlari bo'yicha multimediali elektron o'quv qo'llanma yaratish texnologiyasi //Uzluksiz ta'lim. 2011.
3. G'afforova T., Nurillayeva Sh., Haydarova O. Boshlang'ich sinflar uchun ona tili va o'qishdan didaktik materiallar. Toshkent. 2004.14-b.
4. Ubayxo'jayeva R. Ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash // Boshlang'ich ta'lim , 2006, 3-son, 6-7-betlar.

BOLA SHAXSINI RIVOJLANISHIDA TARBIYANING O'RNI

Botiraliyeva Sevara Saydolim qizi

ADU Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(Maktabgacha ta'lim) yo'nalishi 2-bosqich magistranti

O'zbekistonda mustaqillikka erishgan kundan boshlab davlat va jamiyat tomonidan ta'lim-tarbiya va unga bog'liq jarayonlarga alohida e'tibor berib kelinmoqda. O'sib kelayotgan yosh avlodni xalq pedagogikasi, sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari asosida milliy ruhda tarbiyalash ishiga jiddiy qaralmoqda. Chunki bolalarni hayotda o'z o'rnilarini topishida, jamiyat hayotida o'zini tutishida tarbiyaning o'rni beqiyos. Tarbiya-shaxsda muayyan jismoniy, ruhiy, axloqiy, ma'naviy sifatlarni shakllantiradi, insonning jamiyatda yashashi uchun zarur bo'lgan xususiyatlarga ega bo'lishini ta'minlaydi va insonning insonligini ta'minlaydigan eng qadrli va abadiy kuch hisoblanadi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning "Eng katta meros-bu yaxshi tarbiya. Eng katta qashshoqlik esa-bu bilimsizlik"¹⁴-deb aytgan fikrlari tarbiyaning inson uchun qanchalik zarur ekanligining isbotidir.

¹⁴O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020-yili 24-yanvar Oliy Majlisga murojatnomasida so'zlagan nutqi. <https://www.uzreport.news/politics/shavkat-mirziyoyev-eng-katta-meros-bu-yaxshi-tarbiya-eng-katta-qashshoqlik-esa-bu-bilimsiz>

Tarbiya-inson kamolotiga ta'sir etuvchi omillardan hisoblanadi. Tarbiya-aniq maqsadlarni ko'zlab sistemali ravishda, insonda ijobiy fazilatlarni tarkib toptirishi yo'lida ota-ona, tarbiyachi rahbarligida amalga oshirib boriladi. Ammo tarbiya ta'sirining kuchi va uni natijasi irsiyat va muhit kabi omillarning hamkorligi bilan belgilanadi.

1. Tarbiya ta'sirida muhit ta'sir bera olmagan fazilatlar o'zlashtiriladi, ya'ni bilim, ma'lumot egallanadi.

2. Tarbiya tufayli tug'ma kamchiliklar ham o'zgartirilib, shaxsni kamolga yetkazish mumkin. Masalan, ko'rlar, gunglar ham o'qitilib, sog'lom kishilar qatori hayotga tayyorlanadi.

3. Tarbiya yordamida muhitning salbiy ta'sirini bartaraf etish mumkin.[2.123b].

Sharq mutafakkirlarining ilmiy merosida ta'lim-tarbiya masalalari muhim o'rin egallaydi. Ayniqsa, ular oila va oilada farzand tarbiyasiga katta e'tibor berganlar. Zero, o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasi insoniyatning kelajak taqdirini belgilaydigan, ularni ijobiy mezon bilan qurollantiradigan sifatlar bo'lganligi uchun ham mutafakkirlar bu muammoni hal qilishga harakat qilib kelganlar. Sharq mutafakkirlarning qator asarlarida bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalalari o'rta qo'yilgan va ularni hal etish yo'llari ko'rsatib berilgan. Sharq xalqlarining bir necha ming yillar mobaynida yaratgan bebaho odob-axloq qoidalari, qadriyatlarini qaytadan tiklash va hayotga tadbiq etish muhim masalalardan biridir.

Jumladan, jadid adabiyoti nomoyondalaridan biri Abdulla Avloniy "Bolaning salomati va saodati uchun yaxshi tarbiya qilmak, tanini pok tutmak, yosh vaqtdan maslakini tuzatmak, yaxshi xulqlarni o'rgatmak, yomon xulqlardan saqlab o'sdurmakdur" [3.43b]-deb ta'kidlaydi.

"Tarbiya qilguvchilar tabib kabi, tabib xastaning badanidagi kasaliga davo qilgan kabi tarbiyani bolaning vujudidagi jahl maraziga "yaxshi xulq" degan davoni ichidan, "poklik" degan davoni ustidan berub, katta qilmog'i lozimdur" [3.43b]-deb aytadi.

Yoki «Tarbiya biz uchun yo hayot-yo mamot, yo najot-yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir»[3.43b] degan chuqur ma'noli so'zlari asrimiz boshida millatimiz uchun qanchalar muhim va dolzarb bo'lgan bo'lsa, hozirda ham biz uchun shunchalik, balki undan ham ko'ra muhim va dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Shunindek, Xalq pedagogikasida bolani tarbiyalashda qo'llaniladigan juda xilma xil tarbiya usullari bor bo'lib, ushbu usullardan foydalanish tarbiya jarayonida yaxshi samara beradi.

Tushuntirish (o'rgatish, odatlantirish, mashq qildirish) usuli orqali biz bolalarni yaxshi odatlar inson uchun qay darajada foydali ekanligi, yomon odatlar esa insonga naf keltirmasligi, uning obrosini tushishiga sababchi bo'lishi haqida hayotiy misollar,

kichik hajmdagi hikoya va masallar orqali bolalarga ma'lumot berishimiz mumkin. Bu usulda bolalarga avvalo pedagoglar, ota-onalar o'zlari o'rnak bo'lishi lozim.

Namuna (maslahat berish, uzr so'rash, o'rnak bo'lish, yaxshiliklar to'g'risida gapirish) usuli orqali esa ta'lim va tarbiyaviy jarayonda muvaffaqiyatga erishgan ajdodlarimizning hayot yo'llarini gapirib o'tish, bolalarda tarkib toptirmoqchi bo'lgan yaxshi sifatlar avvalo pedagog va ota-onalarning o'zlarida bo'lishi, ular bolalarga "shaxsiy namuna" bolishi maqsadga muvofiqdir.

Nasixat berish (undash, ko'ndirish, iltimos qilish, yolvorish, tilak, istak bildirish, ma'qullash, raxmat aytish, duo qilish, oq yo'l tilash) usuli orqali bolalarga to'g'ri yo'lni tanlashida ko'maklashish, muloqot va muomala madaniyatiga o'rgatish, insonlarga yaxshiliklari uchun yaxshilik qaytarish, yomonlik qilishdan saqlanish haqida nasixatlar, maslahatlar berishimiz mumkin. Yaxshi inson deb faqat yaxshiliklar qiladigan insonga nisbatan emas, balki yomonlikni bilmaydigan insonga aytilishini ta'kidlashimiz lozim.

Qoralash va jazo (ta'kidlash, ta'na, gina, tanbeh berish, majbur qilish, koyish, ont, qasam, urish, kaltaklash va h.) bu tarbiyalanuvchining harakat va faoliyatiga salbiy baxo berish usuli hisoblanadi. Yuqorida keltirilgan usullar foyda bermaganida qo'llaniladigan oxirgi usul hisoblanadi. Jazo yaxshi o'ylab qo'llanishi lozim, tinimsiz jazolash mumkin emas. Jazo yakka tartibda bo'lishi kerak ya'ni har bitta jazo aybiga mos bo'lishi shart.

Yuqorida keltirilgan tarbiya usullarini bola yoshiga va xarakter xususiyatlariga qarab qo'llash orqali biz o'zimiz istagan maqsadga erisha olamiz.

Bolalikning yosh davrlaridan boshlab ma'naviy-axloqiy, milliy tarbiya masalalariga e'tibor berish orqali bolaning kelajakda oilasi va vatani ravnaqiga naf keltiradigan shaxs bo'lib yetishishiga zamin hozirlagan bo'lamiz.

Adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyevning 2020 yili 24 yanvar Oliy Majlisga murojatnomasida so'zlagan nutqi. <https://www.uzreport.news/politics/shavkat-mirziyoyev-eng-katta-meros-bu-yaxshi-tarbiya-eng-katta-qashshoqlik-esa-bu-bilimsiz>
2. F.Qodirova, Sh.Toshpo'latova va boshqa. "Maktabgacha pedagogika". –T.: "Tafakkur". 2019 yil.
3. M.Qutliyeva. Odob-axloq kitobi. Jadid adabiyoti nomoyondalari: M.Behbudiy va boshq. –T.: "Yangi asr avlodi". 2016 yil

UMUMIY O'RTA TA'LIMNING DAVLAT TA'LIM STANDARTIDA ONA
TILI TA'LIMIGA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV

Jakbarova Oyazimxon Mutalipovna

Andijon davlat universiteti, magistr

Annotatsiya. Maqolada Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standartida Ona tili ta'limiga oid lingvistik kompetensiyalar

Kalit so'zlar: Davlat ta'lim standarti, kompetensiya, nutqiy kompetensiya, lingvistik kompetensiya.

Ma'lumki, ona tili maktabda o'quvchining kamol topishida, fikrlash darajasining o'sishida, bilim va mehnatga havasini uyg'otishda, ilmiy tushunchalarini, nutqiy malakalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ona tilidan olib boriladigan barcha mashg'ulotlar tizimi shunday qurilishi lozimki, bu tizim o'quvchilarda ona tiliga muhabbat, o'z yurtiga, xalqiga mehr, Vataniga cheksiz hurmat va sadoqatni o'stirishi zarur.

Respublikamiz ijtimoiy hayotidagi tub ijobiy o'zgarishlar boshlang'ich sinf ona tili ta'limi oldiga muhim jiddiy talablarni qo'yimoqda. Bolalarning fikrlash darajasini muntazam ravishda o'stirib borish, o'quvchilarning nutqiy va imloviy savodxonligini to'la ta'minlash ana shu talablar jumlasiga kiradi. Umumiy o'rta ta'limning Davlat ta'lim standartida uqtirilishicha, "...Ona tili fanini o'qitishning asosiy maqsadi – o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda to'g'ri va ravon bayon qiladigan, kitobxonlik madaniyati shakllangan, mustaqil va ijodiy fikrlay oladigan, o'zгалar fikrini anglaydigan – muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirishdan iborat"¹⁵

Davlat ta'lim standarti asosida tuzilgan maxsus o'quv dasturining asosiy talablaridan biri o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirish, bilish faolligini oshirishdir. Bularni amalga oshirish uchun o'quvchilarni til hodisalari haqida o'ylashga, fikrlashga, mulohaza, muhokama yuritishga, xulosa chiqarishga o'rgatadigan samarali metod va usullardan foydalanish talab etiladi.

Davlat ta'lim standartlarida Ona tili fani bo'yicha boshlang'ich ta'lim jarayonida o'quvchilar o'zlashtirishi zarur bo'lgan malaka talablari belgilab berilgan. Bular nutqiy va lingvistik kompetensiyalarga ajratilgan va A1 va A1+ bosqichlariga bo'lingan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ta'lim jarayonida quyidagi nutqiy kompetensiyalarga (tinglab tushunish, so'zlash, o'qish, yozish) ega bo'lishlari zarur:

¹⁵ Ўзбекистон Республикаси узлуксиз мажбурий таълим тизимининг Давлат таълим стандартлари "Она тили фани бўйича узлуксиз мажбурий таълим тизимида битирувчиларнинг тайёргарлик даражаси ва унга кўйиладиган ТАЛАБЛАР". Toshkent-2017. 140- bet.

sodda matnlarni tinglab tushuna olish; ogʻzaki nutqda soʻz va gaplar talaffuziga rioya qilish; 65-70 soʻzdan iborat diktant yoza olish; tasvir asosida matn yarata olish, husnixatga amal qilish, imlo va tinish belgilariga rioya qilish; tabriknoma yoki xat yoza olish.

Davlat taʼlim standartlarida Boshlangʻich taʼlim jarayonida ona tili taʼlimi oldiga oʻzlashtirilishi kerak boʻlgan lingvistik kompetensiyalar ham belgilab berilgan: "...oʻquvchilarda grammatikaga oid oʻzlashtiriladigan bilimlarni (fonetika, leksikologiya, soʻz tarkibi, soʻz yasalishi, morfologiya, sintaksis, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublari, stilistikaga oid tushunchalarni) rivojlantirish; ona tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda toʻgʻri va ravon bayon eta olishni rivojlantirishga qaratilgan lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat"¹⁶.

Lingvistik kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida oʻquvchilarda nutq tovushlari farqlash, boʻgʻin koʻchirish qoidalariga amal qilish, yangi soʻzlarni ogʻzaki va yozma nutqda qoʻllash, yozma nutqda tinish belgilarini toʻgʻri qoʻllay olishga oid bilim, malaka va koʻnikmalar shakllantiriladi.

Demak, Ona tili taʼlimi jarayoning asosiy maqsadi oʻquvchiga olingan bilimlardan muammoli vaziyatlarda oʻrinli foydalana olish malakasi va koʻnikmasini singdirishdan iborat.

Taniqli tilshunos olim A.Nurmonovning taʼkidlashicha, oʻquvchilarda nutqiy kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishda ikki tamoyilga asoslanib ish koʻriladi: 1. Lingvistik tamoyil. Oʻquvchilar tilning sathlari – fonetik, leksik, morfologik, sintaktik sathlar haqidagi bilim va koʻnikmalarni toʻla oʻzlashtirishlari, tilning yaxlit bir sistemadan iborat bir butun ekanligini anglab yetishlari va nutqiy kompetensiya orqali buni yuzaga chiqara olishlari shart boʻladi 2. Psixologik nuqtai nazardan har bir oʻquvchi oʻzining faoliyati davomida boshqalar bilan boʻlgan aloqa jarayonida nutqiy tajriba maʼlumotlarini toʻplab boreadi va zarur hollarda undan unumli foydalanadi.

Demak, DTSning asosiy maqsadi oʻquvchilarda notanish matnni ifodali oʻqiy olish, oʻzgalar fikrini va va matn mazmunini anglash hamda uni ogʻzaki ravishda bayon qilib berish, uni yozma ravishda izchil ifodalay bilish; til haqidagi bilim, malaka, koʻnikmalar, ulardan turli vaziyatlarda oʻrinli foydalana olish mahoratiga ega boʻlishni taʼminlashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси узлуксиз мажбурий таълим тизимининг Давлат таълим

¹⁶Ўзбекистон Республикаси узлуксиз мажбурий таълим тизимининг Давлат таълим стандартлари "Она тили фани бўйича узлуксиз мажбурий таълим тизимида битирувчиларнинг тайёргарлик даражаси ва унга қўйиладиган ТАЛАБЛАР". Toshkent-2017. 141- bet.

стандартлари “Она тили фани бўйича узлуксиз мажбурий таълим тизимида битирувчиларнинг тайёргарлик даражаси ва унга қўйиладиган ТАЛАБЛАР”. Toshkent-2017. 140- bet.

2. A.Nurmonov. Til kompetentligi haqida.”Ma’rifat” gazetasi. 2014-yil,12-aprel soni.

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA HARAKATLI O‘YINLAR ORQALI O‘QUVCHILARNING JISMONIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Jiyanova Shodiya Mansur qizi

Axunjonova Nodira Bahodir qizi

Toshkent shahar Olmazor tumanidagi

24-IDUM jismoniy tarbiya fani o‘qituvchilari

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf jismoniy tarbiya darslarida qo‘llaniladigan harakatli o‘yinlar va ular orqali o‘quvchilarning jismoniy madaniyatini shakllantirish haqida fikr yuritilgan.*

***Kalit so‘zlar:** O‘qituvchi, harakatli o‘yinlar, dars, jismoniy tarbiya, mashq.*

O‘qituvchi har bir dars uchun bolalar organizmiga har taraflama ijobiy ta’sir etuvchi turli harakatli o‘yinlarni tanlashi va ularni o‘tkazishda har xil usullardan foydalanib borishi lozim. Darsda, shuningdek, turli o‘yinlarni o‘tkazish jarayonida o‘rganiladigan materiallarning metodik jihatdan izchilligiga alohida e’tibor berish muhim ahamiyatga ega. Chunki bu izchillik, birinchidan, darsning ta’limiy va tarbiyaviy vazifalarini to‘g‘ri hal qilish, ikkinchidan, dars materiallarini to‘liq o‘tishga erishish, uchinchidan, butun dars davomida har bir mashqni muayyan me’yorda amalga oshirish imkonini beradi.

Darsning boshida yoki o‘rtasida zo‘r e’tibor berishni va o‘zaro muvofiq murakkab harakatlar qilishni taqozo etadigan o‘yin hamda mashqlar o‘tkazilsa, dars oxirida o‘quvchilarning charchagan tana a’zolarini birmuncha tinch holatga keltiradigan o‘yin va mashqlarni o‘tkazish kerak. Agar butun dars faqat o‘yinlardan iborat bo‘lsa, serharakat o‘yinlarni kam harakatli o‘yinlar bilan, bir xil yo‘sindagi o‘yinlarni ikkinchi xil o‘yinlar bilan navbatlashtirib o‘tkazish kerak.

O‘yin boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun shunday bosqichki, bunda ular yangi bilim va tushunchalarni egallashga qaratilgan mustaqil faoliyatni boshlaydilar. Bolalar maktab tajriba uchastkasida ishlash va uyda foydali mehnat qilishdan tashqari, bo‘sh vaqtlarining bir qismini turli o‘yin va ermaklarga sarflaydilar. Bunday qilish ularga o‘z ehtiyojlarini qondirish va yaxshi dam olish imkonini beradi.

Bundan tashqari harakatli o‘yinlar bolalarni jismoniy jihatdan o‘stirish uchunгина emas, balki aqliy va ahloqiy jihatdan tarbiyalash uchun ham muhim ahamiyatga egadir. Jamoa bo‘lib o‘ynaladigan o‘yinlarda bolalarda maqsadga erishish uchun farosatlilik va qat’iyatlilik ko‘rsatish, jamoa oldida, o‘z xatti-

harakatlari uchungina emas, balki o'rtoqlarining xatti-harakatlari uchun ham mas'uliyatni sezish xislatlari tarbiyalanadi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqqan holda bir nechta harakatli o'yinlarni ko'rib chiqamiz.

Halqaga irg'itish. Bu o'yinda 20-30 nafar o'yinchi qatnashishi mumkin. O'yin yaylovda yoki voleybol ustuni o'rnatilgan sport maydonchasida o'tkaziladi. O'yinning tavsifi quyidagicha. Halqa daraxtga, voleybol ustuniga yoki bo'yi 3-4 metrli maxsus yasalgan blokka o'rnatiladi. Halqa bilan irg'itish oraliq'i 10-15 metr bo'lishi mumkin. Irg'itish uchun tennis koptogi yoki kattaligi va og'irligi o'shanday lattadan yasalgan koptok bo'lishi mumkin. O'yinning jamoalarga bo'linib yoki bo'linmasdan o'tkazsa ham bo'ladi. Jamoalarga bo'linganda o'yinni qaysi jamoa boshlashi chek tashlash yo'li bilan aniqlanadi. Har bir o'ynovchi irg'itish chizig'iga keladi va koptokni irg'itib halqaga tashlaydi. O'yinning qoidalari. Halqaga tushirilgan har bir koptok uchun bir ochko beriladi. Agar o'ynovchilar juda ko'payib ketsa, halqalar sonini ham ko'paytirish mumkin. Eng ko'p ochko to'plagan o'yinchi yoki jamoa g'olib hisoblanadi.

Mazkur o'yinni o'tkazish bo'yicha quyidagi metodik ko'rsatmalarga amal qilish lozim. Bu o'yin o'rta va katta maktab yoshidagi o'quvchilar uchun tavsiya qilinadi. O'yin boshlang'ih sinf o'quvchilarida mo'ljal olish qobiliyatini o'stiradi va hamda irg'itish malakalarini hosil qilishga yordam beradi. Shuningdek, o'ynovchilarda jamoa oldidagi mas'uliyatni sezish hissini tarbiyalaydi. Bu orqali o'z-o'zidan ko'rishimiz mumkin, o'quvchilarning jismoniy madaniyatining shakllanadi va rivojlanadi.

Bo'ron o'yini. O'yinga tayyorgarilik. O'yinni keng maysali maydonda, sport zali yoki sport maydonida o'tkazsa bo'ladi. Bolalar ikki jamoaga ajratilib, maydon yoki zalning bir tomoniga saflanib turadilar. Bo'ron o'yiniga 300—500 gramm keladigan belboqqa tugilgan, bir uchi qo'l bilan ushlashga qulay tuguncha kerak bo'ladi. Maydonning bir chekkasiga diametri taxminan 1,5 m bo'lgan doira chiziladi. O'yinning tavsifi. O'yin hakamning tugunchani kamida 30 m masofaga uloqtirishi bilan boshlanadi. Jamoa a'zolari yugurishib tugunchani olishadi. So'ngra uni bir-birlariga uzatishib, marraga olib kelib tashlashlari kerak. O'yinda tugunchani birinchi bo'lib marraga tashlagan komanda g'olib bo'ladi. O'yin qoidalari. Bu o'yin regbiga o'xshab ketganligi uchun o'yinchilar tugunchani biroz kuch ishlatib tortib olishlari mumkin. To'rtishda siltash, chalish, kiyimdan ushlash man etiladi. Pedagogik ahamiyati. Bu o'yin aniq harakatni, chaqqonlikni, uzoqqa otishni, uloqtirishni, kuchni rivojlantirishga yordam beradi. O'yinda harakatlarning o'zaro mosligini rivojlantiradi. O'yinni o'ziga xos harakati uloqtirishdir.

Harakatli o'yinlarni asosan darsning asosiy va yakunlovchi qismida o'tkazish tavsiya etiladi, chunki dasturda darsning kirish qismida saf mashqlarni o'tkazish

belgilangan. O'yinlarda yugurish, sakrash, uloqtirish yoki irg'itish kabi harakatlar bajarilishiga alohida e'tibor berish lozim. Bu yoshdagi bolalar bilan asosan oddiy va o'rtacha murakkablikdagi o'yinlar o'tkaziladi. Agar bolalar yetarli darajada tayyorlangan bo'lsa, yanada murakkabroq, ya'ni jamoalarga bo'linib ijro etiladigan o'yinlarni ham o'tkazish mumkin. Bolalar bu o'yinlarda "Bir kishi hamma uchun, hamma bir kishi uchun" prinsipi bo'yicha birgalikda harakat qilishni o'rganadilar. Bu hol butun jamoaning, jamoadagi barcha ishtirokchilarning mas'uliyatini orttiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. T.Usmonxo'jayev, M.Toirova, X.Sagdiyev, T.Sharipov. Kichkintoylarga 200 ta harakatli o'yinlar. Toshkent. "Yangi asr avlodi". 2009.
2. S.A.Saidmurotov. O'quvchilarda kuzatuvchanlik, tashabbuskorlik, mehnatsevarlik ko'nikmalarini shakllantiradigan harakatli o'yinlar. T.: Muallim. 90-92-bet.
3. K.Rahimqulov. Milliy harkatli o'yinlar. T.: 2009.

DARSDAN TASHQARI VAZIYATLARDA O'TKAZILADIGAN DIDAKTIK O'YINLAR MAZMUNI

Saidjalyalova Nazofat Saidxanbalovna

Xasanova Moxira Nurillayevna

Toshkent shahar Olmazor tumanidagi
24-IDUM boshlang'ich sinf o'qituvchilari

***Annotatsiya:** Umumta'lim maktablari boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'tkaziladigan didaktik o'yinlar va ularning mazmuni haqida mazkur maqolada fikr yuritilgan.*

***Kalit so'zlar:** Bolalar, o'yin, jimjitlik, didaktik, shakl, maktab, o'quvchi.*

Bolalarga o'yinni o'rgatishdan muayyan ta'limiy maqsad nazarda tutiladi. O'yinning eng muhim ahamiyati ham ana shundadir. O'yin o'tkazilish shakllari va usullari bilan ta'limning boshqa turlaridan farq qiladi. Didaktik o'yinlar o'yin usullarini cheksiz takrorlash va o'zgartirish, o'yinga turli narsalar kiritish imkonini beradi. Masalan, biz «Jimjitlik» o'yinining 5—7 xilini butun sinf bilan hamda ayrim bolalar bilan 10 martadan ko'proq takrorlab o'tkazdik; «Nima o'zgardi?» tipidagi o'yin 5 xil turli ko'rsatmali material bilan o'tkazildi va hokazo. Natijada o'yin malakalarining bir xilda va mustahkam bo'lishiga hamda o'yinning har bir qoidasini tinglay bilish va unga rioya qilinishiga erishish imkonini berdi. Didaktik o'yinlar o'zining shakli jihatidan asosan bog'chada o'ynaladigan ijodiy o'yinlardan ham, o'qituvchi o'zi hikoya qilib berish yo'li bilan tushuntiradigan va o'quvchilarni birma-bir so'rab chiqish natijasida mustahkamlanadigan o'yinlardan ham har tamonlama farq qiladi. Didaktik o'yinlar o'qitish vazifasiga xizmat qiladi va qiziqarli, maroqli, tushunarli darajada olib boriladi. Bolalar g'olib chiqish maqsadida jonu dili bilan mashq qiladilar, berilgan har bir topshiriqni albatta bajarishga odatlanib qoladilar,

natijada ularda didaktik topshiriqlarni bajarishga bo'lgan qiziqish orta boradi. Didaktik o'yinlar har bir darsning maqsadini, har bir mashqning maqsad va vazifalarini yaxshiroq tushunib olishga yordam beradi. Didaktik o'yinlar ta'limning ko'rgazmaliligini, o'qituvchining nutqini va bolalar harakatini o'z ichiga oladi, buning natijasida idrokda (ko'rish, eshitish, teri sezgisi belgilarida) birlik tug'iladi. Bu esa o'qituvchining aytganlarini bolalarning o'ylab olishiga va o'sha aytilganlarni ifodalab berishlariga, ya'ni didaktik o'yinlar qoidalarini o'quvchilarning o'zlari bajarishlariga imkon beradi. Didaktik o'yinlarning bolalarga xos tarzda tuzilish xususiyatlari o'quvchilar faoliyatini tahlil qilish imkoniyatini beradi. Shuning uchun ham barcha bolalar o'yin vaqtida qiziqish bilan harakat qiladilar. Didaktik o'yinlar bolaning his-tuyg'usiga ta'sir etib, unda o'qishga ijobiy munosabat va qiziqish xislatini tarkib toptiradi. Bolalar o'yinni zo'r mamnuniyat bilan ijro etadi. O'yin boshlanishini esa sabrsizlik bilan kutadilar, ularning ongida beixtiyor ertangi o'quv kunining quvonchli manzarasi gavdalanadi. Har bir didaktik o'yinda ko'pchilik bolalar yoki butun bir sinf o'quvchilari ishtirok qiladi. Biz bilamizki, bolalar o'qishning o'zidagina o'smaydilar, balki ular o'yin jarayonida ham hamjihat bo'lishga, hayotni bilishga o'rganadilar. Bu o'yinlarda bolalarning o'z-o'zlarini boshqara, tuta bilishga o'rganishlarini ta'kidlab o'tish lozim. Bu o'yinlar bolalarni intizomli qiladi. Didaktik o'yinlarning tarbiyaviy ahamiyati nimalardan iborat? Tajriba shuni ko'rsatadiki, didaktik o'yinlar hamjihatlik va intizomlilikni tarbiyalashga yordam beradi, chunki har bir o'yin g'alaba qozonishga intilish bilan bog'liq bo'lib, o'yin shartlari va qoidalariga qat'iy va izchil rioya qilishni talab etadi. Darsda o'yinqaroqlik qilib o'tiradigan va o'qituvchini bitta dars davomida 10—15 martagacha tanbeh berishga majbur etadigan bolalar ham uchrab turadi. Biroq o'yin o'tkazilayotgan vaqtda bunday bolalarning xulq-atvori tamoman o'zgarib ketadi. Ular darhol o'zlarini tutib oladilar, o'qituvchining o'yin qoidalarini ko'rsatib berishini kutib o'tirmaydilar ham, qoidalarni o'zlari bajonu dil va mustaqil bajaradilar. Didaktik o'yinlar jarayonida bolalarda uyushqoqlik, vaqtni iloji boricha tejay bilish xislatlari tarbiyalanadi.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, didaktik o'yinlar bolalarda do'stlik, birodarlik, mehnatkashlik hissini tarbiyalash va taraqqiy ettirishga yordam beradi. «Kim turgan saf yaxshiroq», «Zanjircha», «Narvoncha», «Bilgan kishi sanashni davom ettiraversin» singari o'yinlar o'tkazilayotganda bolalar o'z o'rtoqlari, o'zi turgan saf va o'z sinflarining sharafi uchun kurashadilar. Bir safga tizilganlar ikkinchi safda turgan o'quvchilar bilan musobaqalashayotganda topshiriqni saflardan birining bitta o'quvchisi yoki bir necha o'quvchilari, yoxud butun bir saf bajaradi. Odatda bolalar o'z sheriklariga dalda berib turadilar, agar o'rtoqlari topshiriqni to'g'ri bajarsa, undan behad xursand bo'ladilar va u bilan faxrlanadilar. Shuni ham aytish kerakki, o'yin o'tkazilayotgan paytda bolalarda xasad, qizishib ketish singari salbiy xislatlar

uchramaydi. Didaktik o'yinlar ijodiy shaxs tarbiyalashga yordam beradi, chunki har bir o'yin, uning har bir takrorlanishi topshiriqni bajarishga yangicha munosabatda bo'lishni talab qiladi. Uni hal qilish zarurati esa ijodiy izlanishlarni keltirib chiqaradi. Didaktik o'yinlarda tirishqoqlik, matonatlilik, boshlangan ishni oxirigacha yetkaza bilish singari eng kerakli irodaviy sifatlar tarbiyalanadi. Masalan, «Doiraviy misollar» o'yinida oltita misolning hammasini yechish kerak, aks holda, oxirgi sonning birinchisiga to'g'ri kelish-kelmasligini bilib bo'lmaydi. Ana shuning o'zi bolalarni faollashtirib yuboradi va ular misolni yechmay qo'ymaydilar

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda o'tkaziladigan o'yinlar bolalarning bo'sh vaqtini samarali o'tkazish vositasidir. «Bo'g'inlar», «Sanayver», «Qiziqarli kvadratlar» kabi o'yinlardan esa qo'shimcha mashg'ulotlarda unumli foydalaniladi. Bolalar jon-dillari bilan darsdan keyin qolishga rozi bo'ladilar va o'zlariga berilgan topshiriqni tezda bajaradilar.

Yuqorida ko'rib o'tganimiz kabi o'yinlar o'quvchilar orasidagi do'stona munosabatlarni shakllantiradi hamda ularning jismoniy madaniyati rivojlanishi va shakllanishiga ham o'z hissasini qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Butunboyeva U.S. "Boshlang'ich sinf darslarida didaktik o'yinlardan foydalanish". BMI. GulDU. 2014.

3. Boshlang'ich ta'lim o'quvchilarida inovasion faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirish yo'llari. //Uzluksiz ta'lim, 2010. – №3 46-49-betlar.

4. Dots. Q.Tursunov, magistrant A.Qurbonov Birinchi sinf o'quvchilarining matematika faniga bo'lgan qiziqishlarini oshirishda didaktik o'yinlardan foydalanish. Ziyokor, 2011 – №1, 31-33-betlar.

O'QUVCHILARDA AXLOQIY-ETIK QARASHLARNING SHAKLLANISHIDA PAREMIOLOGIK MATERIALLARNING AHAMIYATI

Saydazimova Sanobar Samar qizi

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi II kurs magistranti

Samarqand davlat universiteti

Annotatsiya: Maqolada o'quvchilar ongida maqol tushunchasini tasavvurda to'g'ri jonlantirish, axloqiy-etik qarashlarni shakllantirishda maqol va hikmatli so'zlarning o'rni, ta'lim-tarbiya jarayonida hayotiy muammolarni, chigal vaziyatlarni maqollar yordamida yechim topish kabi vazifalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Maqol, zarb-ul masal, naql, qavlun, parema, paremiya, matal, individual, tarbiya, janr, ibora, hikmatli so'z, idioma, didaktizm.

Maqol og'zaki ijodning eng faol va asrlar davomida o'z ahamiyatini yo'qotmaydigan janri sanaladi. Maqolning lug'aviy ma'nosiga e'tibor beradigan bo'lsak "otalar so'zi" degan tushuncha kelib chiqadi. Maqol o'zbeklarda "maqol", tojiklarda "zarb-ul masal", ruslarda "пословица", arablarda "naql", turklarda "ata"

soʻzlari atamasi bilan yuritiladi. Maqol atamasi arabcha “qavlun” – “gapirmoq”, “aytmoq” soʻzidan olingan. Maqol deb xalqning ijtimoiy-tarixiy, hayotiy-maishiy tajribasi umumlashgan badiiy, obrazli mulohazalardan iborat hikmatli soʻzlarga aytiladi. Folklorshunos olimlar maqollar va matallarni oʻrganuvchi sohani paremiologiya deb atashadi. Paremiya- yunoncha chuqur maʼnoli gap, hikmatli soʻz, ibora, maqol, matal maʼnosini beradi.

“Hikmatli soʻzlar, maqollar – hech bir podsho eʼlon qilmagan farmon, hech bir prezident muhrlamagan qonun, hech bir davlat tomonidan bitilmagan konstitutsiyadir”¹⁷.

Maqollarni “hayot qomusi”, xalq ogʻzaki ensiklopediyasi, oʻziga xos bir badiiy-tarixiy solnoma deyish mumkin. Ular insonlar aqlini oʻtkirlashtiradi, nutqini ravshan va taʼsirchan qiladi, hayotda toʻgʻri yoʻlni tanlay bilishga, hayotiy jumboqlar va muammolarni toʻgʻri yechishga oʻrgatadi. Shuningdek, maqollar oʻz ijodkori boʻlmish xalqning dunyoqarashini, madaniy, maishiy hayotini, tafakkur xazinasini jamlovchi eng kichik ogʻzaki ijod namunalari sifatida juda qadimiydir.

Professor B.M.Karriyev: “Odatda maqolni dastlab oʻtkir kuzatuvchanlik va oʻz fikrini bir necha soʻz bilan oq ravshan ifodalab berish qobiliyatiga ega boʻlgan bir kishi toʻqib chiqaradi. Oʻrinli ifodalangan bu fikr, dastlab individual boʻlgan bu xulosa keyinchalik jamoa tomonidan qabul qilinishi, qayta ishlanishi, sayqallanishi mumkin. Bu esa maqolning paydo boʻlishiga olib keladi. Bunday maqol dastavval bir aniq voqeaga ayrim, yagona bir holga bagʻishlangan boʻladi. Bunday oʻrinli aytilgan gap omma orasida qanday ishlatilishiga qarab, asta-sekin keng umumlashma maʼnoga ega boʻla boradi”¹⁸.

Insoniyat tomonidan yaratilgan maqollarning tematikasi keng va rang-barangdir. Ayniqsa, maqollar sheʼriyati va didaktizmi bilan qadimdan mashhur boʻlib, tematik jihatdan shu qadar boy, shu qadar keng, shu qadar rang-barangki, ularda ijtimoiy hayotning eng murakkab muammolaridan tortib oilaviy hayotning eng kichik urf-odatlarigacha, oliy axloqiy meʼyorlardan tortib kishilar xarakteridagi mayda-chuyda nuqsonlargacha, falsafiy dunyoqarashdan tortib eng kichik jonivorlarning xususiyatigacha oʻz inʼikosini topgan. Qisqasi tabiat va jamiyat hayotining biron-bir sohasi yoʻqki, u maqollarda oʻz aksini topmagan boʻlsin. Maqollar oʻz navbatida pedagogika sohasida, yaʼni taʼlim va tarbiya jarayonida bizga eng kerakli, vaqt sinovidan oʻtgan ishonchli manba boʻlib xizmat qiladi. Albatta, biz ulardan oʻz oʻrnida unumli va oʻrinli foydalansak maqsadga muvofiq boʻlar edi.

Biz oʻzaro muloqat jarayonida oʻz fikrimizni dalillash uchun xalq maqollaridan koʻp foydalanamiz. Bu narsa bizga nutqimizni goʻzal, jozibali va ishonchli boʻlishida yordam beradi. Masalan farzand tarbiyasi haqida shunday bir fikr bor: “Sen

¹⁷ Шомаксудов Ш., Шорахмедов Ш.Хикматнома. Ўзбек халқ мақолларининг изоҳли луғати. Т., 1990. 5-б.

¹⁸ Карриев Б.М. Туркменские пословицы и поговорки. – Ашхабад: Наука, 1961. – С. 16.

farzandingni tarbiyalama, eng avvalo o'zingni tarbiya qil. Farzandingga biror bir xato ishni qilmaslikni qancha uqtirsang ham o'sha ishni o'zing qilsang, farzanding sen kabi shu ishni aynan takrorlaydi. Farzand - oynadir". Bu jarayonga xalqimiz "*Qush uyasida ko'rganini qiladi*", "*Olmaning tagiga olma tushadi*", "*Terakka qarab tol o'sar, Onaga qarab qiz*", "*Igna qayoqqa yursa, Ip ham shu yoqqa yurar*", "*Daraxtiga ko'ra-mevasi, Ota-onasiga ko'ra-bolasi*" maqollarini qo'llaydi.

Shu bilan birgalikda ta'lim-tarbiya jarayonida, ya'ni maktab o'quvchilariga o'z fikrimizni yetkazib berishda, voqelikni tasavvurda jonlantirishda maqollardan foydalansak maqsadga muvofiq bo'lar edi. Bu jarayonda, eng avvalo, o'quvchiga maqol haqida tushuncha berilib, maqollar ko'chma va o'z ma'nosida qo'llanishiga ham e'tibor qaratilishi kerak.

Ko'p hollarda ot leksemalar majoziy xarakterda qo'llanadi. Bizga ma'lumki, majoz deb tushunilishi qiyin holatlarni, insonlar xarakteridagi salbiy jihatlarni hayvonlar va jonsiz predmetlarga ko'chirilishiga aytiladi. Ana shunday maqollarda chorva hayvonlari nomlari va it leksemasi ishtiroki kuzatiladi: *Hokizning o'tini yeb, Qo'yning qilg'ini qilma; Ot oyligin o'ylar, tuya – yilligin; Itining fe'li egasiga ma'lum*. Aynan shu maqollarni mohiyatan majoz yordamida ifodalanganini o'quvchiga misollar bilan tushuntirib berish kerak.

O'quvchilarning milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash va axloqiy-etik qarashlar shakllanishida maqollarning o'rni ahamiyatga molikdir. Fikrimiz davomida mashhur sharqshunos olim Herman Vamberining firlarini keltirib o'tsak: "... Sharq qadimdan she'riyat tuyg'ulari o'lkasi bo'lib kelgan ... Shuning uchun ham o'tovda istiqomat qiluvchi kishilarda she'riyatga bo'lgan ishtiyoq Parij va Londondagi ma'lumotli jamiyat a'zolariga qarganda kuchliroq ekanligiga hech kim ajablanmasa kerak ... O'rta Osiyoda bir-biriga muhabbat qo'ygan yosh oshiq-ma'shuqlar ham, ruhoniylar va oqsuyaklar ham – xullas, hamma-hamma poetik ijodiyotga bir xilda qiziqadi ... Maqollarni yozma tilda ham, jonli tilda ham uchratish, yurt kazolarining saroyida ham, ko'chmanchilarning o'tovida ham eshitish mumkin ... Sahro o'g'loni bunday otalar so'zini hamma vaqt yuziga jiddiy tus kiritgan holda tinglaydi. Maqol ma'nosiga zid bo'lgan hech qanday oqilona gap, hech qanday ishontiruvchi so'z uning fikriga ta'sir qila olmaydi, uning tabiatidagi tug'ma mutassiblik hech narsaga ajdodlar va ular qoldirgan hikmatlarning donolik bilan aytilganiga, noto'g'ri aytilmaganiga astoydil, qattiq ishonchidan boshqa hech bir narsaga bunchalik kuchli tarzda namoyon bo'lmaydi".¹⁹ Ha, darhaqiqat, biz o'zligimizdan kelib chiqqan holda yosh avlodni tarbiyalashda xalq og'zaki ijodining rolini inkor etolmaymiz. Biz aynan tarbiya jarayonida xalq og'zaki ijodini bosh omil qilib olishimiz kerak. Zero, yoshligimizdan bu narsa beshikdanoq ona allasi va ertaklar bilan singadi.

¹⁹ Вамбери Г. Очерки Средней Азии. Москва., 1968. Стр. 323-324

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, maqollar soʻzimiz, nutqimizning koʻrki sanaladi. Shu bilan birgalikda soʻzlovchining soʻz tanlashdagi mahoratini ham koʻrsatib beradi. Oʻquvchilarning axloqiy-etik qarashlari shakllanishida biz paremiologik materiallardan, yaʼni maqol, matallardan unumli va oʻz oʻrnida foydalana olsak, bizga talim-tarbiya jarayonida bir vosita boʻlib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Вамбери Г. Очерки Средней Азии. Москва., 1968. Стр. 323-324
2. Карриев Б.М. Туркменские пословицы и поговорки. – Ашхабад: Наука, 1961. – С. 16.
3. Шомаксудов Ш., Шорахмедов Ш.Хикматнома. Ўзбек халқ мақолларининг изоҳли луғати. Т., 1990
4. Жўраева Бибиш Мухсиновна. Ўзбек халқ мақоллари шаклланишининг лингвистик асослари ва прагматик хусусиятлари . Филология фанлари доктори (DSc) диссертацияси . АВТОРЕФЕРАТИ Самарқанд – 2019.

MATEMATIKA DARSLARIDA INTERFAOL TA'LIM USULLARIDAN FOYDALANISH

Qurbonova Halimaxon

AQXAI qoshidagi akademik litsey matematika fani oʻqituvchisi

Taʼlim sohasidagi olib borilayotgan islohotlarning tub mohiyati taʼlim mazmuni va shaklini takomillashtirishga qaratilgan. Fan texnika taraqqiyoti, jamiyatning demokratlashuvi, axborot miqiyosining oshib borishi kabi omillar oʻquvchilarning shaxsiy xususiyatlariga, jumladan, idrok eta olish, tasavvur va tafakkur, aqliy qobilyatlarining rivojlanishiga olib keladi. Oʻquvchi va talabalarning olamni bilishga boʻlgan ehtiyoji avvallgi yillarga nisbatan keskin oshganligi hech kimga sir emas.

Hurmatli prezidentimiz SH.Mirzyoyev Oliy Majlisga murojatnomasida “Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yoʻlidan borish imkoniyatini beradi”deb takidlab otdilar. Darhaqiqat, raqamli iqtisodiyot chuqur bilimlar va tafakkur taʼlab etadi.Mana shunday bilim va tafakkurni tarbiyalashda matematika fanining oʻrni beqiyosdir.Shunday ekan matematika oʻqituvchisi oldida turgan vazifaga maʼsuliyat bilan yondashishi kerak.

Zamaonaviy taʼlim oldida turgan eng muhim vazifa oʻquvchi va talaba shaxsining ilm olishga boʻlgan extiyojini qondirishga qaratilgan. Bir soʻz bilan aytganda oʻquv jarayoning markazida oʻquvchi va talaba boʻlishini eʼtiborga olib, ularni nimalarga oʻqitish, qanday usulda oʻqitish degan savollarga javob topishga toʻgʻri keladi. Shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim tizimini oʻquvchi va talabalarning oʻquv

mehnatini maqsadga muvofiq tashkil etishni yangi pedagogic texnologiyasiz amalga oshirib bo'lmaydi.

Ta'kidlash lozimki, matematika darslarida har qanday o'qitish uslubi samara beravermasligi ko'pchilik fan o'qituvchilariga ma'lum. Lekin an'anaviy o'qitish usullarini yangi zamaonaviy usullar bilan boyitib borilishi o'quvchilarning biliish faolligini oshiradi. O'quvchi endi o'tilayotgan mavzuni shunchaki misol masalalarni yecha olish uchun emas, balki o'zi uchun yangi kashfiyotlar qilish maqsadida o'rganadi. Avvaldan ma'lum bo'lgan teoremlar va formulalarni isbotlashning yangi usullarini yoki bir necha usullarini o'zi uchun kashf qiladi. Bu mavzuga ilmiy yondashuvga olib keladi.

Zamaonaviy ta'limda darsning markazida o'qituvchi emas o'quvchi bo'lishiga erishish lozim. Shundagina mustaqil fikrlaydigan, yangiliklar qilishga intiladigan, intellektual yoshlarni tarbiyalash mumkin. Buning uchun mashg'ulot uchun tanlangan usul o'quvchilarning erkin muloqot qilishiga imkon bermog'i kerak. To'g'ri bu holatda dars suvquygandek jimlikda o'tmasligi mumkin, ammo o'quvchilarning bir nechasidan ilmiy asoslangan fikrlar chiqishi mumkin. Ana o'sha talabdan kelajakda ilm-fan rivojiga munosib xissa qo'sha oladigan insonlarni tarbiyalasa bo'ladi. Xo'sh, qanday usullarni matematika darslarida qo'llash samarali bo'lishi mumkin.

O'quv jrayonida matematika darslarida qo'llanilgan quyidagi usullarni misol qilib keltirish mumkin. Masalan, **“Birgalikda o'rganamiz”** usulida guruh kichik guruhlarga bo'linadi va mustaqil o'rganib kelishga berilgan mavzuni o'rganish talab etiladi. Bunda har bir guruhda yuqorida aytilganidek hech bo'lmaganda bitta mavzuni yaxshi tuushuna oladigan oquvchining bo'lishligi maqsadga muvofiq. Bu usulning afzalliklari shundaki, o'quvchilar hamkorlikda mehnat qilishni o'rganadilar, hamda o'zi bilmagan va tushunib etmaganlarini o'rtoqlaridan o'rganib oladilar. Darsni bunday usulda tashkil etilishi o'quvchilar o'rtasida tajribalar almashishga olib keladi. Bu usul guruhda passiv o'quvchilarni faollikka o'rgatadi. O'quvchilarni darsda bekor qolishga vaqti bo'lmaydi. Har bir guruhga toifalangan topshiriqlarni berishi usulning yanada samarali bo'lishini kafolatlaydi.

“Bilib oldim, mendan o'rganig” usulida mavzu kichik qismlarga ajratiladi va guruhlarga tarqatiladi. Qismlarni o'rganish uchun berilgan vaqt davomida guruhdagi o'quvchilar mavzu bo'yicha hamkorlikda ish olib boradilar, bilganlarini, tushunchalarini o'rtoqlashadilar, bilmaganlarini do'stalaridan va kerak bo'lsa ustozdan so'rab bilib olishi mumkin. Dars so'ngida har bir gurux a'zosi o'z guruhi uchun ajratilgan joyga o'rganib olganlarini, o'rgata oladiganlarini qog'oz yaproqchalarga yozib yopishtirishadi. O'qituvchi usulning yakuni sifatida yozib qoldirilganlar asosida mavzu yuzasidan kim qanday bilim olganligini bilib oladi va o'quvchilarga qaysi o'rtoq'idan nimani o'rganib olishi mumkinligini takidlab o'tiladi. Bu usul natijasida guruhdagi eng passiv o'quvchi ham nimanidir bilib oladi va o'zidagi

tushunchalarni bayon etishni o'rganadi, darsga befarq bo'lmaydi. Usulning samaradorligi shundaki, sir emaski ba'zi o'quvchilar sekinroq fikrlaydi, shuni natijasida mavzu ustoz tamonidan umumiylikda, an'anaviy usulda tushuntirilganda u bilimlarni o'zlashtira olmaydi va natijada bilimlarida bo'shliq paydo bo'ladi. Shu bo'shliqlarni to'ldirish maqsadida "Bilib oldim, mendan o'rganing" usulini qo'llash mumkin. O'z ishining ustasi bo'lgan har bir ustoz shuni unutmasligi kerakki o'rganilgan ilimning bilimga aylanishida uni boshqalarga o'rgata olish ham muxim. Zero inson boshqalarga o'rgatish jarayonida bilimning 90% ni oladi va mavzunig ochilmagan qirralarini topa oladi.

"Bilib oldim, mendan o'rganing" usulidan foydalanib **"Fazoda vektorlar"** mavzusini o'tilganda o'quvchilarning mavzuni yaxshi o'zlashtirishganliklari sezilarli bo'ldi. Boshqa fan o'qituvchilari tamonidan qo'llanilganida ham yaxshi natiga olinganligi aytilmoqda.

"Konferensiya" usuli esa guruxdagi ba'zi o'quvchilarning ilmiy izlanishlar qilish, ijodkorlik qobiliyatlarini shakillantiradi va rivojlantiradi. Bu usulda o'quvchilar avvaldan ma'lum bo'lgan biror mavzuni chuqurroq o'rganishadi va uni o'zlari uchun kashif etishadi. Matematika darslarida yuqoridagi usuldan foydalanishning afzalligi shundaki: dars qiziqarli chiqadi, o'quvchining ilmiy nutqini o'stiradi, o'quvchida ilmiy dunyoqarash paydo bo'ladi, o'tilayotgan mavzuni faqat test topshirig'ini yechishga emas boshqa masalalarni yechishga qo'llash mumkinligini tushunib yetadi, kitob bilan ishlashga o'rgatadi.

"Konferensiya" usulidan **"Tenglamalar sistemasini yechish"** mavzusini o'tishda qo'llab ko'rilganda o'quvchilar tamonidan Gaus usuli, Kramer formulalari hech qanday qiyinchiliksiz o'rganilganini kuzatildi. **"Tenglamalar sistemasini yechishning grafik usuli"**ni qo'llashda bir o'quvchi tamonidan Exel dasturidagi funksiya grafigini tuzish imkoniyatini qo'llash tavsiya qilindi va o'quvchilarga namoish etildi.

Xulosa qilib aytganda, matematika darslarida qo'llanilgan har qanday usul bolani matematikani tushunishiga, uni musiqani sevgandek sevib qolishiga, masala javobini chiqargandagi g'alaba nashidasini his qilishga o'rgata olsa bas.

Zero, "...faqat zamonaviy bilim va kasb -hunarni puxta egallagan, mustaqil fikrlaydigan, doimo el-yurt taqdiriga daxildorlik tuyg'usi bilan yashaydigan..."[2.537] yoshlar hayotning o'zi oldimizga qo'yayotgan vazifalarni hal etishga qodir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Prezident Sh.Mirziyoyevning Oliy majlisga murojatnomasi. 2020 yil 24 yanvar. -Toshkent shaxri.
2. SH.Mirziyoyev."Milliy taraqqiyot yo'limizni qa'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. -Toshkent: O'zbekiston, 2018.
3. J.Xasanboyev.Pedagogika. -Toshkent,"Fan",2006.

4. Golish.L.V. "Ta'lim jarayonida intetfaol ta'lim uslublari va zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanish" treningning o'quv-metodik materiallari. – T.:TDIU,2013 y

KREDIT-MODUL TIZIMI ASOSIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIM OLISH KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH

Hayitova Shahnoza Daniyarovna

Samarqand davlat tibbiyot instituti, o'qituvchi

Allazov Iskandar Salax o'g'li

Samarqand davlat tibbiyot instituti, magistr

Oliy ta'limning davlat ta'lim standartiga muvofiq talabalarning mustaqil ta'limi ta'lim jarayonining muhim qismi bo'lib, u ta'lim faoliyatining turli shakllarida amalga oshiriladi. Mustaqil ta'lim asosida talabalar amaliy tajriba, qo'shimcha ma'lumotlar olish orqali bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishadi.

Mustaqil ta'lim doimiy nazorat ostidagi audiyatoriya darslaridan farqli ravishda, vaqt va joy tanlashda nisbatan shaxsiy erkinlikni ta'minlaydi. O'quv jarayonini tashkil etish shakli talabalarning mustaqil ishi darsdan tashqari amalga oshiriladigan bilimlarni o'zlashtirish uchun maqsadli tizimli faoliyatdir.

Mustaqil topshiriqlarni bajarishda o'quvchilarning mustaqil ta'lim faoliyati uchun elementar ko'nikmalarga ega bo'lishi va "majburiy mustaqillik" muhitini yaratish kabi ikkita omil katta ahamiyatga ega. Bunday malakalar ma'ruza, amaliy mashg'ulotlar, auditoriyadan tashqari ishlar jarayonida, o'qituvchi maxsus topshiriqlar berganda (bu uning javobini oldindan rejalashtirish, ma'ruzada asosiy narsani aniqlash, muayyan hodisalarni taqqoslash, isbotlash) shakllanadi. Mustaqil ish o'qituvchi tomonidan taklif qilingan turli xil vazifalarni bajarishni o'z ichiga oladi. Bu topshiriqlarning bajarilishi ma'ruza va seminarlarda yoritilmagan (yoki yomon yoritilmagan) dasturiy material miqdorini aniqlashi kerak. Tayyorgarlik o'qituvchining bevosita maslahati bilan amalga oshiriladi, bu talabalar tomonidan ijodkorlik elementlarini istisno qilmaydi.

Pedagogik adabiyotlarda o'quvchilarning mustaqil faoliyatining to'rtta darajasi ajratiladi: 1) takrorlash; 2) reproduktiv faoliyat; 3) ishlab chiqarish faoliyati; 4) mustaqil faoliyat.

Talabalarning mustaqil faoliyat darajalariga ko'ra, odatda, to'rt turdagi mustaqil ish ajratiladi: 1) namuna bo'yicha takror ishlab chiqarish; 2) rekonstruktiv mustaqil ish (ular hodisalarni, hodisalarni, faktlarni tahlil qilishni o'rgatadi, bilishning ichki motivlarini rivojlantirishga hissa qo'shadi); 3) o'zgaruvchan - ma'lum namunadan tashqarida javob topish ko'nikma va malakalarini shakllantirish; 4) o'quvchining mustaqil faoliyati tizimining toj yutug'i bo'lgan ijodiy. Ta'lim

paradigmasini professional mutaxassisning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirishga yo'naltirish o'quv jarayonini tashkil etish shakli sifatida mustaqil ish maqsadini o'zgartirishni talab qiladi. Bunday maqsad kelajakdagi mutaxassisning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, uning ichki va tashqi o'zini o'zi tashkil etishi, olingan ma'lumotlarga munosabatini faol ravishda o'zgartirishi kerak. Mustaqil ish bir necha bosqichlarni o'z ichiga olgan ijodiy muammoni hal qilish jarayoni sifatida qaralishi kerak.

1. Har qanday ijodiy vazifani hal qilishning birinchi bosqichida - uni anglashda – oldindan mavjud tajribaning etarli emasligi, uning chegarasidan tashqariga chiqish zarurati tushuniladi. Bunda mavhumlik aniqlanadiva uning ustida ishlanadi.

2. Axborot qidirish. "Mavhumlik" ni topish usullarini aniqlab, biz mashg'ulot jarayonida va oldingi faoliyatda natijasida olingan bilimlarga tayanamiz. Biz kerakli, ammo hozirgacha etishmayotgan ma'lumotlarni, uning manbalarining turlarini izlash yo'nalishlarini aniqlaymiz.

3. Axborotni analitik va sintetik qayta ishlash; eksperimentni o'rnatish. Ushbu bosqichning mazmuni - olingan ma'lumotni idrok etish, tushunish, tushunish, uni baholash, bir-biriga zid bo'lgan faktlar va hodisalar o'rtasidagi aloqalarni o'rnatish, ularni umumlashtirish va mantiqiy (belgi) shaklda taqdim etishdir. Analitik-sintetik ishlov berish natijasida axborot bilimga aylanadi.

4. Ijodiy muammoni hal qilishning yakuniy bosqichi - taqsimlash. Alohida sub'ekt tomonidan o'zining "eksport modeli" shaklida olingan natija boshqalarning mulkiga aylanadi, ommaviy muomalaga kiradi. Shuning uchun natijalarni yozma ravishda taqdim etish ijodiy muammoni hal qilishning zaruriy yakuniy bosqichidir.

Mustaqil ish jarayonida hal qilinishi kerak bo'lgan aniq ta'lim vazifalariga qarab, alohida bosqichlarning mazmuni, davomiyligi o'zgaradi. Biroq, jarayon tarkibida ularning mavjudligi majburiydir. Bu bo'lajak mutaxassisga o'zini nafaqat tayyor bilim iste'molchisi, balki uning tarjimoni, yangi bilimlarni tarqatuvchisi sifatida ham anglashga yordam beradi. Shunday qilib, mustaqil ish asosan bilimlarni o'zlashtirishdan iborat bo'lgan, nisbiy qarashlar birligi asosida ishlab chiqilgan o'quv ishlaridan farqli o'laroq, ilmiy-amaliy xarakterdagi muammolarni ishlab chiqish bilan bog'liq. Muammo deganda murakkab nazariy yoki amaliy masala, o'rganish va hal etishni talab qiluvchi qarama-qarshi vaziyat tushuniladi. Ko'pincha talabning mustaqil ishi quyidagi yo'nalishlardan iborat:

– ilmiy muammoli guruhlarda (ilmiy konferensiyalar, seminarlar) ishtirok etish; – ilmiy maqolalar chop etish; – ilmiy anjumanlarda qatnashish; - ilmiy tanlovlarda qatnashish.

Talabalarning mustaqil ishini tashkil etish murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u motivatsiyani, bo'lajak mutaxassisning kasbiy pozitsiyasini shakllantirishni, o'quv fanlari mazmunini o'zlashtirish jarayoniga mustaqil ishni organik ravishda

kiritishni va integratsiyani o'z ichiga oladi. zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash tajribasiga ega bo'lgan talabalarning mustaqil ishlari va mustaqil ish natijalarini nazorat qilish shakllarini tanlash muvaffaqiyati esa ko'p jihatdan uning tashkil etilishiga bog'liq. Yuqorida keltirilgan fikrlar asosida quyidagi xulosaga kelish mumkin, o'quv va ilmiy bilish faoliyatining usullari, qoidalari talabalarga mustaqil ish sifatini sezilarli darajada oshirishga, oliy ta'lim o'quv dasturini muvaffaqiyatli o'zlashtirishga imkon beradi. Ammo qo'llaniladigan texnikaning samaradorligi va mustaqil ish metodikasi hal qiluvchi darajada talabaning ma'lum shaxsiy fazilatlariga bog'liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son Farmoniga asosan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi".

2. Hayitova Sh.D. The Contents of Students' Independent Education and Methods of Implementation// Psychology and education// 2021 58(02) 9-14.

**TARIX DARSLARIDA O'QUVCHILARNING TAFAKKURINI
SHAKLLANTIRISHGA XIZMAT QILADIGAN INTERFAOL METODLAR
VA ULARNING AHAMIYATI**

Sanayeva Nigora Ashurovna

Toshkent shahar Olmazor tumanidagi
234-maktabning tarix fani o'qituvchisi

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada umumta'lim muassasalarida o'quvchilarning ijodkorlik qobiliyatini, tafakkurini shakllantirishga xizmat qiladigan interfaol metodlar va ularning qo'llanilishi haqida atroflicha fikr yuritilgan.*

So'nggi yillarda barcha ta'lim muassasalarida o'qitish jarayonida interfaol usullardan foydalanish masalasi dolzarb etib ko'rsatilmoqda. Bu esa interfaol ta'lim asosida tashkil etilayotgan pedagogik jarayonalarni mazmun-mohiyatini to'liq tushunib yetishga va ularni samarali, qiziqarli, sifatli bo'lishini ta'minlashga olib keladi.

Interfaol usullardagi darslar o'quvchini ijodiy fikrlashga, olingan axborotlarni faollikda hal etishga, fikrni erkin bayon etishga, tashabbuskorlikka, guruhlarda masalalar yechimini topishga, hamkorlikda ish yuritishga, firkin yozma ravishda bayon etishga chorlaydi. Bunday yondashuvlar tarix fanlari o'qituvchilari uchun muhimdir.

Interfaol metodlar orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlari rivojlantirilib, ularda erkin fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, hissiyotlarni boshqara olish, tanqidiy va ijodiy fikr yuritishning rivojlanishiga zamin tayyorlanadi.

Quyida sizlar uchun tarix darslarida qo'llaniladigan interfaol dars usullaridan namunalar keltiramiz.

Sonlar ishtirokidagi "Raqamli tarix" ta'limiy o'yini. Bizga ma'lumki tarix fanida har bir mavzuda tarixiy yillar, sonlar berilgan bo'lib, ularni to'liq eslab qolishga o'quvchilar qiynalishadi. Agarda o'quvchiga mavzuda berilgan yillar, sonlar bilan bog'liq bo'lgan voqealar, axborotni o'rganib kelish topshirig'i berilsa, to'liq barcha yillar, sonlar bilan bog'liq voqealar, axborotni o'quvchi aytib bera olmaydi. Savol tug'ilishi mumkin. Xo'sh, unda qanday qilib tarix darsligida berilgan yillar, sonlar bilan bog'liq ma'lumotlarni to'liq eslab qolish mumkin:

Birinchi navbatda, o'quvchining nuqtayi nazarida zerikarli hamda soni jihatidan juda ko'p bo'lib tuyilgan tarix darslaridagi sonlarni, yillarni qiziqarli, jozibali qilib ko'rsatib beruvchi turli xil ta'limiy o'yinlar orqali qiziqtirish kerak. O'quvchida qiziqish bo'lmasa, har qanday metod, usulni qo'llamang, samara berishi qiyin bo'ladi. Men tarix darslarida o'zim dars jarayonida qo'llaydigan qiziqarli boshqotirmalardan iborat "Raqamli tarix" ta'limiy o'yinidan samarali foydalanishga harakat qilaman.

Qiziqarli boshqotirmalardan iborat bo'lgan "Raqamli tarix" ta'limiy o'yinini tarix darslarida qo'llash orqali quyidagi natijalarga erishish mumkin:

- Tarix fanini o'rganishning eng murakkab tomonlaridan biri hisoblangan sanalar va statistik ma'lumotlarni o'quvchilarni qiziqtirgan holda ularning xotirasida saqlab qolishida yordam beradi;
- Xayolan davrlararo sayohat paydo bo'ladi;
- Tarixiy voqealar qaysi davrda yuz berganligini izohlay olish ko'nikmasini shakllantiradi;
- Matematik savodxonlikni oshirishga yordam beradi.

O'quvchilarning fanni o'zlashtirish darajasini kuzatib har chorak yakunida o'tilgan mavzular yuzasidan olingan test sinovi natijalarini tahlil qilib, ular bilimidagi bo'shliqlar aniqlanganda, "Aql mnemonikasi" metodi yordamida yuzaga kelgan bo'shliqlarni bartaraf etishda foydalanishimiz mumkin. Mnemonika (yunoncha – eslab qolish san'ati) suniy assotsatsiyalar hosil qilish yo'li orqali esda olib qolishni osonlashtiruvchi va xotira hajmini kengaytirish usullari tizimi. Mexanik yodlash usuli "Aql mnemonikasi" usulida tushunib esda saqlashga e'tibor qaratiladi. Ushbu uslub asosan o'quvchilar bilimida aniqlangan bo'shliqlarni to'ldirishga yordam beradi.

Birinchi bosqichda o'quvchilarga o'quvchilarga o'tilgan mavzularni muhim ma'lumotlari aks etgan jadval taqdim etiladi va o'quvchi 1-2 daqiqa davomida ushbu ma'lumotlarni eslab qolishga harakat qiladi. Jadvaldagi ma'lumotlar 9 tadan kam 15 tadan oshiq bo'lmasligi kerak.

Ikkinchi bosqichda o'quvchilardan ma'lumotlar jadvali olib qo'yiladi. Undagi ma'lumotlarni zanjir shaklida o'quvchilar tomonidan izohi bilan aytib o'tiladi. Sharti

shundaki, birinchi o'quvchi aytgan ma'lumotini ikkinchi o'quvchi takrorlab o'zi ham qo'shimcha ma'lumot aytishi lozim. Uchinchi o'quvchi esa oldingi 2 o'quvchi aytgan ma'lumotlarni takrorlab aytib, o'zi ham qo'shimcha ma'lumot aytishi lozim va shu tariqa qolgan o'quvchilar ham mazkur metodni davom ettiradilar. Ma'lumotlarni chalkashtirib aytsa yoki o'zi qo'shimcha qilolmasa, o'sha o'quvchi o'yindan chiqadi.

Metodni soddaligi qo'llash jarayonida o'qituvchiga qiyinchilik tug'dirmaydi, shu sababdan bu metodni kichik sinflarda (5-6-sinflarda ham) ham tarix darslarida qo'llasa bo'ladi. Bunda o'quvchi:

-o'z ustida ishlaydi, ko'rgan ma'lumotlari yuzasidan fikr yuritib, ularni xotirada saqlab qolishga harakat qiladi;

- sinfdoshlari fikrini tinglaydi, mulohaza qilib ularni davom ettiradi;

- olgan bilimni sinab ko'radi, o'z mehnatini baholashni o'rganadi.

Xulosa qilib aytganda zamonaviy pedagogik texnologiyadan foydalanib yangi bilimlarni berish, ko'nikmalarni shakllantirish, rivojlantirish, mustahkamlash, bilimlarni takrorlash, amalda qo'llash mashg'ulotlarida hamda o'quv fanining xususiyatlarini hisobga olgan holda har bir mavzu bo'yicha mashg'ulot uchun eng maqsadga muvofiq bo'lgan metodlarini to'g'ri tanlash nazarda tutiladi. To'g'ri tanlangan metodlarni qo'llash mashg'ulotning qiziqarli va samarali bo'lishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To'laboyeva Sh.A., Ergasheva D.M. Tarix fanini o'qitishda innovatsion usullar. "SCIENCE AND EDUCATION" scientific journal. Volume 1 Issue 1

2. Tarix o'qitish metodikasi . Toshkent, 2005 yil

3. Tarix darslarida pedagogik texnologiyalar: interfaol metodlar va ularning ahamiyati. Toshkent shahar XTXQTMOI. Toshkent 2016-yil.

БОШЛАНҒИЧ СИНФ ДАРСЛАРИДА МУЛЬТИМЕДИАЛАРДАН ФЙДАЛАНИБ ДАРС ОЛИБ БОРИШ АҲАМИЯТИ ХУСУСИДА

Абдурахимова Ёқутхон

Шахрихон тумани 39-мактаб бошланғич синф ўқитувчиси

Узлуксиз таълимнинг асосий вазифаси, шахсни ҳар томонлама етук камол топтириш, маданиятини оширишдан иборат. Истикболдаги таълим-тарбия муаммоларини ижобий ҳал этишни фақат касбий компатентлиги ҳар тарафлама ривожланган бошланғич синф ўқитувчилари амалга оширадилар. Бунинг учун бошланғич синф ўқитувчиларини белгиланган режа ва дастурлар асосида изчиллик, замонавий ахборот воситалари билан бойитиш зарур.

Дарс жараёнида ўқитувчи ва ўқувчи фаол бўлиши, савол-топшириқлар ва баҳс-мунозараларда кўпроқ иштирок этиб, билимини ошириши фанлараро

узвийлик таълимнинг илғор педагогик технологиясидан фойдаланиш муҳим рол ўйнайди.

Бугунги кунда, таълимнинг бошланғич босқичлариданоқ ҳисоблаш кўникмаларини шакллантиришда компьютер технологияларидан фойдаланишга катта эътибор берилмоқда. Бу ҳолат компьютер технологияларини таълимнинг ривожланиши жараёнини, уларнинг динамикасини кўрсата олиши, ўқув материалларини белгиланган дозаларда ўқувчиларга таклиф эта олиш қобилияти, таълимни индивидуллаштиришга, билимларни ўзлаштиришни бошқара олиши каби параметрлар билан белгиланади. Улар болаларнинг билимга бўлган интилишларини ривожлантира олади, маълум бир шарт-шароитлар ишлаб чиқилганда ўқувчиларнинг таълим жараёнига бўлган ҳиссий қизиқишларини орттиради, образларни ҳар томонлама шакллантириш имконини беради, билимларни пухта ўзлаштирилишини таъминлайди, илмий билимларни ҳаёт билан алоқасини тушунишга имкон беради ва бу жараёнда ўқитувчи вақтининг тежалишига сабаб бўла олади.

Замонавий ахборот технологияларида ўқувчилар руҳиятига таъсир кўрсатувчи турли вазиятлар мавжуд. Бу биринчи навбатда ўқув фаолияти доирасига болаларнинг ахборот технологиялари билан бевосита мулоқотга киришиши билан боғлиқ. Бугунги кунда виртуал олам технологиялари асосида тайёрланган компьютер ўйинлари ва атракционларини ҳам унутмаслик лозим. Ҳаттоки, компьютер билан боғлиқ бўлмаган ҳолда ҳам инсонлар уяли телефон, анимацион фильмлар, кредит карточкалари, пластик карточкалардан фойдаланиш орқали компьютерлар билан ўзи билмаган вазиятларда мулоқотга киришади.

Замонавий ахборот технологияларидан таълим жараёнида фойдаланар экан, ўқитувчилар қуйидаги ҳолатларга алоҳида эътибор беришлари зарур. Биринчидан, ахборот технологиялари заминида юз бериши мумкин бўлган янгиликлар анъанавий мулоқот шароитларига олиб ўтилади. Бу ерда руҳий мулоқот воситаларининг роли пасаяди. Иккинчидан, тескари алоқа кучаяди. Таълим жараёни учун, шу жумладан, кичик ёшдаги болалар учун ҳам мўлжалланган дастурий ва техник воситаларнинг “инсонлашуви” кузатилмоқда. Таълим жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланувчи педагоглар таълим фаолияти аниқлик, самарадорлик ва башорат қилиш мумкинлик каби сифатлар эвазига ўзгаришини таъкидлашмоқда. Бу ўринда таълим оловчилар онгини ривожлантириш усулларига ўргатувчи ва бошқа компьютер дастурий воситаларининг таъсирини инкор этмаслик лозим.

Бола мактабда ўқишни бошлар экан, улар маълум бир ноқулайликларга дуч келишади. Бугунги кунда замонавий технологиялар билан жиҳозланган ўқув хоналарининг кўп эмаслиги, эски дастур ва усуллар билан ишлаш билимга

бўлган мотивацияни пасайтириб юборади. Бу эса ўз навбатида илғор педагоглардан таълимнинг замонавий восита ва усулларини излашга мажбур қилади.

Бошланғич мактаб ўқитувчилари болаларни ўқишга ўргатишдан ташқари, уларнинг билишга қаратилган эҳтиёжларини ривожлантириш ва сақлаш, фан асосларини чуқур ўзлаштириш учун зарур бўлган воситалар билан таъминлаши зарур. Шунинг учун асосий мақсадлардан бири – бу билиш жараёнларини ривожлантириш ҳисобланади.

Билиш фаолияти билиш жараёнини, мантиқий фикрлаш, диққат-этиборни, нутқ ва тасаввурни ривожлантиришга хизмат қилади, ўқишга бўлган қизиқишни кучайтиради. Бу жараёнларнинг барчаси бир-бири билан чамбарчас боғлиқ.

Замонавий жамиятнинг ахборотлашувчи компьютерлардан, албатта, таълим жараёнида ҳам қўллашни назарда тутати. Бу эса ўз навбатида компьютер саводхонлиги ва ўқувчиларнинг инфор­мацион маданиятини ҳам юқори даражаларга кўтаришга имкон беради. Ўқитувчининг машғулот учун ўз ол­дига қўйган мақса­дига боғлиқ равишда маълум бир типдаги компьютер дастурларидан дарсларда фойдаланиш мумкин. Бу ўринда дарс мавзусини бола онгига тез ва чуқур сингдиришда мул­тимедиа­ларнинг муҳим ўрин эгаллаши барчамизга маълумдир.

Мултимедиа – бу объект ва жараёнларни анъанавий ҳисобланган оддий матнлар ёрдамида эмас, балки фото, видео, графика ва товушлар орқали ифодалаш усулидир.

Мултимедиа – турли характердаги машғулотлардаги билиш воситаси ёки куролидир. Мултимедиа мотивлаштиришни, коммуникативликни, кўникмаларни эгаллашни, билимлар омборини кенгайтиришни ривожлантиради, шунингдек, инфор­мацион маданиятни шаклланишига кўмак беради.

Компьютер технологиялари ҳеч қачон ўқувчилар ўртасидаги алоқа ўрнини боса олмайди, у фақат ўқувчиларни биргаликда янги билим ресурсларига интилишида ёрдамчи восита бўлиб хизмат қилади ҳамда уларни ўқувчилар фан асосларини ўрганиш мақса­дида ўз тенгдошлари ва ўқитувчилари билан диалогга киришиши мумкин бўлган барча ўқув вазиятларида қўллаш мумкин.

Таълим жараёнига компьютер технологияларини қўллаш слайд, презентация ёки видеопрезентация шаклида мул­тимедиа воситаларидан кенг фойдаланиш имкониятини яратади. Бугунги кундаги замонавий компьютерларнинг видеотасвир, анимация ва овоз каби махсус эффектлардан фойдаланишга имкон бериши уларнинг ҳаммасини интеграциялаб, ягона

мультимедия-презентацияларни ишлаб чиқишга асос бўла олади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, мультимедиали дастурий воситалар ўзида жуда ҳам катта имкониятларни мужассамлаштиради ва энг асосийси, ўқувчилар буни чуқур англашлари лозим. Бу тушуниш кейинчалик ўқувчиларнинг фан билан қизиқишларини ортишига ҳамда ўқитувчилардан машғулотларни мультимедиали воситалар билан ташкил қилиш услубиётига янги назар билан қарашга айланиши талаб қилинади.

Мультимедиали презентацияларнинг афзаллиги шундаки, ўқувчиларга янги усулдаги машғулотларнинг ўтказилиши қизиқарли бўлади. Бундай машғулотлар даврида ўқувчилар билан тўғридан-тўғри мулоқот содир бўлади, яъни ўқувчилар фикр-мулоҳазаларини ўз сўзлари билан баён этишга ҳаракат қиладилар, вазифаларни астойдил адо этадилар, ўрганилаётган материалга қизиқишлари шаклланади, компьютер олдидаги рухий тўсиқлар аста-секинлик билан йўқ бўлади. Ўқувчиларда янада юқорироқ ва кўпроқ баҳолар олишга интилиш юзага келади, кўшимча вазифаларни бажаришга иштиёқ пайдо бўлади. Амалий ҳаракатларни бажаришда ўз-ўзини назорат қилиш кучаяди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Т. Гаффорова. Бошланғич таълимда замонавий педагогик технологиялар. (ўқитувчи китоби) Тафаккур нашриёти. –Т., 2016 й.
2. Бошланғич таълим журнали. 2-сон. 2018 й.
3. Йўлдашев Ж.Ғ, Усмонов С.А. Педагогик технология асослари. –Т., Ўқитувчи, 2014.

**БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚУВЧИЛАРИГА ТАЪЛИМ – ТАРБИЯ
БЕРИШДА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ЎРНИ**

Ғопирова Ферузахон

Шахрихон тумани 39-мактаб бошланғич синф ўқитувчиси

Бугунги кунда таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий тамойиллардан бири - таълим тизимини тузилиш ва мазмун жиҳатидан ислоҳ қилиш учун ўқитувчи ва мураббийларни қайта тайёрлаш, юқори малакали, рақобатга қодир мутахассислар тайёрлаш бўйича таълим муассасаларининг фаолиятини уйғунлаштириш, илғор педагогик технологиялар, педагогик инновацияларни таълим жараёнига киритиш ҳисобланади. Аммо илғор педагогик технологиялар ва инновациялар ўз-ўзидан таълим тизимига кириб келмайди. Бу ўқитувчи фаолияти ва унинг мотивациясига боғлиқ жараён. Ўқитувчи фаолиятини ўзгартирмай туриб, унинг масъулияти ва фаоллигини оширмасдан таълимда бир қадам олдинга силжиб бўлмайди.

Замон шиддат билан ўзгариб борар экан, таълим соҳаси ҳам у билан баробар ўзгаради ва ўқитувчидан ўз фаолиятини ўзгартиришни талаб этади.

Бугун ўқитувчининг асосий вазифаси фақат таълим беришгина эмас, балки бошқарувчиликдан иборат бўлиб, у таълим жараёнини тўғри ташкил қилиши ва бошқариши талаб этилмоқда.

Бола ижтимоий муҳит таъсирида ақлий томондан ривожланиб боради. Теварак-атрофдаги кишилар билан муомала қилиш жараёнида у тилни ва у билан бирга таркиб топган тушунчалар системасини ўзлаштиради. Натижада бола тилни шунчалик эгаллаб оладик, ундан муомала воситаси сифатида эркин фойдалана оладиган бўлиб қолади.

Бошланғич синф ўқувчиларига ақлий тарбия беришни тўғри ташкил этиш учун уларнинг ақлий ривожланиши қонуниятлари ва имкониятларини билиш керак. Ақлий тарбиянинг вазифаси унинг мазмуни, методи ва ташкил этилишига қараб белгиланади.

Бошланғич синфга келиб болалар теварак-атроф тўғрисидаги каттагина ҳажмдаги оддий билим ва тушунчаларга эга бўлиб қоладилар, асосий фикрлаш жараёнларини эгаллаб оладилар, нарса ва буюмлардаги, воқеалардаги муҳим ва муҳим бўлмаган томонларни ажрата оладиган, баъзи бир сабаб ва натижалардаги боғланишларни билиб оладиган бўлиб қоладилар, уларда ўқув фаолиятининг дастлабки куртаклари шаклланади. Фақат яхши ташкил этилган фаолият жараёнидагина тўлақонли ақлий ривожланиш рўй беради, шу сабабли педагогларнинг вазифаси болага муайян мақсадни кўзлаб, тарбиявий таъсир кўрсатиш учун керакли шароитлар яратишдир.

Болаларни мактабга тайёрлашда ақлий тарбиянинг роли каттадир. Болаларнинг билимларни эгаллаб олишлари уларнинг ақлий фаоллигини ривожлантириш, мустақиллик, ақлий малака ва кўникмаларни эгаллаб олишлари уларнинг мактабда муваффақиятли ўқиши ва бўлажак меҳнат фаолиятига тайёрланишида муҳим манба бўлиб хизмат қилади.

Таълимни ривожлантириш, унинг самарадорлигини ошириш йўллари изланмоқда, таълимда янги ахборот технологияларни жорий этиш масаласи оммалашмоқда. Бу эса ўқитувчиларнинг ўз меҳнати фаолиятига янгича ёндашувини талаб этади. Ўқув жараёнида янги технологияларнинг жорий этилиши, ўқитувчини техникавий воситалар томонидан сиқиб чиқарилишига эмас, балки ўқитувчининг вазифалари ва ролини ўзгартиради.

Замонавий ўқитувчи келажак бунёдкори, янги педагогик технологиялар, назариялар, концепцияларнинг муаллифи, ишлаб чиқарувчиси, тадқиқотчиси, фойдаланувчиси ва тарғиботчисидир. Замонавий ўқитувчи томонидан ўқув жараёнининг ташкил этилиши жараёнида дарс мазмунидаги асосий маълумотлар ва ўқув материали шундай тақдим этилиши керакки, у ўқувчининг визуал идрок қилиш қобилиятини осонлаштиради. Зеро ўқитувчи таълим ислохотининг бош ижрочисидир. Бунда ҳар бир ўқитувчини қисқа вақт ичида

жуда катта миқдордаги ахборот тўпламини ўзлаштириш, қайта ишлаш ва амалда қўллай олишга ўргатиш муҳим аҳамиятга эга. Уни ҳал қилишда ўқитувчига ўқитишнинг анъанавий усуллари билан бирга замонавий ахборот технологиялари, жумладан, компьютерлардан фойдаланиш ёрдам беради. Дарсда компьютердан фойдаланиш ўқитиш жараёнини қизиқарли олиб бориш, ҳар бир ўқувчига индивидуал ёндашиш имконини беради.

Таълим-тарбия жараёнидаги инновациялар, илғор педагогик технологиялар, янгиликлар, дарс ўтишнинг интерфаол усуллари ўз-ўзидан таълимга кириб келмайди. Демак, ўқитувчидан билим, ижодий меҳнат ва касб маҳорати талаб қилинади. Чунки ўқитувчи фаолияти янгилан-маса таълимда самарадорликка эришиб бўлмайди. Ўқитувчи томонидан болаларни ижодий изланиш, фаоллик, эркин фикр юритишга йўналтирувчи таълим шакли, метод ва воситаларининг тўғри танланиши дарсларнинг қизиқарли, баҳс-

мунозараларга бой бўлиши, ижодий тортишувларнинг юзага келишига туртки беради. Мана шу ҳолатдагина болалар ташаббусни ўз қўлларига оладилар, ўқитув-чининг зиммасида эса уларнинг фаолиятини маълум йўналишга солиб юбориш, умумий фаолиятни назорат қилиш, мураккаб вазиятларда йўл-йўриқ кўрсатиш, маслаҳатлар бериш ҳамда улар фаолиятини баҳолаш каби вазифалар қолади. Берилаётган билим оддийгина хотира ёрдамида эмас балки, боланинг ўз фикрлаш саъй-ҳаракатлари билан эгаллангандагина мустақамланади. Ҳар қандай инновацион технологиянинг ўқув-тарбия жараёнида қўлланилиши шахсий ҳарактердан келиб чиққан ҳолда, болани ким ўқитаётганлиги ва ўқитувчи кимни тарбиялаётганига боғлиқ. Инновацион технология асосида ўтказиладиган машғулотлар болаларнинг муҳим ҳаётий ютуқ ва муаммоларига ўз муносабатларини билдиришларига интилишларини қондириб, уларни фикрлашга, ўз нуқтаи назарларини асослашга имконият яратади. Шунинг учун ҳам таълим муассасаларининг ўқув-тарбиявий жараёнида замонавий ўқитиш услублари интерфаол услублар, инновацион технологияларнинг ўрни ва аҳамияти беқиёсдир.

Инновацион технология ва уларнинг таълимда қўлланилишига оид билимлар, тажриба болаларни билимли ва етук малакага эга бўлишларини таъминлайди. Шу билан бирга таълим-тарбия жараёнларида янги педагогик технологияларни қўллашда алломаларимизнинг ғоя ва қарашларидан фойдаланиш ўқувчи-талабаларни ўқитиш ва тарбиялашни янада самарали бўлишига олиб келади.

Хулоса, янгича фикрлаш, ўз фикрига эга, бозор шароитларида муваффақиятли иш юритадиган, юксак малакали, чуқур билимли ёшларни тарбиялаш юмуши ўқитувчиларнинг инновацион фаолиятни жадаллаштириш самараси ўлароқ ривожланади. Инновацион фаолият педагогик

махоратнинг юқори босқичи бўлиб, бунда жамоа аъзолари бир-бирини қўллаб-қувватлаши, киритилаётган янгиликнинг таълимда ўз ўрнини топишига ишонч билан қараш, қийинчиликларга дуч келганда руҳан тушкунликка тушмасдан, ўз хатоларини кўра билиш ва уларни тузатишга ҳаракат қилиш талаб этилади. Инновацион технология ўз-ўзини тарбиялаб бориш, ўз устида тинмай ишлашга ҳаракат қилиш инновацион фаолиятнинг асосий шarti ҳисобланади. Ўқитувчи инновацион фаолиятининг шаклланишида педагогик жамоанинг алоҳида ўрни борлигини кўпгина олимлар томонидан таъкидлаб ўтилган.

Адабиётлар:

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга курамыш.//Олий Мажлис палаталарининг кўшма мажлисидаги нутқи-Т.:Ўзбекистон НМИУ, 2016.
2. Таълат Ғаффорова “Бошланғич таълимда замонавий педагогик технологиялар”. Тошкент – 2011.

TA'LIM JARAYONIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

Mansurova Fotimaxon Tursunboy qizi

Toshkent Davlat Transport universiteti

magistratura 2-bosqich talabasi

***Annotatsiya:** Oliy o'quv yurtlarida fanlarni yangi zamonaviy texnologiyalarda o'qitish.*

***Kalit so'zlar:** Dars jarayonlari, o'qitishning zamonaviy metodlari, pedagogik qobiliyat, pedagogik texnologiya, an'anaviy o'qitish, metodlar.*

Hozirgi vaqtda ta'lim jarayonida o'qitishning zamonaviy metodlari keng qo'llanilmoqda. O'qitishning zamonaviy metodlarini qo'llash o'qitish jarayonida yuqori samaradorlikka erishishga olib keladi. Bu metodlarni har bir darsning didaktik vazifasidan kelib chiqib tanlash maqsadga muvofiq. An'anaviy dars shaklini saqlab qolgan holda uni ta'lim oluvchilar faoliyatini faollashtiradigan turli-tuman metodlar bilan boyitish ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasi o'sishiga olib keladi.

Muhtaram Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyevning ta'kidlaganidek: “Bugun biz davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo'liga o'tmoqdamiz. Bu bejiz emas albatta. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g'oyaga innovatsiyaga tayangan davlat yutadi. Innovatsiya bu kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, uni aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak” [1].

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash borasida katta tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar interfaol metodlar nomi bilan

yuritilmoqda. Interfaol ta'lim metodlari hozirda eng ko'p tarqalgan va barcha turdagi ta'lim muassasalarida keng qo'llanayotgan metodlardan hisoblanadi. Shu bilan birga, interfaol ta'lim metodlarining turlari ko'p bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonining deyarlik hamma vazifalarini amalga oshirish maqsadlari uchun moslari hozirda mavjud. Amaliyotda ulardan muayyan maqsadlar uchun moslarini ajratib tegishlicha qo'llash mumkin. Bu holat hozirda interfaol ta'lim metodlarini ma'lum maqsadlarni amalga oshirish uchun to'g'ri tanlash muammosini keltirib chiqargan.

Buning uchun dars jarayoni oqilona tashkil qilinishi, ta'lim beruvchi tomonidan ta'lim oluvchilarning qiziqishini orttirib, ularning ta'lim jarayonida faolligi muttasil rag'batlantirib turilishi, o'quv materialini kichik-kichik bo'laklarga bo'lib, ularning mazmunini ochishda aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, bahs-munozara, loyiha kabi metodlarni qo'llash va ta'lim oluvchilarni amaliy mashqlarni mustaqil bajarishga undash talab etiladi.

Interfaol metod biror faoliyat yoki muammoni o'zaro muloqotda, o'zaro bahs-munozarada fikrlash asnosida, hamjihatlik bilan hal etishdir. Bu usulning afzalligi shundaki, butun faoliyat o'quvchi-talabani mustaqil fikrlashga o'rgatib, mustaqil hayotga tayyorlaydi.

O'qitishning interfaol usullarini tanlashda ta'lim maqsadi, ta'lim oluvchilarning soni va imkoniyatlari, o'quv muassasasining o'quv-moddiy sharoiti, ta'limning davomiyligi, o'qituvchining pedagogik mahorati va boshqalar e'tiborga olinadi.

Interfaol metodlar deganda – ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi, ta'lim jarayonining markazida ta'lim oluvchi bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi. Ta'lim oluvchi butun jarayon davomida ishtirok etadi. Ta'lim oluvchi markazda bo'lgan yondashuvning foydali jihatlari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

- ta'lim samarasi yuqoriroq bo'lgan o'qish-o'rganish;
- ta'lim oluvchining yuqori darajada rag'batlantirilishi;
- ilgari orttirilgan bilimlarning ham e'tiborga olinishi;
- ta'lim jarayoni ta'lim oluvchining maqsad va ehtiyojlariga muvofiqlashtirilishi;
- ta'lim oluvchining tashabbuskorligi va mas'uliyatining qo'llab-quvvatlanishi;
- amalda bajarish orqali o'rganilishi;
- ikki taraflama fikr-mulohazalarga sharoit yaratilishi.

Interfaol ta'lim metodlarini ko'pincha turli shakllardagi o'quv mashg'ulotlari texnologiyalari bilan bir vaqtda qo'llanilmoqda. Bu metodlarni qo'llash mashg'ulot

ishtirokchilarining faolliklarini oshirib, ta'lim samaradorligini yaxshilashga xizmat qiladi [2].

Hozirgi kunda eng ommaviy interfaol ta'lim metodlari quyidagilar sanaladi: "Keys-stadi", "Blist-so'rov", "Modellashtirish", "Ijodiy ish", "Muammoli ta'lim", "Aqliy hujum", "Bumerang", "Galereya", "Zig-zag", "Zinama-zina", "Muzyorar", "Rotastiya", "Yumaloqlangan qor", "Baliq skeleti", "BBB", "Konsteptual jadval", "Venn diagrammasi", "T-jadval", "Insert", "Klaster", "Nima uchun?", "Qanday?" va boshqalar.

Ta'lim jarayonida turli xil Interfaol metodlardan foydalanish mumkin. Misol tariqasida "BBB" metodni ko'rib chiqamiz:

"Bilaman. Bilib oldim. Bilishni xohlayman"

Guruh talabalari beshta guruhga bo'linadilar, guruhlar nomlanadi. Yozuv taxtasi uch qismga ajratiladi. Birinchi bandning yuqori qismiga "Bilaman", ikkinchi bandning yuqori qismiga "Bilib oldim", uchinchi bandning yuqori qismiga esa "Bilishni xohlayman" degan so'zlar yoziladi.

So'ngra o'qituvchi talabalardan mavzu yuqasidan qanday ma'lumotlarga ega ekanliklarini so'raydi va bildirilgan fikrlarni "Bilaman" nomli bandga yozib qo'yadi.

Ushbu harakat guruhlar tomonidan fikrlar to'la bayon etilganga qadar davom etadi. Mazkur jarayonda guruhlarning barcha a'zolari faol ishtirok etishlariga ahamiyat berish zarur. O'quvchilar tomonidan bildirilayotgan noto'g'ri fikrlar ham inkor etilmasligi zarur (bunday xarakat o'quvchilarning faolligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi).

Keyingi bosqichda o'quvchilarga mavzuga oid ma'lumotlar tarqatiladi. Tarqatilgan ma'lumotlar mavzu bo'yicha eng asosiy tushunchalarni o'z ichiga oladi. Talabalar ma'lumotlar bilan tanishib chiqqandan so'ng fikr yuritishlari hamda mavzuga oid yana qanday yangi ma'lumotlarni o'zlashtirganliklarini aniqlashlari lozim. Talabalar o'z xulosalari asosida fikrlarini bayon etadilar, ushbu fikrlar "Bilib oldim" nomli ustunga yozib boriladi.

So'ngi bosqichda o'qituvchi talabalardan yangi mavzu bo'yicha qanday ma'lumotlarni o'zlashtirish istagida ekanliklarini so'raydi va talabalarni yana o'ylashga da'vat etadi. Guruhlardan navbati bilan fikr so'raladi. Talabalar tomonidan bildirilgan fikrlar "Bilishni xohlayman" nomli ustunga yozib boriladi va shu qismini puxta o'zlashtirib "mutaxasis" ga aylanadi. Dars oxirida har bir kichik guruhdagi "mutaxassis" lar uchrashuvi qayta tashkil etilgan guruhlarda o'tkaziladi.

Talabalar bilimi test savollari yordamida individual tarzda o'tqazilib nazorat qilinadi va baholanadi. Guruh a'zolarining ballari jamlanadi, eng yuqori ball to'plagan guruh g'olib sanaladi.

Har qanday o'qituvchi o'z faoliyatida yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llay bilsa, uning imkoniyatlari darajasi ortadi ishi osonlashadi, o'quvchilar sifatli ta'lim

olishadi, psixologik-pedagogik zo'riqlashlari kamayadi va jamiyatning ijtimoiy buyurtmasini sharaf bilan bajarishga sazovor bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, fanlarni o'qitish jarayonida interfaol metodlardan foydalanish o'ziga xos xususiyatga ega. Ta'lim amaliyotida foydalanilayotgan har bir interfaol metodni sinchiklab o'rganish va amalda qo'llash o'quvchi-talabalarning fikrlashini kengaytiradi hamda muammoning to'g'ri echimini topishlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'quvchi-talabalarning ijodkorligini va faolligini oshiradi. Turli xil nazariy va amaliy muammolar interfaol metodlar orqali tahlil etilganda o'quvchi-talabalarning bilim, ko'nikma, malakalari kengayishi va chuqurlashishiga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shavkat Mirziyoyev, 2017-yil, 22-dekabr, Oliy majlisga murojatnomasidagi nutqidan.
2. Azizxo'jayev N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.:TPDU. 2006. – 171 b.
3. Xo'jayev N., I.Mamajonov. Yangi pedagogik texnologiyalar. Ma'ruzalar matni.-T.: 2007.

**KELAJAKDA MUHANDISLIK YO'NALISHLARI BAKALAVRLARINING
LOYIHAVIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH UCHUN
TASHKILY VA PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARNI NAZARIY
ASOSLASH**

Kulmuradov Dilshod Istamovich

Jizzax politexnika instituti "Transport vositalari muhandisligi" kafedrasida katta o'qituvchisi

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada kelajakdagi bakalavrlarning muhandislik bo'yicha loyiha kompetensiyalarini rivojlantirish bo'yicha ilmiy g'oyani nazariy jihatdan asoslaydi. O'quv va sinfdan tashqari loyiha faoliyatida o'qitish; shuningdek, taklif qilingan qaror: kelajakdagi bakalavrlarning o'qitishning muhandislik yo'nalishlari bo'yicha loyiha kompetensiyalarini rivojlantirish talabalarning ta'lim sub'ekti sifatidagi mavqeiga bog'liq bo'lib, uning loyiha faoliyatida ishtirok etish darajasi va mulohazalari bilan namoyon bo'ladi.*

***Kalit so'zlar:** Loyiha, kompetensiya, motivatsion, refleksiv, pedagogik, protsessual, ilmiy-pedagogik, ixtisoslashtirilgan, muhandislik.*

Loyiha kompetensiyasi kontseptsiyasini shaxsning integral dinamik xarakteristikasi sifatida taklif etilayotgan talqiniga asoslanib, loyiha bilimlari va ko'nikmalarining umumiylikini, loyiha faoliyatidagi tajribani va unga nisbatan motivatsion-qiymat munosabati yo'nalishini, shuningdek refleksiv-baholovchi professional va shaxsiy sohalarda loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirishga imkon beradigan harakatlar, - biz ushbu maqolada kelajakdagi muhandislik ta'limi bakalavrlarini kasbiy tayyorgarlik jarayonida loyiha kompetensiyalarini rivojlantirish uchun tashkiliy va pedagogik shartlarni asoslaymiz.

Ushbu maqolada biz pedagogik shartlar deganda "ushbu tizimning shaxsiy va protsessual jihatlariga ta'sir ko'rsatadigan va uning samarali ishlashi va rivojlanishini ta'minlaydigan o'quv va moddiy-fazoviy muhit imkoniyatlarining umumiylikini aks ettiruvchi" tizimni tushunamiz. Taxmin qilish mumkinki, tashkiliy va pedagogik shartlar o'ziga xos pedagogik shartlar bo'lib, o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Olimlarning fikricha muhandislik va texnologiya bakalavrlarining loyihalashtirish va muhandislik kompetensiyalarini rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik shartlarini "Texnik Oliy ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonni amalga oshirish uchun to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita shaxsning shakllanishiga ta'sir ko'rsatadigan shart-sharoitlar to'plami" deb hisoblaydi.

Yuqoridagi xulosalarga asoslanib, zamonaviy ta'lim tizimining talabini hisobga olgan holda, o'rganish sharoitida tashkiliy va pedagogik sharoitlarda biz pedagogik jarayonni amalga oshirish uchun shartlar to'plamini, shu jumladan maqsadga muvofiq tarkibni nazarda tutamiz. Kelajakda muhandislik ta'limi bakalavrlari loyiha kompetensiyalarini samarali rivojlanishini ta'minlaydigan pedagogik vositalar, shakllar va usullarni tanlash va ulardan foydalanish kabi samaraliroq bo'ladi.

Tashkiliy-pedagogik sharoitlarni asoslash va rivojlantirish uchun biz muhandisning kasbiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlaymiz, kelajakdagi bakalavrlarni muhandislik ta'limi yo'nalishlari bo'yicha tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlarini ta'kidlaymiz va muhandislik mashg'ulotlarida bakalavrlarni tayyorlash tarkibida loyiha kompetensiyalari muhimligini aniqlaymiz. maydonlar. Biroq, avval talabalik davridagi yosh xususiyatlarining tavsifini berish kerak, xususan, pedagogik sharoitlarning psixologik tarkibiy qismini etarli darajada asoslash uchun qanday yangi shakllanishlar va aqliy xususiyatlarni aniqlash kerak.

Olimlarimiz talabalar jamoasini "oliy o'quv yurti tomonidan tashkil etilgan maxsus ijtimoiy toifaga, odamlarning o'ziga xos birlashmasiga" ta'rif bergan. Zamonaviy talabalar - kelajakdagi muhandislik bakalavrlarini hisobga olgan holda shuni ta'kidlash kerakki, hozirgi paytda Respublikamizda magistrantlarni tayyorlashga qo'yiladigan talablarning mohiyati o'zgarib bormoqda. Ijodiy faol shaxsni rivojlantirish birinchi o'ringa chiqadi, qarorlar qabul qila oladigan, mas'uliyatli va tez o'zgaruvchan sharoitda ishlay oladigan raqobatbardosh va ijodkor mutaxassisni tarbiyalash vazifasi dolzarb bo'lib qoladi.

Yuqorida aytib o'tilganlar zamonaviy ilmiy-pedagogik hamjamiyatning kelajakdagi muhandislik bakalavrlarini kasbiy tayyorlash jarayoniga kiritilishi mumkin bo'lgan optimal vositalar, usullar va texnologiyalarni izlash orqali aniqlangan ehtiyojlarga javob berish zarurligini belgilaydi. Kelajakdagi bakalavrlarni kasbiy tayyorlash xususiyatlarini aniqlash uchun muhandislik kasbining zamonaviy tushunchasiga murojaat qilaylik. Masalan, Yurtimizda ishchilar kasblari, ishchilarning lavozimlari va ish haqi darajalari klassifikatorida ishchilar

muhandislar (masalan, isitish uskunalari ishlatish bo'yicha muhandis) kasblari to'g'risida ma'lumotlar mavjud bo'lib, ular dolzarbligini aks ettiradi. Ruxsat etilgan darajalar, mehnatni mexanizatsiyalash darajasi, shartlari to'g'risidagi ma'lumotlar keltirilgan. Ta'kidlangan manbalarda ta'kidlash mumkinki, muhandisga qo'yiladigan zamonaviy talablar taqdim etilgan talablardan farq qiladi.

Ilgari shuning uchun zamonaviy muhandislik yo'nalishi bitiruvchisi bir vaqtning o'zida turli xil elektron yuqori ixtisoslashtirilgan dasturlarda samarali ishlashga tayyor bo'lishi kerak; ishlab chiqarishdagi cheklovlar oldida hamkasblar bilan o'zaro aloqada bo'lish; kelajakdagi mumkin bo'lgan ta'sirlar nuqtai nazaridan gorizont va vertikal o'zaro ta'sirlarni o'rnatish; cheklovlar sharoitida natijalarga erishish, shuningdek mavjud muammolarni mavjud ko'rsatmalarga muvofiq va ulardan tashqarida hal qilish bilim va ko'nikmalariga ega bo'lishi kerak bo'lgan.

Zamonaviy muhandisga yangi talablarni ilgari surish tendentsiyasi jahon hamjamiyatida kuzatilishi mumkin. Shunday qilib, Prezidentimizning "2017-yilgi harakatlar strategiyasi dasturida ta'kidlaganidek: hozirgi davrda muhandislik istiqbollari" bugungi kunda bo'lajak muhandislarining tayyorgarligini o'zgartirish emas, balki uning xatti-harakatlarini o'zgartirish uchun sharoit yaratish zarurligi haqida xabar beradi. Shuning uchun yetakchi muhandislik institutlari nafaqat Muhandislik dasturlaridan foydalanish fanlari deb nomlanadigan fanlarni, balki o'quv jarayoniga gumanitar va ijtimoiy fanlarni kiritishga ham yo'naltirilgan. Shu bilan birga, yosh avlod ushbu tendentsiyadan taassurot olmoqda, chunki muhandislik dasturlari materiallariga ko'ra zamonaviy talabalar global muammolarga yechim izlashga undaydilar va natijada mavzulartini batafsil o'rganishga yo'naltiriladi.

Tadqiqotning nazariy shartlari, xulosalari va nazariy natijalarini shakllantirish, umumlashtirish va tizimlashtirish bizni loyihaviy kompetentsiyani rivojlantirishning pedagogik modelini ishlab chiqishga imkon berdi, bu izchillik, murakkablik, kasbiy yo'nalish didaktik printsiplariga asoslanadi, birlik va samaradorlik va shu jumladan: maqsadli, uslubiy (kelajakdagi bakalavrlarning loyihaviy kompetentsiyalarini rivojlantirishning asosiy qoidalarini ishlab chiqish uchun asos bo'lgan yondashuv va nazariyalarni aks ettiruvchi), mazmun-protsessual (shu jumladan rivojlanish uchun tashkiliy va pedagogik shartlar bo'lajak bakalavrlarning loyiha kompetentsiyalari, shuningdek loyiha kompetentsiyalarini ishlab chiqish usullari, shakllari va vositalari) va samarali (bu erda kelajakdagi bakalavrlar tayyorlashning muhandislik yo'nalishlari bakalavrlarining loyiha kompetentsiyalari rivojlanish mezonlari va darajalari belgilanadi).

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Пикалова, А. А. Проектная внеучебная деятельность студентов как средство формирования компетенций / А. А. Пикалова, В. А. Шершнева //Вестник Красноярского

государственного педагогического университета им. В.П. Астафьева. – 2014. – № 4 (30). – С. 87–90. (0,5 п. л., авторский текст 70% (0,35 п. л.)).

2. Пикалова, А. А. Развитие общекультурных компетенций студентов в условиях внеучебной проектной деятельности / А. А. Пикалова // Вестник Красноярского государственного педагогического университета им. В.П. Астафьева. – 2016. – № 3 (37). – С. 91–94. (0,25 п. л.).

3. Muslimov N.A., Abdullayeva K.M, Gaipova N.S. Bo'lajak o'qituvchilarning pedagogik kompetentligini shakllantirish nazariyasi va texnologiyasi. Metodik qo'llanma Toshkent-2014 112b.

4. Dilshod KULMURADOV. Rivojlangan mamlakatlardagi raqamli loyihalash kompetensiyalari hamda masofaviy ta'limning rivojlanishini o'rganish metodikasi. Pedagogik mahorat. Ilimiy-nazariy va metodik jurnal 6-son (2021-yil, dekabr). Buxoro.

FALSAFA FANLARI

YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA YANGICHA DUNYOQARASH
TAMOYILLARI

Kamilov Rashid Abdunabi o'g'li

Andijon davlat uversiteti Ijtimoiy gumanitar fanlarni (ma'naviyat asoslari) o'qitish
metodikasi yo'nalishi 2-kurs magistranti
E-mail: rashidbekkamilov45@gmail.com

***Annotatsiya:** Maqolamizda Yangi O'zbekiston shroitida yangicha dunyoqarashning ijtimoiy muhitning o'zgarib borishiga qarab shakllanib borishi. Hozirgi kunga qadar bo'lib otgan turli jabhalardagi islohotlar.*

***Kalit so'zlar:** Yangi O'zbekiston, Yangicha firklash, Yangicha islohotlar*

Bugun O'zbekiston o'z mustaqil taraqqiyotining sifat jihatdan yangi bosqichiga qadam qo'ydi. Bu yo'lda u jahonning ko'plab mamlakatlari va yirik xalqaro tashkilotlari bilan turli sohalarda samarali hamkorlik qilib kelmoqda. Xususan, xorijiy davlatlar bilan do'stona hamda o'zaro manfaatli munosabatlarni rivojlantirish borasida muhim natijalarga erishilyapti.

Aytish mumkinki, davlatimiz rahbari bugungi kunda nafaqat O'zbekiston, balki Markaziy Osiyoning farovonligi uchun jon kuydirayotgan, mintaqani sanoati rivojlangan, obod va dunyo bilan keng integratsiyalashgan hududga aylantirish orzusi bilan yashab, shunga monand mehnat qilayotgan etakchi sifatida namoyon bo'lmoqda.

Qisqa davr ichida O'zbekiston xalqi mamlakatimizning jahon hamjamiyatida munosib o'rin egallashiga asos bo'luvchi ulkan yutuqlarni qo'lga kiritdi. SHunga monand ravishda davlatimiz rahbari tashabbusi bilan boshlangan islohotlar va modernizatsiya jarayoni, jumladan, qo'shni mamlakatlar bilan aloqalarni mustahkamlash bo'yicha siyosatni dunyo hamjamiyati e'tirof etmoqda.

Prezidentimizning "Yangi O'zbekiston" gazetasi bosh muhariri bilan suhbatida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan demokratik o'zgarishlar, tashqi va mintaqaviy siyosati haqida batafsil so'z yuritilgan. Yana bir muhim xususiyati shundaki, unda Yangi O'zbekiston — demokratiya, inson huquq va erkinliklari borasida umume'tirof etilgan norma va printsiplarga qat'iy amal qilgan holda, jahon hamjamiyati bilan do'stona hamkorlik tamoyillari asosida rivojlanadigan, pirovard maqsadi xalqimiz uchun erkin, obod va farovon hayot yaratib berishdan iborat bo'lgan davlat ekani alohida qayd qilingan.

Bu demokratik o'zgarishlar esa kimlargadir yoqish, maqtanish, turli reytinglarga kirish uchun emas, balki xalqimiz, avvalambor, yosh avlodimizning

bugungi hayoti va ertangi istiqbolini o'ylab, milliy manfaatlarimiz yo'lida amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, "inson huquq va erkinliklari", "qonun ustuvorligi", "ochiqlik va oshkoralik", "so'z erkinligi", "din va e'tiqod erkinligi", "jamoatchilik nazorati", "gender tenglik", "xususiy mulk daxlsizligi", "iqtisodiy faoliyat erkinligi" singari fundamental demokratik tushunchalar va hayotiy ko'nikmalar hozirgi vaqtda real voqelikka aylanib borayotgani e'tiborlidir.

Yangi O'zbekiston iborasida haqida to'xtalganda, eng avvalo, yangicha iqtisodiy munosabatlar, yangicha iqtisodiy dunyoqarash ko'z oldimizda gavdalanadi. O'tgan besh yilda bu borada qilingan ishlarni sanab adog'iga etolmaysiz. endi ko'p yillardan buyon odamlarni qiynab kelgan elektron kartochkadagi pullarni bankomatlar orqali naqd pulga aylantirish, milliy valyuta kursining "qora bozor"da — bir xil, banklarda esa boshqacha bo'lishi, xorijiy val yutalarni sotib olish, fuqarolikka ega bo'lish, O'zbekistonning istalgan hududidan uy-joy va mol-mulk sotib olish hamda ularni ro'yxatga qo'yish bilan bog'liq qator muammolar tarixda qoldi.

So'nggi besh yilda davlatimiz rahbarining mustahkam siyosiy irodasi tufayli tadbirkorlar o'z biznesini rivojlantirish uchun erkinlik va yangi- yangi imkoniyatlarga ega bo'lmoqda, dehqon va fermerlar, klaster xo'jaliklari o'zlari etishtirgan hosilning haqiqiy egasiga aylanmoqda. Bularning barchasi Prezidentimizning Vatanimiz ravnaqi, xalqimiz farovonligi yo'lida tunu kun tinim bilmasdan, bor bilim va tajriba, kuch va imkoniyatlarini safarbar etayotgani hamda bu jarayon tobora kuchayib, yangi sifat bosqichiga ko'tarilib borayotganidan dalolat beradi.

Suhbatda mamlakatimiz qishloq xo'jaligi bo'yicha ulkan salohiyatga, qadimiy tajriba va boy an'analarga egaligi, ammo uzoq vaqt mobaynida ushbu tarmoqda bozor iqtisodiyotiga xos yondashuv va moddiy rag'batlantirish mexanizmlari joriy etilmagani, uni rivojlantirishga mablag' va ilmiy innovatsiyalar etarlicha jalb qilinmagani haqida ham so'z yuritilgan. Bu esa endi aqlimizni, intellektual salohiyatimizni, bilim va tajribamizni oshirishimiz, aynan ana shu omillarni iqtisodiy o'sish nuqtalari va resurs manbalariga aylantirish lozimligini anglatadi.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek, bu nimaning hisobidan bo'ladi? Albatta, bunga bilim va tajriba, tinimsiz o'qib-o'rganish, izlanish, yangilikka intilish, yuqori texnologiyalarni joriy etish, islohotlarni samarali olib borish hisobidan erishish mumkin. Shu sababli yurtimizda agrar sektorni yalpi va tizimli transformatsiya qilish boshlandi. Ushbu sohani iqtisodiyotning asosiy drayverlaridan biriga aylantirish — bosh maqsad bo'lib, shu maqsadda 2020-2030-yillarga mo'ljallab ishlab chiqilgan Qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasida tarmoqni rivojlantirish borasidagi asosiy vazifalar aniq-ravshan belgilab qo'yildi.

Xususan, qishloq xo'jaligi, oziqovqat sektori va qishloqlarni yaqin o'n yilda jadal taraqqiy ettirish rejasi ko'zda tutildi. Agrar sohada ishlarni butunlay yangi

asosda tashkil etish orqali tarmoqning samaradorligi va raqobatdoshligini oshirish, ushbu yo'nalishda minglab yangi ish o'rinlari yaratish va qishloq joylarda odamlarning hayot darajasini yuksaltirish sari muhim qadamlar qo'yilmoqda.

Albatta, 35 milliondan ortiq aholiga ega bo'lgan, o'tgan davrda ko'plab muammolar to'planib qolgan mamlakatning taqdiri va kelajagini belgilash borasida to'g'ri yo'l tanlash – bu davlat rahbaridan ulkan aql-zakovat, bilim va tajriba, mustahkam iroda, jasorat va azmu shijoatni talab etadi. Ayni vaqtda tanlangan rivojlanish yo'lini ijtimoiy institutlar, ta'sirchan mexanizmlar orqali hayotga tatbiq etish, odamlarni islohotlarning maqsadi va natijasiga ishontirish, butun jamiyatni ruhlantirib, ulug' maqsadlar sari safarbar eta olish – yanada murakkab vazifa, desak, har tomonlama to'g'ri bo'ladi.

Bularning barchasi O'zbekiston o'z milliy taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo'ygan keyingi yillarda Prezidentimiz tomonidan siyosiy-ijtimoiy makonda amalga oshirilayotgan sa'y-harakatlar keng ko'lam kasb etib, Vatanimiz ravnaqi, xalqimiz farovonligi yo'lida tunu kun tinim bilmasdan, bor bilim va tajriba, kuch va imkoniyatlar safarbar etilayotganidan hamda bu jarayon tobora kuchayib, yangi sifat bosqichiga ko'tarilib borayotganidan dalolat beradi.

Ta'kidlash joizki, tarixiy jarayonlarning qaynoq izlarini o'zida mujassam etgan ushbu keng qamrovli maqola mard va olijanob xalqimiz Prezident SHavkat Mirziyoev rahbarligida keyingi yillarda qanday og'ir va mashaqqatli, shu bilan birga, sharaflil rivojlanish yo'lini bosib o'tayotganini, o'z kuchi, o'z salohiyati bilan yangi O'zbekiston davlatini barpo etayotganini bamisoli ko'zgudek yorqin aks ettiradi. Bugun barcha vatandoshlarimiz boshlangan yangicha islohotlarni yanada shiddat bilan davom etishini istaydi, desak aslo mubolag'a bo'lmaydi. SHavkat Mirziyoev esa yangi O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar muallifidir.

Xalqimiz, saylovchilarimiz oldida 2016 yil dekabrda Prezidentlik saylovoldi dasturida belgilangan vazifalar to'la-to'kis ijro etilishi yuzasidan hisobdormiz. Saylovoldi dasturidagi eng muhim yo'nalishlar 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi asosida besh yil davomida muvaffaqiyatli amalga oshirib kelinmoqda.

Har bir sohada mazkur strategiyasiga muvofiq, davlat va jamiyat qurilishi, sud-huquq tizimini takomillashtirish, ma'muriy islohotlarni amalga oshirish, iqtisodiyotni e r k i n l a s h t i r i s h , qulay ishbilarmonlik va investitsiyaviy muhitni shakllantirish, o'zaro manfaatli tashqi siyosatni amalga oshirish bo'yicha tizimli choralar ko'rildi. Bu ishlarda shaxsan davlatimiz rahbari bosh-qosh bo'lib kelyapti.

Ilgari o'n yilliklar davomida paysalga solib, sodda qilib aytganda, bekitib aytilmagan, odamlarimizni qiynab kelgan muammolarning qopqoqlari ochildi. Bugun kambag'allikni qisqartirish xususida oddiy bir holatday gapiryapmiz. Lekin o'z davrida ushbu muammoni tan olish oson bo'lmaganini rahbarimizning o'zlaridan

ko'p bora eshitganmiz. "Yopiq mavzu" bo'lgan bu masala ham endilikda tizimli echimini topib bormoqda. Hukumat ish uslubini tubdan o'zgartirdi. Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish, Mahalla va oilani qo'llab-quvvatlash vazirliklari tashkil etildi. Kambag'allikdan chiqarish siyosati davlat siyosati darajasiga ko'tarildi.

"Obod qishloq" dasturi doirasida Manas qishlog'idan boshlangan ezgu tashabbus, eng chekka hududdagi qishloqlargacha kirib bordi bugun. 2017–2020-yillarda 5 million aholi yashaydigan 1 ming 200 ta mahalla va qishloq qiyofasi tubdan o'zgargan bo'lsa, joriy yilda bu dasturning ko'lami bir necha bor kengayib, barcha tuman va shaharlardagi 8 mingga yaqin qishloq va mahallada 21 trillion so'mlik qurilish, ta'mirlash va obodonlashtirish ishlari dasturi amalga oshirilmoqda.

Ayniqsa, tadbirkorlar, fermerlar uchun ham misli ko'rilmagan o'zgarishlar davri bo'ldi. Asossiz tekshiruvlarga chek qo'yildi, eksportyorlar rag'batlantirildi, ishbilarmonlik tashabbuslari to'liq qo'llab-quvvatlandi. O'tayotgan besh yil mamlakatimizni nafaqat ichki, balki tashqi siyosatini ham tubdan o'zgartirgan, jahonga Yangi O'zbekistonni kashf qilgan davr bo'ldi, desak to'g'riroq bo'ladi. Zero, yurtimizda kichik va xususiy biznes subyektlari soni keyingi paytda ikki barobar ko'paydi, ushbu tarmoqdagi 50 foizdan ziyod korxonalar faqat keyingi uch yilda tashkil etilgan. Chunki tadbirkorlar davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanmasa, ularga sharoit yaratib berilmasa, xususiy korxonalar sonini ko'paymasa, shahar va tumanlarning mahalliy byudjeti nochor ahvolda qolaveradi.

Ushbu tarixiriy suhbatni o'qir ekanman, undagi quyidagi fikrlar e'tiborimni tortdi: "Barchamiz bir haqiqatni chuqur anglab olishimiz kerak: tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash — fuqarolar, xalqimiz farovonligini oshirishning eng samarali yo'li, Yangi O'zbekistonni barpo etishning pirovard maqsadidir. Bu sohadagi mavjud kamchilik va nuqsonlarni hal etishda mamlakatimiz hayotini yanada erkinlashtirish, ochiqlik va oshkoralik muhitini, jamoatchilik nazoratini kengaytirish muhim rol o'ynaydi, deb ishonaman".

Xulosa o'rnida aytganda, bugun O'zbekiston xalqaro tashkilotlar doirasida muntazam ravishda muhim tashabbuslar va siyosiy takliflarni ilgari surmoqda. Prezidentimiz amalga oshirayotgan ulug'vor ishlarni nafaqat xalqimiz qo'llab-quvvatlamoqda, balki dunyo hamjamiyati ham alohida e'tirof etmoqda. Bu mustaqil O'zbekistondagi yangicha boshqaruv, yangi strategiya va yangi imkoniyatlarning amaldagi yorqin namunasi.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Abu Nasr Farobiy "Fozil odamlar shahri" Yangi asr avlod nashr.
2. Shavkat Mirziyoyev. "ERKIN VA FAROVON, DEMOKRATIK O'ZBEKISTON DAVLATINI BIRGALIKDA BARPO ETAMIZ" Toshkent "O'zbekiston" 2016-yil

MAMLAKATIMIZNING YANGI TARAQQIYOT BOSQICHIDA KADRLAR
TAYYORLASH TIZIMINING INNOVATSION MOHIYATI

Umatqulov Saydullo Shukurullo o'g'li

Andijon davlat uversiteti Ijtimoiy gumanitar fanlarni (ma'naviyat asoslari) o'qitish

metodikasi yo'nalishi 2-kurs magistranti

E-mail: saydulloumatqulov@gmail.com

***Annotatsiya:** Maqolamizda Mamlakatimizning yangi taraqqiyot davrlarida kadrlar tizimini tubdan isloh etish, zamonlar osha ta'lim tizimini mohiyatan takomillashtirish,*

***Kalit so'zlar:** Kadrlar, talim to'g'risidagi qonun, innavtsion mohiyat.*

O'zbekiston Respublikasi inson huquqlari va erkinliklariga rioya etilishini, jamiyatning ma'naviy yangilanishini, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishni, jahon hamjamiyatiga qo'shilishni ta'minlaydigan demokratik huquqiy davlat va ochiq fuqarolik jamiyati qurmoqda. Inson, uning har tomonlama uyg'un kamol topishi va farovonligi, shaxs manfaatlarini ro'yobga chiqarishning sharoitlarini va ta'sirchan mexanizmlarini yaratish, eskirgan tafakkur va ijtimoiy xulq-atvorning andozalarini o'zgartirish respublikada amalga oshirilayotgan islohotlarning asosiy maqsadi va harakatlantiruvchi kuchidir. Xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish O'zbekiston taraqqiyotining muhim shartidir. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining qoidalariga muvofiq holda tayyorlangan bo'lib, milliy tajribaning tahlili va ta'lim tizimidagi jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan hamda yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo'ljalni to'g'ri ola bilish mahoratiga ega bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga yo'naltirilgandir. Dastur kadrlar tayyorlash milliy modelini ro'yobga chiqarishni, har tomonlama kamol topgan, jamiyatda turmushga moslashgan, ta'lim va kasb-hunar dasturlarini ongli ravishda tanlash va keyinchalik puxta o'zlashtirish uchun ijtimoiy-siyosiy, huquqiy, psixologik-pedagogik va boshqa tarzdagi sharoitlarni yaratishni, jamiyat, davlat va oila oldida o'z javobgarligini his etadigan fuqarolarni tarbiyalashni nazarda tutadi.

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishib, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning o'ziga xos yo'lini tanlashi kadrlar tayyorlash tuzilmasi va mazmunini qayta tashkil etishni zarur qilib qo'ydi va qator chora-tadbirlar ko'rishni: «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunni joriy etishni (1992 yil); yangi o'quv rejalari, dasturlari, darsliklarini joriy etishni, zamonaviy didaktik ta'minotni ishlab chiqishni; o'quv

yurtlarini attestatsiyadan o'tkazishni va akkreditatsiyalashni, yangi tipdagi ta'lim muassasalarini tashkil etishni taqozo etdi.

Maktabgacha ta'lim sohasida uylarda tashkil etiladigan bolalar bog'chalari hamda «bolalar bog'chasi-maktab» majmui tarmog'i rivojlanib bormoqda. Bolalarga chet tillarni, xoreografiya, tasviriy va musiqa san'ati, kompyuter savodxonligi asoslarini o'rgatuvchi 800 dan ortiq guruh tashkil etilgan.

Yangi tipdagi maktablar va umumta'lim o'quv yurtlari tarmog'i rivojlanib bormoqda. Hozirgi kunda 238 litsey va 136 gimnaziya ishlab turibdi. «Sog'lom avlod uchun», «Ma'naviyat va ma'rifat», «Iqtisodiy ta'lim», «Qishloq maktabi», «Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalarni tiklash» va boshqa tarmoq dasturlari ro'yobga chiqarilmoqda. Respublika umumta'lim maktablarida 435 mingdan ortiq o'qituvchi ishlamoqda, ularning 73 foizi oliy ma'lumotlidir.

Mehnat bozorini, eng avvalo qishloq joylarda mehnat bozorini shakllantirishning hududiy xususiyatlarini hisobga olgan holda hunar-texnika ta'limini qayta tashkil etishga kirishildi. Hozirgi kunda bu tizimda jami 221 ming kishini ta'lim bilan qamrab olgan 442 o'quv yurti, shu jumladan, 209 kasb-hunar maktabi, 180 kasb-hunar litseyi va 53 biznes-maktab ishlab turibdi. Bugungi kunda boshlang'ich kasb-hunar ta'limi o'quv yurtlarida qariyb 20 ming o'qituvchi va malakali mutaxassislar ishlamoqda.

Respublikada jami 197 ming kishi ta'lim olayotgan 258 o'rta kasb-hunar ta'limi o'quv yurti ishlab turibdi. Ularda qariyb 16 ming o'qituvchi va muhandis-pedagog xodimlar mehnat qilmoqda.

O'zbekiston oliy maktabi tizimi 58 oliy o'quv yurtini, shu jumladan 16 universitet va 42 institutni o'z ichiga oladi, ularda 164 ming talaba ta'lim olmoqda; 16 universitetning o'n ikkitasi O'zbekiston mustaqillikka erishgan dastlabki ikki yilda tashkil topdi. Oliy o'quv yurtlarida ishlayotgan 18,5 ming o'qituvchining 52 foizi fan doktori va fan nomzodlaridir. Oliy ta'limda kadrlar tayyorlashni markazlashtirishdan huquqiy yo'nalishga o'tkazish ishi olib borilmoqda, o'quv yurtlarining tarmog'i kengaymoqda, universitet ta'limi rivojlanmoqda. Bilimlarning yangi tarmoqlari bo'yicha kadrlar tayyorlash boshlab yuborildi, oliy maktabni ko'p bosqichli tizimga o'tkazish amalga oshirilmoqda. Abituriyentlar va talabalarning bilim darajasini test va reyting asosida baholashning ilg'or usullari joriy etilmoqda.

Oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlar sifatiga oshgan talablarga muvofiq aspirantura va doktoranturada kadrlar tayyorlash ishi kengaymoqda. Oliy attestatsiya komissiyasi tashkil etildi. Respublikada qariyb 4 ming aspirant bo'lib, ulardan 69 foizi oliy ta'lim tizimida va 31 foizi ilmiy-tadqiqot institutlarida ta'lim olmoqda. Jami ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarning 8 foizini fan doktorlari va 37 foizini fan nomzodlari tashkil etadi.

Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash tizimida 23 institut, 16 fakultet, 4 markaz va 14 malaka oshirish kurslari ishlab turibdi.

Iqtidorli bolalar va o'quvchi yoshlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha davlat siyosati sobitqadamlik bilan olib borilmoqda. Iste'dodli o'smir va qizlarni izlab topish, ularga ko'maklashish, ularning qobiliyati va iste'dodini o'stirish bo'yicha maxsus fondlar tashkil etildi, qobiliyatli yoshlarni chet ellardagi etakchi o'quv yurtlari va ilmiy markazlarda o'qitish va stajirovkadan o'tkazish yo'lga qo'yildi.

Fan va ta'lim sohasida xalqaro aloqalar kengayib bormoqda.

Shunga qaramay, sodir etilgan o'zgartirishlar kadrlar tayyorlash sifatini oshirish, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish talablariga muvofiq bo'lishini ta'minlay olmadi.

Kadrlar tayyorlash tizimining demokratik o'zgarishlar va bozor islohotlari talablariga muvofiq emasligi, o'quv jarayonining moddiy-texnika va axborot bazasi etarli emasligi, yuqori malakali pedagog kadrlarning etishmasligi, sifatli o'quv-uslubiy va ilmiy adabiyot hamda didaktik materiallarning kamligi, ta'lim tizimi, fan va ishlab chiqarish o'rtasida puxta o'zaro hamkorlik va o'zaro foydali integratsiyaning yo'qligi kadrlar tayyorlashning mavjud tizimidagi jiddiy kamchiliklar sirasiga kiradi.

Ta'lim-tarbiya va o'quv jarayonlarining tarkibini, bosqichlarini bir-biri bilan uzviy bog'lash, ya'ni uzluksiz ta'lim-tarbiya tizimini tashkil qilish muammolari hal qilingan emas. Amaldagi ta'lim tizimi zamonaviy, taraqqiy topgan demokratik davlatlar talablariga javob bera olmayotir.

Mutaxassislar tayyorlash, ta'lim-tarbiya tizimi jamiyatda bo'layotgan islohot, yangilanish jarayonlari talablari bilan bog'lanmagan.

Maktabgacha ta'lim va tarbiya ahvoli qoniqarsizligicha qolmoqda. Bog'cha yoshidagi bolalarning 25 foizigina maktabgacha tarbiya muassasalariga qamrab olingan, xolos. Maktabgacha bolalar muassasalaridan va oiladan maktabga kelgan bolalarning tayyorgarlik darajasi o'rtasida sezilarli tafovut mavjud.

Maktablarda va boshqa o'quv yurtlarida ta'lim jarayonining o'zidagi va o'qitish uslubiyatidagi har xil kamchiliklar oqibatida bilim berishda yuzaga kelgan nodemokratik hamda jamiyat uchun zararli muhit shunga olib keldiki, o'quvchilarda mustaqil fikrlash rivojlanmay qolayapti, oqilona hayotiy echimlar qabul qilish uchun etarli tayyorgarlik yo'q. 9-11 sinflarni tamomlagan yoshlar mustaqil hayotda o'z o'rnini aniqlay olmaydi. Ularda o'zlariga ishonch shakllangan emas, o'rta maktab bitiruvchilarining 10 foizigina oliy o'quv yurtlariga o'qishga kirmoqda, xolos.

Majburiy to'qqiz yillik ta'limga asoslangan o'n bir yillik umumiy o'rta ta'lim ilmiy asoslanmagandir, u o'quvchilarda kasbga yo'naltirish va ta'limning amaliy yo'nalganligi etarli darajada bo'lishi hamda mustaqil fikr yuritish, mehnat faoliyati ko'nikmalari shakllanishini ta'minlamayapti. Har yili tayanch maktablarning 100

ming nafarga yaqin bitiruvchisi ishlab chiqarish sohasida hamda kasb-hunar ta'limini davom ettirish uchun talab etilmay qoldirilmoqda.

Ta'lim tizimidagi mavjud umumta'lim va kasb-hunar dasturlari o'rtasida uzviylik va vorislikning yo'qligi sababli tayanch va o'rta maktab bitiruvchilarida kasbga yo'naltirilganlik va mehnat faoliyati ko'nikmalari shakllanmay qolayapti. Natijada yigit va qizlar o'z qobiliyatlari, istaklari, ijodiy va mehnat moyilliklariga monand hayot yo'lini belgilab olishda jiddiy qiyinchiliklar sezmoqdalar.

O'quv jarayoni bilim darajasi o'rtacha bo'lgan o'quvchilarga mo'ljallangan bo'lib, ta'limning iqtidorli yoshlar bilan yakka tartibdagi o'quv dasturlari bo'yicha ishlash kabi mexanizmlaridan yaxshi foydalanilmayapti, o'quv dasturlari mafkuraviy sarqitlardan to'liq holi bo'lganicha yo'q, ularda ma'naviyat va axloq asoslarini o'rgatuvchi, iqtisodiy huquqiy, estetik bilimlarni beruvchi fanlarga etarlicha o'rin berilmayapti.

Hunar-texnika bilim yurtlaridan yangi tipdagi ta'lim muassasalariga o'tish ko'proq og'izda bo'lib, amalda esa ularda ta'lim eskirib qolgan moddiy-texnika va o'quv-uslubiy bazasida, tegishli qayta tayyorgarlikdan o'tmagan o'qituvchi kadrlar bilan amalga oshirilmoqda.

Bir bosqichli oliy ta'lim mehnat bozori ehtiyojlarini, ishlab chiqarishdagi tarkibiy o'zgarishlarni va ilg'or xalqaro tajribani to'liq hajmda hisobga olmayotir. o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishda o'quv yurtlari etarlicha mustaqillikka ega emas, ular kasbiy mehnat bozorining o'zgaruvchan sharoitlariga yaxshi moslashib bormayapti.

Ilmiy muassasalar, ishlab chiqarish va ijtimoiy institutlar kadrlarni tayyorlash jarayoniga etarli darajada qo'shilganlari yo'q. Davlat ta'lim standartlarini ishlab chiqish va joriy etish, ta'lim muassasalarini davlat attestatsiyasi va akkreditatsiyasidan o'tkazish vazifalari belgilab olinmagan. o'quvchilarning bilim darajasini baholash tizimi ob'ektivlik va tezkorlikni ta'minlamaydi.

Kasb-hunar ta'limining obro'si hamda o'qituvchilar, tarbiyachilar va murabbiylarning, ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarning ijtimoiy maqomi pasayib bormoqda. Ta'lim xizmati ko'rsatish va kadrlar tayyorlash sohasida marketing mavjud emas, ta'lim tizimini ko'p variantli moliyalash sxemasi ishlab chiqilmagan. Oliy malakali kadrlardan samarali foydalanilmayapti. Kadrlar bilimi va ular tayyorgarligining sifatini nazorat qilish hamda baholash tizimi qoniqarsiz ishlamoqda.

O'qituvchilar, pedagoglar va tarbiyachilarning kattagina qismi yaxshi tayyorgarlik ko'rmaganligi, ularning bilim va kasb saviyasi pastligi jiddiy muammo bo'lib qolmoqda, malakali pedagog kadrlar etishmasligi sezilmoqda. Maktabgacha ta'lim sohasidagi jami tarbiyachi va pedagoglarning atigi 20 foizi oliy ma'lumotlidir. Maktablarning o'qituvchilar bilan ta'minlanganligi o'rtacha 93 foizni tashkil etgani

holda, bu ko'rsatkich ayrim viloyatlarda 77-80 foizdan, muayyan fanlar bo'yicha esa 50 foizdan oshmaydi.

Ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarning o'rtacha yoshi «ulg'ayib» bormoqda. Respublika oliy o'quv yurtlarida 40 yoshga to'lmagan fan doktorlari jami fan doktorlarining 0,9 foizini, 50 va undan katta yoshdagilari esa 79 foizini tashkil etadi. Fan doktorlari ilmiy darajasiga tasdiqlanganlar o'rtacha 50, fan nomzodlari esa 36 yoshdadir.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Karimov I. A., Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q, T., 1998;
2. Karimov I. A., Kuchli davlatdan kuchli jamiyat sari, T., 1998;
3. Abu Nasr Farobiy "Fozil odamlar shahri" Yangi asr avlod nashr.
4. Shavkat Mirziyoyev. "ERKIN VA FAROVON, DEMOKRATIK O'ZBEKISTON DAVLATINI BIRGALIKDA BARPO ETAMIZ" Toshkent "O'zbekiston" 2016-yil.

**ЎЗБЕКИСТОНДА ХУСАЙН ВОИЗ КОШИФИЙ ВА
ЖАЛОЛИДДИН ДАВОНИЙЛАРНИНГ ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАРИНИ
ТАДҚИҚ ҚИЛИШ КЎЛАМИ**

Нишонов Сарвар

ЎзМу таянч докторанти

Хусайн Воиз Кошифий Ўрта Осиё ва Хуросоннинг машхур ахлоқшунос мутафаккири бўлиб, Сабзавор шаҳрида туғилади. Унинг туғилган йили ҳақида аниқ маълумотлар келтирилмаган. Тарихий манбаларда Кошифий тахминан 1440–1450 йиллар орасида туғилган дейилади. Унинг ёшлик йиллари ҳам Сабзавор шаҳрида ўтади. Билим олиш мақсадида Кошифий Нишопур ҳамда Машҳад мадрасаларида таълим олади. 1470–йилда Жомийнинг таклифига биноан Ҳиротга кўчиб келади ва умрининг қолган қисмини шу ерда ўтказади. Эрон олими Саййид Муҳаммад Нойиний Фахруддин Али Сафийнинг²⁰ “Рашоҳоти айн ул–ҳаёт” рисоласига нисбат бериб, Хусайн Воиз Кошифий Абдурахмон Жомийнинг таклифига биноан тасаввуфнинг нақшбандия сулукига кирганлигини айтади²¹. Кошифий Алишер Навоий ҳамда Абдурахмон Жомийлар билан яқин дўстона муносабатда бўлади. Улар Кошифийнинг дунёвий ва илоҳий фанлар соҳасида қилган хизматларига юксак баҳо берадилар. Алишер Навоий “Мажолис ун–нафоис” асарида аллома ҳақида шундай дейди; *“Мавлоно Хусайн Воиз Кошифий тахаллус қилур, Сабзаворликдур. Йигирма йилга яқин борким, шаҳрдадур ва Мавлоно зуфунун ва*

²⁰ Фахруддин Али ас–Сафий–Воиз Кошифийнинг ўғли бўлиб, кейинчалик замонасининг йирик олими бўлиб етишади, тарих ва этика соҳасида асарлар ёзади. Унинг муҳим рисоласи “Рашоҳоти айн ул–ҳаёт” дир.

²¹ Воиз Кошифий. Рисолайи Хотамия, Техрон, 1320 хижрий йили. Кириш сўзини Саййид Муҳаммад Нойини ёзган.

рангин ва пуркор воқеъ бўлбтур, оз фан бўлгайким, дахли бўлмагай. Хусусан, ваъз, иншо ва нужум, анинг хаққидур ва ҳар қайсида мутааййин ва машхур ишлари бор...”²². Машхур тарихчи Мирхонд эса Кошифийни ўз даврида нужум ва иншо соҳасида тенги йўқ эди дейди²³. Манбаларда келтирилишича, Кошифий Абдурахмон Жомийнинг таклифига кўра тасаввуфнинг нақшбанд мазҳабига киради. У ўз асарларида ҳам ушбу тасаввуф таълимотининг инсонпарварлик ғояларини илгари суради. Кошифий ўз замонасининг фозил кишиси бўлиб, у нотиклик, адабиётшунослик, фикр илми, тарих, ҳисоб илми, иншо ҳамда ахлоқ соҳаларида самарали ижод қилади. У “Рисола дар илми адод” (“Ҳисоб илми ҳақидаги рисола”), “Ойнаи Искандарий” (“Искандар ойнаси”), “Равзати шуҳадо” (“Шаҳидлар боғи”) ахлоққа ва комил инсонни тарбиялашга оид, «Ахлоқи Муҳсиний», “Анварии Сухайли”, “Рисолати Хотамия”, “Футувватномаи Султоний” коби асарларида ижтимоий–сиёсий, ахлоқий ғояларини илгари суради. Кошифийнинг турли манбаларда қайд этилган асарларининг айримлари Москва, Ленинград, Тошкент кутубхоналарида, Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институтининг қўлғезмалар фондида ҳамда бир қанча чет эл кутубхона ва музейларида сақланмоқда. Хусусан Воиз Кошифийнинг айрим асарлари чет мамлакатларда нашр қилинган. Олимнинг “Рисолайи Хотамия” асари 1883–йилда Парижда Шарль Шефер томонидан нашр қилинган ва яна бу асар Эронда ҳам чоп этилган. Собиқ шўролар даврида олимлар ҳам Кошифийнинг ижодий меросини ўрганиш бўйича муайян ишларни бажарганлар. Москвада алломанинг шеърятга бағишланган рисоласи нашрдан чиққан. Рисола кириш қисми, икки боб ва хулосадан иборат бўлиб, унда шеърини тушунча, назмининг турли жанрлари ҳақида сўз боради. Ўрта асрларда Мовароуннахр ва Хуросонда футувват оқими бағишланган кўплаб рисолалар пайдо бўлган. Ушбу асарлар орасида Кошифийнинг “Футувватномаи Султоний ёхуд жавонмардлик тариқати” рисоласи алоҳида аҳамият касб этади. Асар шу жиҳати билан эътиборлики, унда футувватни ижтимоий оқим сифатида эмас, балки тасаввуфнинг бир бўлаги сифатида эътироф этилади. Футувват билан тасаввуф таълимоти орасида ўхшашликлар кўп. Хусусан, ислом дини қонун қоидаларига эътиқод қилиш, футувват аҳли ёки муриднинг пиру устозга эга бўлиши, инсоннинг покланиши, хулқ–одоб қоидалари, саҳоват, олийҳимматлик, фидойилик, меҳр–шафқат, мардлик, ҳалоллик, меҳнатсеварлик каби ғояларга футувватда ҳам, тасаввуфда ҳам кенг эътибор берилади. Профессор Н.Комилов ўз тадқиқотида футувват билан тасаввуф ўртасида ўхшашлик, умумий

²² Навоий А. Асарлар. 12–жилд. Тошкент. 1996. 1213–1246бетлар.

²³ Х.Аликулов. фалсафий мерос ва маънавий–ахлоқий фикр ривожини. Фалсафа ва ҳуқуқ институти. Тошкент.2009й.56б.

жиҳатлар кўп эканлигини мавжуд тарихий манбаларни ўрганиш асосида исботлашга ҳаракат қилган; “ XIII асрга келиб футувват ва тариқат бир–бири билан қўшилиб кетган. Аслини олганда бу жараён ҳийла олдин, X–XI асрларда бошланган эди.. Шу даврларда яшаган Хуросон, Эрон ва Мовароуннаҳр шайхлари ўз муридларини мардлик ва фидойилик, саховат ва қаноат руҳида тарбиялаш, жавонмардликни тариқат шиорига айлантиришга интиланлар” “тасаввуф ва футувват бир–бирини тўлдирган ва бир–бирига мадад берган.

Йирик шайхларнинг ўзлари қахрамонлик ва мардлик намуналари”ни кўрсатганлар. Умуман олганда фикримизча, футувватнинг баъзи назарий ва амалий томонлари тасаввуфдан фарқ қилса ҳам, улар орасида ғоявий яқинлик ва ўхшашликлар кўп топилади. Бу, айниқса, ахлоқ ва хулқ одоб қоидаларига амал қилишда намоён бўлади. Кошифий ўзининг “Футувватномаи Султоний ёхуд жавонмардлик тариқати” асарида футувват илмининг моҳияти, унинг мавзуи, келиб чиқиши, пиру муридлик, шайхлик ва шогирдлик муносабатлари, сўфийлар ва футувват аҳлига қўйиладиган талаблар, фирқа шартлари, улар киядиган либослари, бош кийимлар хулқ–одоби ҳақидаги фикрлар батафсил баён қилинади²⁴. Кошифий футувват илми тўғрисида сўз юритар экан, тасаввуф ва тавҳид илмининг бир бўлаги сифатида таърифлайди ва унинг асосий мавзуси инсон руҳини тарбиялаш деб билади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Фахруддин Али ас–Сафий–Воиз Кошифийнинг ўғли бўлиб, кейинчалик замонасининг йирик олими бўлиб етишади, тарих ва этика соҳасида асарлар ёзади. Унинг муҳим рисоласи “Рашаҳоти айн ул–хаёт”дир.
2. Воиз Кошифий. Рисолайи Хотамия, Техрон, 1320 ҳижрий йили. Кириш сўзини Сайид Муҳаммад Нойини ёзган.
3. Навоий А. Асарлар. 12–жилд. Тошкент. 1996. 1213–124бетлар.
4. Х.Алиқулов. фалсафий мерос ва маънавий–ахлоқий фикр ривожини. Фалсафава ҳуқуқ инситути. Тошкент. 2009 й. 566.
5. Х.Алиқулов, Р.Носиров, М.Қодиров, Р.Омонбоева, А.Ашуров. Тасаввуф таълимоти ва унинг ёшлар тарбиясидаги ўрни. Ўқув кўлланма. Андижон. 2005й.36–б.

²⁴ Х.Алиқулов, Р.Носиров, М.Қодиров, Р.Омонбоева, А.Ашуров. Тасаввуф таълимоти ва унинг ёшлар тарбиясидаги ўрни. Ўқув кўлланма. Андижон. 2005й.36–б.

ANIQ FANLAR

THE ROLE AND UTILIZING OF WEB BASED ONLINE EXAMINATION SYSTEM IN ALL EDUCATIONAL AREAS

Nodirbek Yuldashev

ABSTRACT

The term "online examination system" refers to a web-based examination system that allows students to take exams online. Using a computer system, over either the internet or an intranet. Research and comparison of various web examination systems in the current individual field, proposed a set of design modes for a general examination platform that can be used in colleges and universities, researched and analyzed key technology, and proposed an improved scheme, resulting in a perfect system.

Exam questions leakage, human errors during script marking, and score recording are all common problems with the traditional form of evaluation (examination). The growth of technology in the field of computer science has forced the use of computers in almost every aspect of human life and activity, including education. This project, Web-based Examination System, arose from a desire to address the issues plaguing the traditional (paper-based) examination system by providing a campus-wide service for e-assessment that is free of irregularities and generally fair to examinees, as well as improving instant feedback.

The method allows examination results to be released in record time and without error. Web-based Examination System can be an excellent option for mass education evaluation because it has several innovative characteristics that are not available in paper-based systems, such as real-time data collecting, management, and analysis, as well as distributed and interactive assessment to encourage distance learning.

KEY WORDS: Web-based examination system, e-examination, computer-based test, web server, database.

INTRODUCTION

The Online Examination System is now regarded a rapidly emerging examination method because of its precision and speed. In addition, less staff is required to conduct the examination. Assessment tests, aptitude tests, psychometric tests, personality tests, entrance exams, and campus examinations are all conducted with it. Organizations can also simply track a student's development by administering an examination. As a result, the result takes less time to calculate. It also helps to reduce the use of paper. According to today's requirements, an online examination

project in various programming languages is highly good to study. The educational institution's use of an online examination system is critical for preparing exams, as it saves time and effort in checking exam papers and preparing results reports.

Furthermore, the system based on a Browser/Server framework to conduct the examination and auto-grading of objective questions. The system simplifies the administration of exams, the gathering of answers, the automatic marking of submissions, and the generation of test reports. It will be accessed over the Internet, making it appropriate for both local and remote testing.

The devised system decreases the amount of time spent on examinations, grading, and reviewing. It also has the potential to drastically reduce examination malpractice because examinees are duly authenticated online in real-time and their results are released a few minutes after the examination is completed. Instead of the lecturer spending weeks marking scripts and grading manually, the computer will grade the students as soon as they finish their paper, get their already stored continuous assessment, and produce their final result. It also enhances effective distance education as examinees can write examination in any part of the world and equally get their results instantly.

E-EXAMINATION (COMPUTER-BASED EXAMINATION)

The conduct of examinations, as well as the process of producing results, has been fraught with problems in many higher institutions across the Globe, resulting in the failure to release results on time, the inability of certain students to receive their results, and some incomplete results. These issues can be addressed through the utilize of electronic media.

As used in this document, e-examination refers to a system that involves conducting examinations through the internet or intranet utilizing a computer system. Because Internet and database technology have advanced, Computer Based Test, which was previously only available on personal computers (PCs) or local area networks (LANs), has been gradually upgraded to work on the Internet using browsers as the test interface, allowing users to access it from anywhere in the world. Web Based Examination has proven to be a useful tool for assessing large groups of students. Computer-based examination and test tools have been applied for different purposes:

- placement tests,
- entry-level tests (prognostic tests),
- self-assessment tests,
- regular written and oral examinations (selective and diagnostic examinations),
- online surveys.

METHODOLOGY AND SYSTEM DESIGN

This technical paper aims to demonstrate the development of an e-examination application for boosting successful distant education, with the goal of eliminating the digital divide in access to high-quality education around the world.

The application was created by utilizing a variety of programming paradigms and languages, including HTML, CSS, and PHP (for the front-end interface) as well as MYSQL, and was hosted on an Apache web server. The usage of HTML and CSS, which are respectively a markup language for information presentation and a styling language, allows for the creation and proper layout of the user interface. To enable dynamic content production, PHP (a web scripting language) is utilized to generate dynamic material based on the system's user and the matching content contained in the MySQL-managed backend database. The web server is used to serve webpages to users as needed, as well as to interpret the PHP scripting commands on the page. In other words, the computer simply serves as a platform for students to take exams, teachers to create tests, and test papers to be transmitted.

DEVELOPMENT LANGUAGES

Cascading Style Sheet (CSS)

It is a set of rules that allows the user to control the appearance of a web content in a web browser. Colors, background pictures, typefaces (fonts), margins, and indentation are all examples of formatting applied to a website. CSS allows a designer to create a style (a list of formatting characteristics such as fonts, sizes, and colors) and then apply it to one or more portions of an HTML page using a selector. There are three places where CSS information can be specified: (i) within the document body's particular tags (Inline CSS), and (ii) at the top of the document within a <style> block, or combined with named <div> or containers in the document body Embedded CSS), and (iii) in one or more separate files shared across many Web pages (External CSS).

Hyper Text Mark-up Language (HTML)

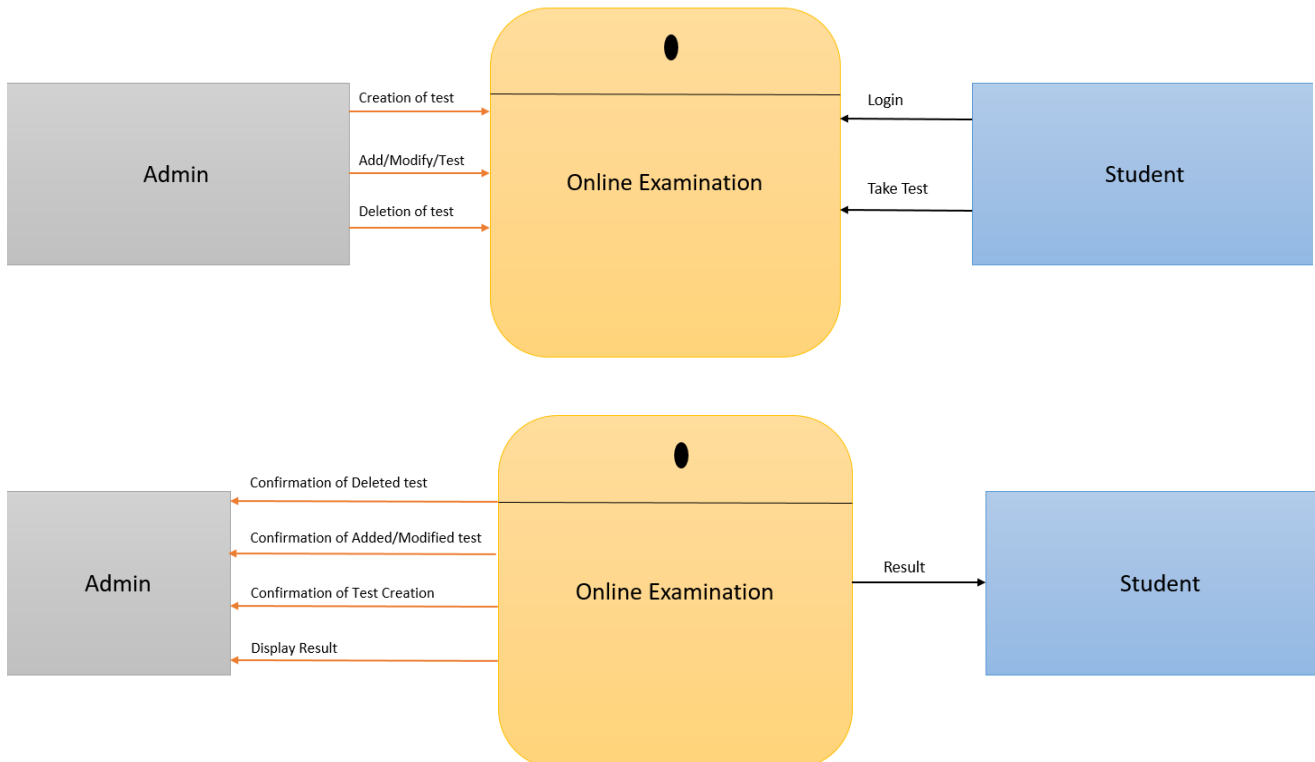
It is the core technology in which all Web pages are written. HTML is not a programming language rather it is a mark-up language for collection of mark-up tags to describe Web pages. Mark-up is made up of tags, and tag names are enclosed in angle brackets.

Hypertext Pre-processor (PHP)

It is a popular Open Source general-purpose scripting language that is well-suited for Web development and can be integrated in HTML. Unlike other CGI scripts written in languages such as Perl or C, where a large number of commands are typed to generate HTML, PHP code is surrounded in specific start and end tags that allow you to switch between PHP and other modes.

Structured Query Language (SQL)

This is the standard language designed to access relational databases.



To make software development easier and faster, Integrated Development Environment (IDE) may be adopted. An IDE is a software application that provides comprehensive facilities to computer programmers for software development. An IDE normally consist of a source code editor; build automation tools and a debugger.

MySQL Workbench

MySQL is the world's most well known open source database, empowering taken a toll viable delivery of dependable, high-performance and adaptable web-based and implanted database application. The information in MySQL are put away in tables. MySQL workbench may be a bound together visual instrument for database models, engineers, and DBAs. It gives information modeling, SQL advancement and comprehensive administration tools for server setup, client organization, reinforcement and much more. MySQL workbench empowers a DBA, designer, or information planner to oversee databases. It includes everything a information modeler needs for making complex Entity Relational (ER) models, forward and switch designing additionally conveys key highlights for performing difficult change administration and documentation errands that regularly require much time and effort. MySQL workbench conveys visual instruments for making, executing and optimizing SQL inquiries. The SQL editor gives color language structure highlighting, auto-complete, reuse of SQL snippets and execution history of SQL. The database associations board empowers designers to effortlessly oversee database

associations. The protest browser gives instant access to database construction and objects.

SYSTEM DESIGN

Database (Backend) Design

Database design is concerned with how data is represented and stored within the system. The examination questions, answers, grades, and reviews must be stored in a persistent way. Moreover, we need to keep information about the students. The system stores the above information in a MySQL Database server. Such database has been chosen since it is open source, and there are implementations available for the main architectures.

User Interface (Frontend) Design

Usability is the ease with which a user can learn to operate, prepare inputs for, and interpret outputs of system or component. This usability of a system is made less more or less stressful by the usability and complexity of the user interface. The user interface of a system is therefore the part of the system that the end user interacts with. User interface design is concerned with how users add information to the system and with how the system presents information back to them.

Yii Framework

Yii is a generic Web programming framework, meaning that it can be used for developing all kinds of Web applications using PHP. Because of its component-based architecture and sophisticated caching support, it is especially suitable for developing large-scale applications such as portals, forums, content management systems (CMS), e-commerce projects, RESTful Web services, and so on.

Yii is not a one-man show, it is backed up by a strong core developer team, as well as a large community of professionals constantly contributing to Yii's development. The Yii developer team keeps a close eye on the latest Web development trends and on the best practices and features found in other frameworks and projects. The most relevant best practices and features found elsewhere are regularly incorporated into the core framework and exposed via simple and elegant interfaces. It is flexible enough to work for many unique design needs.

FUNCTIONAL REQUIREMENTS

Functional requirement defines the capabilities and functions that a system must be able to perform successfully. In software engineering and system engineering a functional requirement defines a function of a system or its component. These functions are the set of inputs, the behavior and outputs of the system in question. In other words it captures the intended behavior of the system. This behavior may be expressed as services, tasks or functions the system is required to perform and it shows the features that differentiate the system from other systems. Functional requirements should include:

- descriptions of data to be entered into the system,
- descriptions of operations performed by each screen,
- descriptions of work-flows performed by the system,
- which can enter the data into the system
- how the system meets applicable regulatory requirements.

The intended software's functions are highlighted below:

- The system has a homepage where respective users (administrator & students) can login to perform their different operations.
- The system has the test page where the student would be presented with test questions to be answered by him/her. The system then automatically adds the marks allocated in each question to determine the total mark for the test.

NON-FUNCTIONAL REQUIREMENTS

These define system properties and constraints e.g. reliability, response time and storage requirements. Constraints are I/O device capability, system representations, etc. It is a requirement that specifies criteria that can be used to judge the operation of a system, rather than specific behaviors. This should be contrasted with functional requirements that define specific behavior or function.

SYSTEM IMPLEMENTATION

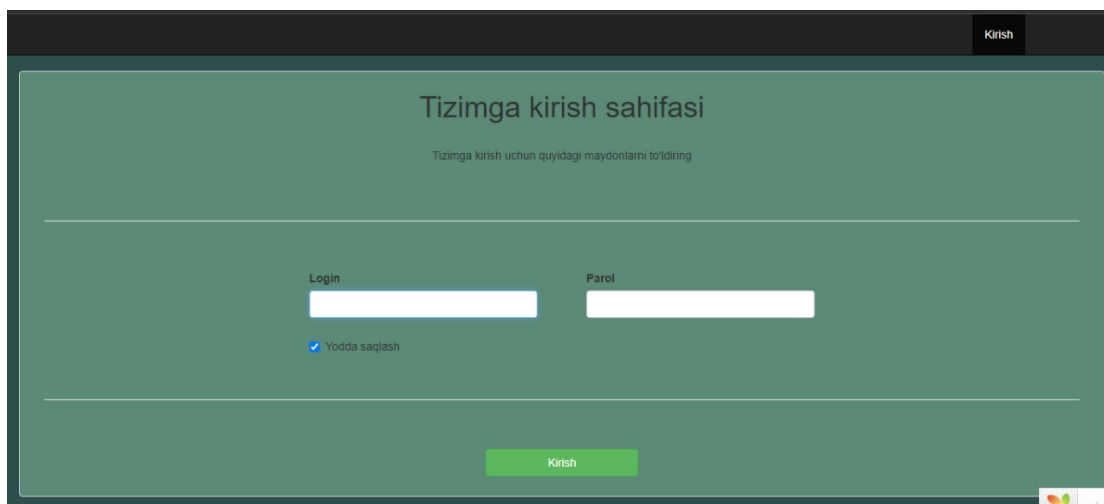
To test the effectiveness of the design, PHP and HTML were used, with MySQL as the back-end integration database. The choice of these programming languages is based on the features of the languages that make them very appropriate for this work.

SYSTEM REQUIREMENT AND SPECIFICATION

The minimum hardware and software requirements for the WES are: Minimum of Pentium IV or IBM compatible system, 500Mhz processor speed or higher, minimum of 512MB memory capacity, minimum of Windows XP as the operating system (OS), support any web browser. Internet Explorer, Mozilla Firefox, Google Chrome and Xamp server.

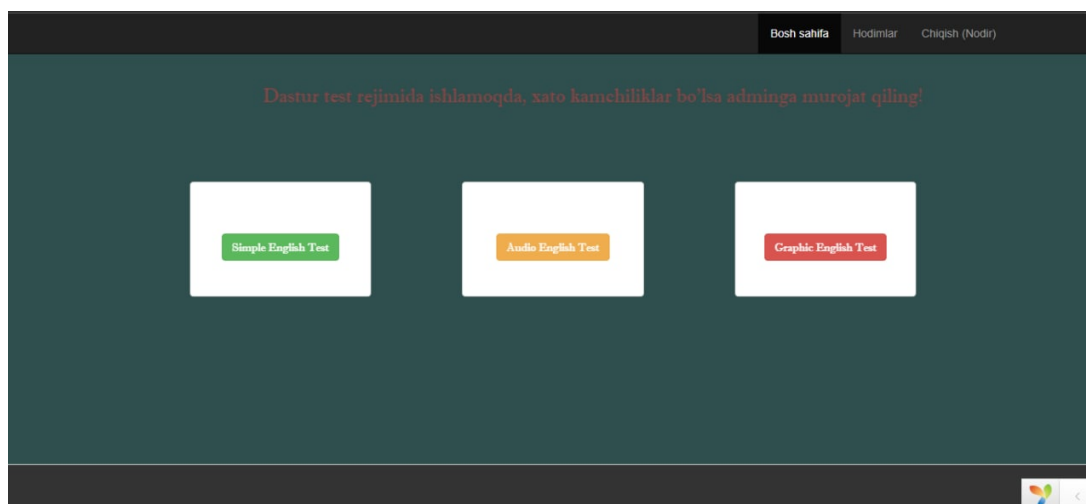
INTERFACES

LOGIN/REGISTER PAGE

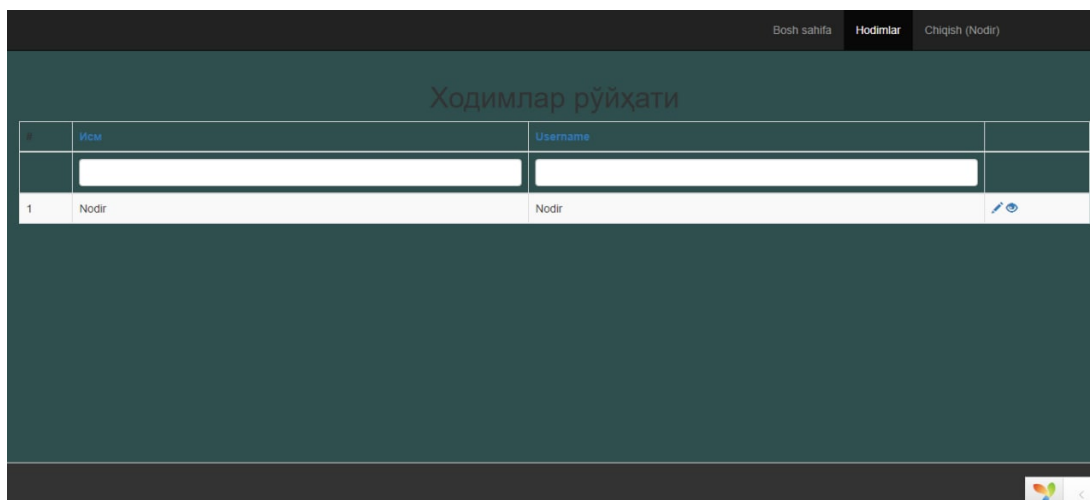


Login module helps the user (students or lecturers) to login to the site. The lecturer cannot login on this platform but would be done by the administrator. An administrator is to register the lecturers' credential and then provide each lecturer with login credentials. The students must register first before using the registered credentials to login. The login provision in this page helps the already registered user to directly access the site.

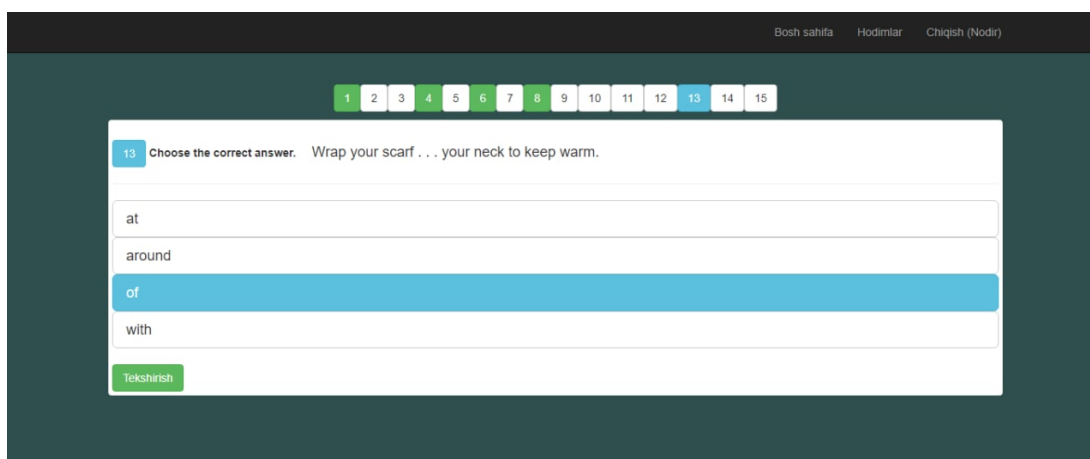
CHOOSING PART



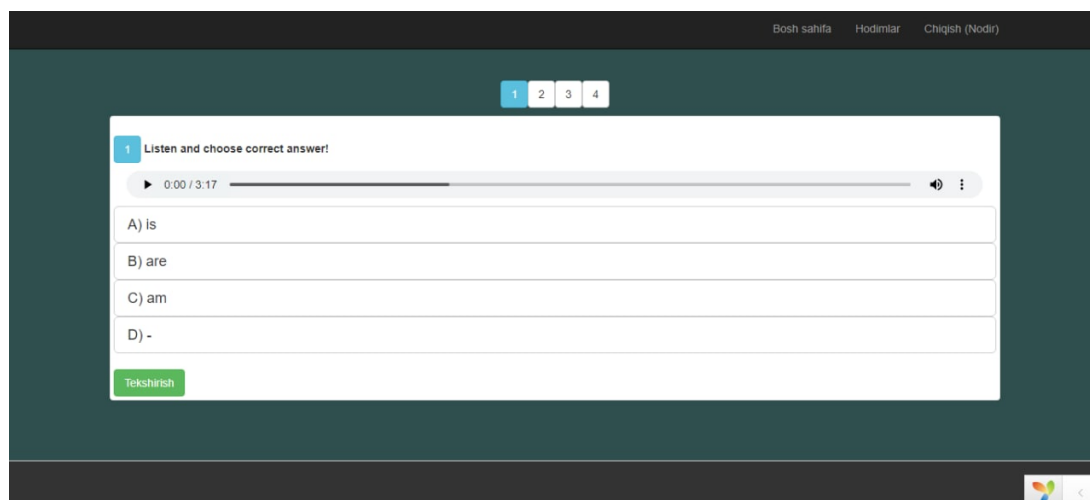
THE LIST / PAGE STAFF

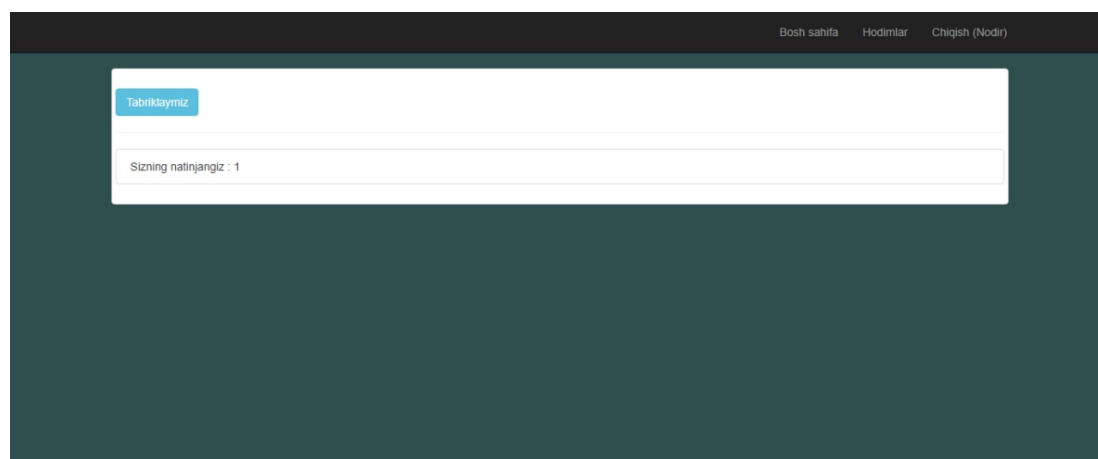


EXAMINATION PAGE



AUDIO EXAMINATION PAGE



RESULT PAGE**CONCLUSION AND RECOMMENDATIONS**

It is not enough to focus on the passing required skills to the learners in distance education but to equally furnish them with their performances shortly after evaluation without hitch. Consequently, the developed WES is capable of solving the associated problems with the traditional test methods and equally promotes distance education.

When online method of instruction is used to acquire skills in higher education, the application can be used for efficient assessments regardless of the location of the examinees across the globe.

It is possible with this system to space the period of examination without compromising quality and integrity of the examination. The system has the potentials to reduce drastically examination malpractice as applicants are duly authenticated online, real-time before taking the examination and the integrity of the result could also be enhanced since the candidates have access to instant result checking.

If the e-examination system is fully optimized and it is introduced into the institutions, it will go a long way to control and check examination malpractices and all fraudulent acts associated with the manual process of writing examination. However, for the system to be adopted on a large scale, efforts should be intensified to ascertain its disadvantage on accounts of IT illiteracy on the part of the students', by making the interface easy to interact with.

REFERENCES

1. Lai, A.F., & Liu, I.C. (2012). The Prospects of E-Examination. Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE, 8(4), 125-134
2. Renny Oktapiani. 2016. Kajian penerimaan Sistem Ujian Online Menggunakan Teknologi. Acceptance Model (TAM) Theory Of Plan Behavior (TPB) di SMK Pasim Plus Sukabumi, Sukabumi: Jurnal SNIPTEK AMIK BSI.
3. Erick Andika dan Djajasukma. 2017., Herry Heryanto, Analisis Manfaat Penerapan Sistem, Informasi Ujian Online: Studi Kasus SMK Pasim Plus "jurnal JTERA - Jurnal Teknologi Rekayasa, Vol. 2, No. 1, Juni 2017, Hal. 47-54. 1

4. M. Ramad dan Julianti dan Petrus Silalahi. 2015. Perancangan Ujian Online Berbasis Web Study Kasus Pada STMIK Buna Sarana Global. JURNAL SISFOTEK GLOBAL

5. Rizka Ella Setyani dan Sukmawati Nur Endah. 2014. Sistem Penjadwalan Ujian Doktor pada Pascasarjana Universitas Diponegoro. Semarang: Jurnal Jurusan I Ilmu Komputer/ Informatika.

INFORMATIKA – RAQAMLI TARAQQIYOTIMIZ ASOSI

Maqsudov Abdumutalibxon

Adu magistranti

Inson dunyoga kelibdiki, atrofni bilishga ,ko`proq ma`lumot olishga intiladi.Bu jarayonda unga atrofdagi turli omillar bilish manbai bo`lib xizmat qiladi.Fan –texnika rivojlangan va jadallik bilan yangi bosqichga o`tib borayotgan bugungi globallashuv jarayonida dunyoni bilish va anglashda informatika va axborot texnologiyalari fanining o`rni tobora beqiyos bo`lib bormoqda. Shu boisdanmi bugungi kunda dunyoning barcha davlatlarida , shu jumladan , O`zbekistonda ham ushbu fan rivojlanishiga alohida e`tibor qaratilmoqda.

Mamlakatimizda fanga oid yangi tahrirdagi darsliklarning nashr etilishi , ixtisoslashgan maktablarning tashkil etilishi , fan oyliklarini o`tkazilishi va fan kabinetlarini fanga qiziqish ortiradigan texnik jihozlar bilan ta`minlanishi o`quvchilarni bu borada yetarli bilim olishlariga imkoniyat yaratmoqda.

Informatika fani bugungi hayotimizning mazmuniga aylandi, desak o`rinli bo`ladi. Jonajon mamlakatimiz dunyoning rivojlangan va taraqqiy etayotgan davlatlar darajasiga yetishishi uchun eng avvalo ta`lim tizimida ushbu fanlarni fanlarni o`qitilishini yanada kuchaytirish orqali ahamiyat berayotganligi bejiz emas.Bugun maktab partasida o`tirgan kelajak vorislarining ichida ham matematika va informatikaga qiziqtirish keskin ortganligini kuzatish mumkin.Bu o`quvchilarning kelgusida raqamli iqtisodiyot hayotimizda muhim o`rin tutishini to`liq tushunganligidandir.

Hozir qaysi sohani olmang taraqqiyot sari intilyapti.Masalan qishloq xo`jaligida yetishtirilayotgan mahsulotni ekish , parvarishlash va qayta ishlashga qadar bosqichdagi jarayonlarda inson omili bosqichma – bosqich qisqarayotganligi, yer osti va yer usti boyliklarini qazib olish,qayta ishlash ta`minotga uzatish texnologiyalari electron xizmat tizimiga o`tganligidan anglash mumkinki, mamlakatimiz bu jarayonga astoydil kirishgan.

Bir so`z bilan aytganda jamiyat hayotining barcha sohaları bosqichma – bosqich raqamli iqtisodiyotga o`tadi.Bunda malakali mutaxassislariga ehtiyoj ortadi.

Bugun biz ta`lim berayotgan o`quvchi ertaga davlat va jamiyat hayotining barcha bo`g`inlariga zarur mutaxassis bo`lib borishi shubhasiz.Biz ustozlar yosh avlodga ta`lim-tarbiya berayotganimizda ana shu shu jihatlarga e`tibor bergan holda pedagoglik mahoratimizni doimo oshirib boramiz.Informatika fani asosan axborotlar

bilan shug`ullanadi. Hozirgi kunda axborotlarga bo`lgan ehtiyoj kun sayin ortib bormoqda. Axborot – informatika fanining asosiy hom ashyosi hisoblanadi. Shu bois ham kundalik hayotimizni axborotlarsiz tasavvur qilish qiyin. Fan va texnika jadal sur`atlar bilan rivojlanayotgan, axborot oqimlari kengayib borayotgan bu davrda ta`lim tizimida axborotlarni ko`rib chiqish va unga qayta ishlov berishga ehtiyoj tug`ilmoqda. Darslarda Axborot- kommunikatsiya vositalarini qo`llash va shu orqali ularning natijalarini o`rganish lozimligi yanada yaqqol nomoyon bo`lmoqda.

Axborot texnologiyasi insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida ham mavjud bo`lgan bo`lsa-da, hozirgi zamon axborotlashgan jamiyatining o`ziga xos xususiyati shundaki, sivilizatsiya tarixida birinchi marta bilimlarga erishish va ishlab chiqarishga sarflanadigan kuch energiya, xomashyo, materiallar va moddiy iste`mol buyumlariga sarflanadigan xarajatlardan ustunlik qilmoqda, ya`ni axborot texnologiyalari mavjud yangi texnologiyalar orasida yetakchi o`rinni egallamoqda.

Shuni qayd etish lozimki, axborot almashuv jarayoni insonning eshitish, ko`rish, anglash a`zolari orqali qabul qilinadigan nutq, ma`lumot yoki tasvirlar bilan boshlanadi va tugaydi. Keladigan-chiqadigan bu elementlar o`rtasida kompyuterlashgan axborot tizimida turli darajadagi elektron mahsulotlar bo`ladi. Bular operasion tizimlar, ma`lumotlar bazalarini boshqarish tizimi, amaliy dasturiy ta`minot va axborotning o`zidir. Ushbu axborot va dasturiy vositalar hamda komponentlardan ko`pincha aynan bir paytda va o`sha vaqtda foydalanib bo`lmaydi. Shuning uchun ham bunday axborot tizimlarining o`ziga xos tomoni shundaki, ma`lumotlarni qayta ishlash jarayoni vaqtida ular aralashib ketadi.

**БЎЛАЖАК ЭНЕРГЕТИК МУХАНДИСЛАРНИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА
ТАЙЁРЛАШДАГИ ДАСТУРИЙ-МЕТОДИК ТАЪМИНОТНИ ИЛМИЙ-
МЕТОДИК ЖИХАТДАН АСОСЛАШ**

Эшонкулов Б. С.

Мустақил изланувчи, ЎзМУ Жиззах филиали Ишлар бошқармаси бошлиғи

E-mail: bunyodebs@mail.ru

***Аннотация:** Мазкур мақолада бўлажак энергетик муҳандисларни касбий фаолиятга тайёрлашнинг илмий-методик таъминотини илмий-методик жиҳатдан асослаш масаласи қаралади. Ушбу мақоладан бўлажак мутахассисларни тайёрлашни такомиллаштириши муаммоси билан шуғуланувчилар фойдаланиши мумкин.*

***Калим сўзлар:** муҳандис; энергетик; дастурий-методик; илмий-методик; таъминот; асослаш; рақамли технологиялар; алгоритмик; касбий; фаолият; инновацион; интегратив; алгоритмик.*

Маълумки, таълим жараёнида ёки бирор мутахассислик бўйича кадр тайёрлаш жараёнида маълум бир мақсадни амалга ошириш учун турлича ёндашувлардан фойдаланишга тўғри келади ва бундай ёндашувлар янгидан-янги усулларни, методларни ишлаб чиқишни талаб этади. Шунинг билан бирга бундай усул ёки қоидалар кўйилган муаммо ечимини топишни оптималлаштиришга ҳам хизмат қила оладиган бўлиши керак. Шунинг учун ҳам ишлаб чиқиладиган усул, метод, технологиялар кўйилган муаммо ечимининг оптимал вариантини топишга қаратилган бўлмоғи лозим. Шунингдек, бундай янгидан-янги, яъни инновацион усул, метод ва технологияларни ишлаб чиқишда таълим жараёнида ёки муайян бир мутахассислик бўйича кадрлар тайёрлашда кўпчилик ўқув предметларини ўқитишда қўлланилиши мумкин бўлган умумий ўқитиш методлари билан бирга айрим ўқув предметларини ўқитишда қўлланиладиган ўзига хос хусусий методлар ёки методик ёндашувлар борлигига ва уларнинг умумий ўқитиш методлари билан мустахкам боғлиқликда бўлишлигини эътибордан четда қолдирмаслик керак.

Мазкур тадқиқот ишимизда ҳам айти шу талабларни эътиборга олган ҳолда бўлажак энергетик муҳандисларни рақамли технологиялар негизида касбий фаолиятга тайёрлашнинг дастурий методик таъминотини илмий-методик жиҳатдан асослаш масаласини тадқиқ қилишга ҳаракат қилдик.

Бундан кўзланган мақсад бўлажак энергетик муҳандисларни рақамли технологиялар негизида касбий фаолиятга тайёрлашнинг дастурий-методик таъминотини такомиллаштириш орқали бўлажак мутахассисларни касбий фаолиятга тайёрлашнинг оптимал вариантини яратиш мумкинлигини кўрсатиш.

Ушбу соҳада олиб борган изланишларимиз натижалари ҳам бўлажак энергетик муҳандисларни рақамли технологиялар негизида касбий фаолиятга тайёрлашнинг дастурий-методик таъминотини такомиллаштириш орқали уларни интеллектуал салоҳиятли, инновацион ривожланган замонавий рақобатбардош етук кадр қилиб тайёрлашга муҳим дидактик асос эканлигини кўрсатмоқда [1-5].

Тадқиқотимиз давомида олиб борилган изланишларимиз натижаларига асосланиб бўлажак энергетик муҳандисларни рақамли технологиялар негизида касбий фаолиятга тайёрлашнинг дастурий-методик таъминотини яратиш методикасини ишлаб чиқишга киришишда уларни қуйидагидек **илмий-методик жиҳатдан асослаб** олишга эришдик:

- бўлажак энергетик муҳандисларни касбий фаолиятга тайёрлашда рақамли технологиялардан фойдаланишнинг дастурий-дидактик имкониятлари аниқланди;
- бўлажак энергетик муҳандисларни касбий фаолиятга тайёрлашнинг илмий-методик таъминотини такомиллаштириш йўллари асосланди;
- рақамли технологиялар негизида бўлажак энергетик муҳандисларни касбий фаолиятга тайёрлашнинг алгоритмик босқичлари асосланди;
- рақамли технологиялар негизида бўлажак энергетик муҳандисларни касбий фаолиятга тайёрлашни такомиллаштиришнинг ташкилий-тузилмавий модели ишлаб чиқилди ва шу кабилар.

Бу қайд этилган кетма-кетликлар бўйича тадқиқот самарадорлигини ошириш мақсадида рақамли технологиялар негизида бўлажак энергетик муҳандисларни касбий фаолиятга тайёрлашга мослаб янгиланган таълим мазмунини шакллантириб олдик ва бунинг негизида амалга ошириладиган таълимни **инновацион-интегратив таълим** деб олдик. Бунга сабаб инновацион-интегратив ёндашув бўлажак энергетик муҳандисларни касбий фаолиятга тайёрлашни такомиллаштиришга оид инновацион ёндашувлар қилишни талаб этади. Бундай ёндашувлар рақамли технологиялар негизида бўлажак энергетик муҳандисларни касбий фаолиятга тайёрлашнинг дастурий-методик таъминотининг ташкилий-тузилмавий моделига оид маълумотлар, уларга мос ахборотлар ва билимлар банки негизидаги кўникма ва малакаларнинг оптимал вариантларини ишлаб чиқишга кенг имкониятлар яратади. Улар асосида бўлажак энергетик муҳандисларда шакллантириладиган жараён ва ҳодисалар кечишини дастурлаштириш кўникма ва малакаларини таркиб топтириш ўзига хос педагогик тадқиқот ҳисобланади ва бу бўлажак энергетик муҳандисларнинг амалий-касбий фаолиятида ниҳоятда муҳим жиҳат, яъни **касбий маҳорат** белгиси ҳамдир.

Демак, бўлажак энергетик мухандисларни касбий фаолиятга тайёрлашдаги дастурий-методик таъминотни ишлаб чиқишда инновацион-интегратив ёндашув бўлажак мутахассисларни касбий фаолиятга тайёрлашни такомиллаштиришга ҳам кенг имкониятлар яратади ва улар бир неча ўзаро боғлиқ бўлган таркибий қисмлардан иборат бўлади. Улар: тайёргарлик блоки; методологик блок; моделлаштириш блоки; асосий ва якуний блоклар. Бу таркибий қисмларнинг ўзаро алоқадорлиги ва бўлажак энергетик мухандисларни касбий фаолиятга тайёрлашнинг дастурий-методик таъминотини такомиллаштиришнинг ташкилий-тузилмавий модели негизида бўлажак мутахассисларни касбий фаолиятга тайёрлашни такомиллаштириш фундаментал асоси яратилади ва улар куйидагидек имкониятларни қўлга киритишга ҳам дидактик асос бўлади:

- тадқиқот манбаини ўрганишга тизимий ёндашув тадқиқот услубини қўллашга пропедевтик асос яратилади;
- тадқиқот манбаини (бўлажак энергетик мухандисларни касбий фаолиятга тайёрлаш жараёнини) илмий асосда ўрганишга фундаментал асос яратилади;
- қаралаётган муаммо ечимини (бўлажак энергетик мухандисларни касбий фаолиятга тайёрлашнинг дастурий-методик таъминотини такомиллаштиришни ҳал қилишнинг) топишга креатив ёндашув қилишни амалга оширишга фундаментал асос яратилади ва улар янгиланган таълим мазмунини шакллантириш ҳамда инновацион-интегратив таълимни ташкил этишда яққол сезилади;
- бўлажак энергетик мухандисларни касбий фаолиятга тайёрлашнинг ташкилий-тузилмавий моделининг ҳар бир қисмтизимини тизимли тадқиқ этишга илмий-методик асос тайёрланган бўлади;
- бўлажак энергетик мухандисларни рақамли технологиялар негизида касбий фаолиятга тайёрлашнинг дастурий-методик таъминотини такомиллаштиришга оид педагогик дастурий воситалар, амалий дастурлар пакети, мулоқотли ишчи дастурлар мажмуаси ва стандарт дастурларининг мукамал жамланмасини тайёрлашга кенг имкониятлар яратилади;
- бўлажак энергетик мухандисларни касбий фаолиятга тайёрлашда таълим жараёни учун интерфаол мулоқот интерфейсини амалга оширишга кенг имкониятлар яратилади;
- бўлажак энергетик мухандисларни касбий фаолиятга тайёрлашни дидактик ва ахборотли қўллаб-қувватлашга кенг имкониятлар яратилади;

- бўлажак энергетик муҳандисларни касбий фаолиятга тайёрлашни такомиллаштиришга оид мукамал дастурий-методик таъминот яратилади ва шу кабилар.

Ушбу тадқиқот ишидаги имкониятларни эътиборга олган ҳолда **хулоса** ўрнида таъкидлаш мумкинки, бўлажак энергетик муҳандисларни рақамли технологиялар негизда касбий фаолиятга тайёрлашнинг дастурий-методик таъминотини илмий-методик жиҳатдан асослаш замонавий педагогикада ниҳоятда долзарб муаммо экан.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Туракулов О.Х., Эшонқулов Б.С. Бўлажак энергетик муҳандисларни касбий фаолиятга тайёрлашнинг тайёргарлик босқичини илмий-методик жиҳатдан асослаш // Инновацион ёндашувлар илм-фан тараққиёти калити сифатида: ечимлар ва истиқболлар: Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Жиззах, 2020, Б. 277-282.

2. Туракулов О.Х., Савурбаев А., Эшонқулов Б.С. Подсистема “Оценка электронной ресурсной базы” автоматизированной информационно-образовательной среды // Таълим, фан ва инновация: Маънавий-маърифий, илмий-услубий журнал. – Т., 2020. - №2. – Б. 138-142.

3. Тўракулов О.Х., Эшонқулов Б.С. Бўлажак энергетик мутахассисларни тайёрлашдаги дастурий-методик таъминотнинг фундаментал асослари // Таълим, фан ва инновация: Маънавий-маърифий, илмий-услубий журнал. – Т., 2021. - №1. – Б. 45-48.

4. Эшонқулов Б.С. Бўлажак энергетик муҳандисларни касбий фаолиятга тайёрлашнинг алгоритмик босқичлари // Профессional таълим тизимида ислохотлар Малака ошириш таълим турида инновацион ғоялар: Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. – Т., 2020, – Б. 392-395.

5. Эшонқулов Б.С. Creation of educational content that is suitable for modeling the training of future specialists on the basis of digital technologies // “Berlin Studies” – Transnational journal of science and humanities. – Germany., 2021, – Б. 562-568.

ТАБИЎ FANLAR

КОНОПЛЕВОДСТВО КАК НОВАЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ
НАПРАВЛЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Мамадалиев Асилбек Нурмухаммад угли
докторант 2 курса химического факультета
Гулистанского государственного университета.
Республика Узбекистан, г. Гулистан
mamadaliyev_asilbek@mail.ru

Аннотация. В большинстве промышленно развитых стран мира за последнее десятилетие кардинально поменялось отношение к возделыванию конопли. Отмечен кратный рост посевных площадей, занятых культурой. Ускоренными темпами развивается переработка конопляного сырья в многочисленные продукты и изделия жизненной необходимости. Продукция коноплеводства сегодня востребована во многих сферах жизнедеятельности.

Ключевые слова: техническая конопля, коноплеводство, конопляного молока, кондитерская изделия, строительная плиты, конопляное волокна.

Введение: Конопля посевная (*Cannabis sativa* L.) принадлежит к важнейшим техническим культурам, имеющим большое народнохозяйственное значение. Несмотря на динамичное развитие химической промышленности, производящей искусственные волокна, значение и востребованность натурального волокна не уменьшаются. Напротив, благодаря своим уникальным технологическим свойствам, конопляная продукция получает новые, инновационные направления использования. В большинстве промышленно развитых стран мира за последнее десятилетие кардинально поменялось отношение к возделыванию конопли. Отмечен кратный рост посевных площадей, занятых культурой. Ускоренными темпами развивается переработка конопляного сырья в многочисленные продукты и изделия жизненной необходимости. Продукция коноплеводства сегодня востребована во многих сферах жизнедеятельности. Техническая конопля в настоящее время выращивается более чем в 30 странах мира. Наибольшую долю рынка производства сырья и конечной продукции занимает Китай, а в целом страны Азии контролируют около 75% общемирового рынка конопли. Суммарные объёмы производства конопле продукции в странах Европы на протяжении последнего десятилетия достигают 15% мирового рынка [1]. На территории североамериканского континента сосредоточено около 5% общемирового рынка производства товаров и продукции из конопли. На долю всех остальных

стран мира, включая Россию, приходится 5% общемирового рынка конопли. В целом культуру широко используют страны с развитой экономикой. Основными производителями промышленных посевов технической конопли в мире являются Китай, Чили, Южная Корея, Канада, Франция. Положительный опыт развития конопляной промышленности принадлежит, прежде всего, Канаде и Китаю. Эти страны в кратчайшие сроки создали условия для функционирования соответствующей перерабатывающей индустрии, как на внутреннем, так и внешнем рынках.

Культивирование и использование каннабиса регулирует постановление "О мерах по упорядочению деятельности использования и выращивания растения каннабис в промышленных целях, не связанных с производством или изготовлением наркотических средств и психотропных веществ", принятое 7 декабря 2020 года. [2]. Из выходя из этого культура можно дифференцировать на шесть основных направлений:

Первое – пищевое. Методом холодного отжима из семян получают конопляное масло, обрушенное семя сырье для каш быстрого приготовления, многих видов твердых сыров, конопляного молока, кондитерских изделий и многого другого.

Второе – строительство. Еще в СССР был разработан костробетон, который экспортировался во многие страны мира. Сегодня на основе костры производят строительные плиты, плиты для изготовления мебели, уплотнители и утеплители, а также гранулы для дорожного строительства.

Третье – энергетическое. Конопля дает более 10 т/га сухой биомассы. Брикетты или пеллеты эффективный топливный материал. По своим теплотворным свойствам он вдвое превосходит древесину, к тому же конопля ежегодно возобновляемый ресурс.

Четвертое – производство волокна на текстиль. Разнообразную одежду, обувь, бельё можно получить из конопляного сырья. Конопляное волокно обладает одними из лучших механических свойств по сравнению со всеми другими натуральными волокнами. Оно используется для производства изоляционных и биокompозитных материалов, а также в автомобилестроении.

Пятое – целлюлоза. В мире насчитывается пять крупных предприятий, выпускающих целлюлозу из конопли, прежде всего во Франции и Аргентине. Бумага, полученная из конопли, сверхкачественная.

Шестое – медицинское. В последние годы все большее распространение получает возделывание конопли на медицинские цели, как источник ценнейшего фармакологического сырья каннабидиола (КБД). На основе КБД создан новый класс лекарственных препаратов для эффективной медикаментозной профилактики и лечения широкого спектра заболеваний.

Мировые лидеры по производству семян конопли Канада, Китай, Франция, Южная Корея, Нидерланды, Чили [3]. Таким образом, сопоставляя тенденции развития коноплеводства в Узбекистане и зарубежных странах, можно наблюдать значительное возрастания производства и переработки конопле продукции. Увеличение производства продукции коноплеводства возможно только с расширением направлений её применения и внедрения инновационных технологий в различные сферы производства. Продукция коноплеводства сегодня востребована во многих сферах повседневной жизни и её значение в ближайшем будущем будет неуклонно возрастать [4-5].

Заключение:

По результатам данной работы можно сделать следующие выводы. Проведенный анализ состояния современного коноплеводства показывает, что в последнее десятилетие возрос интерес к данной культуре, в связи с чем наблюдается рост посевных площадей технической конопли.

Литература:

1. Смирнов А.А. К вопросу общей концепции инновационного развития отечественного коноплеводства. А.А. Смирнов, В.А. Серков, О.Н. Зеленина. Достижения науки и техники АПК. – № 12. 2011 г. ст. 34-36.
2. <https://lex.uz/docs/5152664>
3. Серков В.А. История коноплеводства в России. В.А. Серков, А.А. Смирнов, М.Р. Александрова. Научно-технический бюллетень Всероссийского научно-исследовательского института масличных культур. – Вып. 3(175). – 2018г. ст. 132-141.
4. Жалнин Э.В. Нужна ли нам конопля?. Э.В. Жалнин. Сельский механизатор. – № 12. 2011г. – ст. 14-15, 25.
5. Динамика коноплеводства отдельных стран мира. URL: <http://tku.org.ua/ru/view-news> (дата обращения 20.09.2018).

**КВАНТОВО-ХИМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МОЛЕКУЛЫ ФУМАРАТА
ЖЕЛЕЗА(2+) ПРИМЕНЯЕМЫЙ ПРИ ЛЕЧЕНИИ
ЖЕЛЕЗОДЕФИЦИТНОЙ АНЕМИИ**

Тургунова Дилафруз Санжарбековна

Магистрантка Андижанский государственный университет

Абдуллоев Шахобиддин Хасанбоевич

доктор химических наук, профессор

Андижанский государственный университет

***Аннотация:** В данной статье дана информация о значимости железа в организме человека, заболеваниях, которые возникают в процессе уменьшения или увеличения его количества, препаратах применяемых при профилактике и лечении этих заболеваний. Особое внимание уделено строению молекулы фумарата железа и его квантово-химическим расчетам.*

***Ключевые слова:** железо, ЖДА, гемохроматоз, препараты двух- и трехвалентного железа, фумарат железа, программа Gaussian 09, квантово-химический анализ.*

Железо - является одним из микроэлементов содержащихся в организме человека в очень малых количествах, но играющий важную роль в жизнедеятельности человека. Он участвует во многих физиологических процессах: таких как транспорт кислорода, дыхание клеток, кроветворение и многое другое. Суточная потребность в железе в зависимости от возраста и пола колеблется между 4-18 мг. ^[2] Увеличение количества его приводит к такому заболеванию как гемохроматоз, как и уменьшение чего приводит к железодефицитной анемии. В нынешнее время эта болезнь широко распространена среди детей, подростков, беременных и пожилых людей. Существуют различные препараты двух- и трехвалентного железа для профилактики и лечения ЖДА. Наиболее эффективными из них считаются препараты содержащие соединения двухвалентного железа так, как они более подобны молекуле гемоглобина. Одним из широко используемых в современной медицине является фумарат железа.

Препарат фумарата железа является солью железа, которая содержит железо в валентном состоянии Fe^{2+} , но может содержать небольшое количество примесей железа Fe^{3+} . ^[1] Общая формула фумарат железа $FeC_4H_2O_4$, в котором содержание элементарного железа составляет 33% от массы соли. В отличие от других солей, он менее растворим в воде, однако хорошо растворяется в разбавленных растворах кислот, таких как желудочный сок. Поэтому препараты на основе фумарата железа более стабильны, не имеют характерного железного привкуса, не связываются с белками в верхних отделах ЖКТ, но в то

же время хорошо растворяются непосредственно в желудке и поэтому по биодоступности не уступают водорастворимым солям. [3]

Для более глубокого анализа строения молекулы фумарата железа мы провели квантово-химический расчет на программе Gaussian 09. (Рис 1)

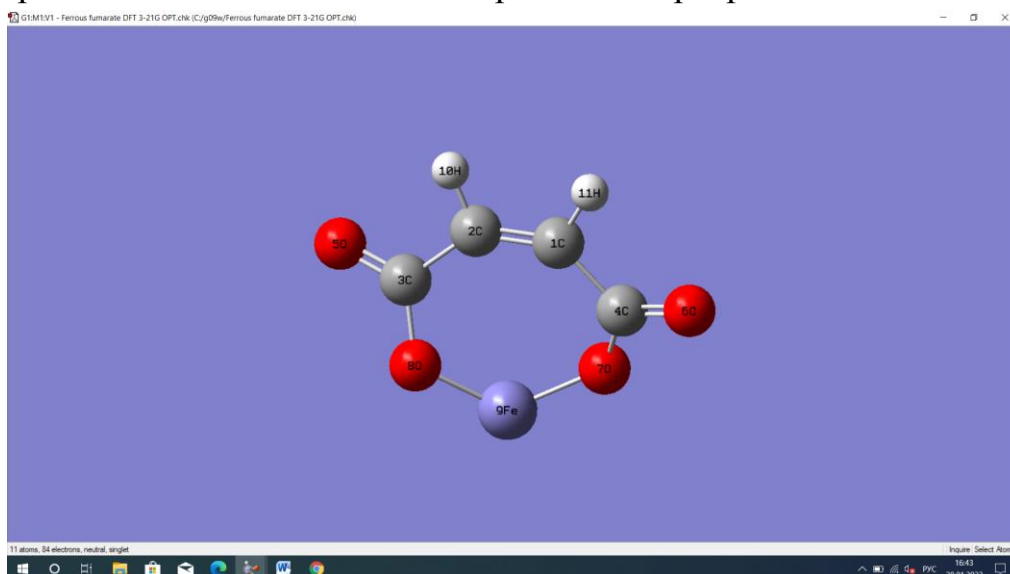


Рисунок 1

При анализе молекулы методом DFT базисом 3-21 G были получены следующие данные: общая энергия молекулы стала равна -1709.61990794 а.е. Дипольный момент 1.4626 Debye.

Распределение зарядов атомов молекулы фумарата железа приведено в рисунке 2.

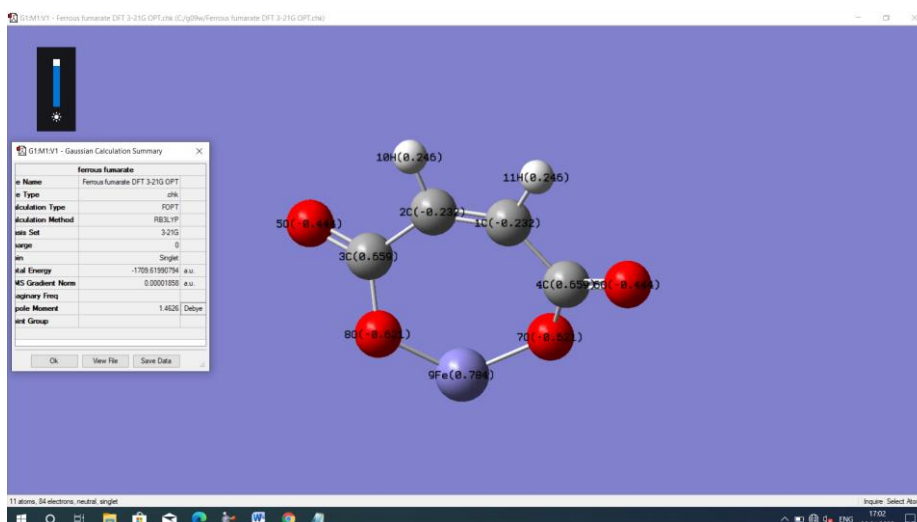


Рисунок 2

По данным рисунка стало известно что, заряды 1-2 углеродов соответственно равны -0.232, 3-4 углеродов равна 0.659, 5-6 кислорода = -0.444, 7-8 кислорода соответственно стали равны -0.621. Заряд атома железа = 0.784. Водороды соответственно равны 0.246.

Длины связей между атомами:

C1 R(1,2) 1.3431
C2 R(1,4) 1.5029
C3 R(1,11) 1.086
C4 R(2,3) 1.5029
O5 R(2,10) 1.086
O6 R(3,5) 1.225
O7 R(3,8) 1.3734
O8 R(4,6) 1.225
Fe9 R(4,7) 1.3734
H10 R(7,9) 1.6888
H11 R(8,9) 1.6888

Таким образом, изучение строения молекулы фумарата железа нам дало более глубокое объяснение его применения при железодефицитной анемии.

Список использованной литературы:

1. Вагизов Ф. Г. и др. Мёссбауэровская спектроскопия фумарата железа, содержащегося в фармацевтическом продукте, используемом для лечения анемии. – 2020.
2. Прожерина Ю. Железный аргумент в борьбе за здоровье //Ремедиум. Журнал о российском рынке лекарств и медицинской технике. – 2019. – №. 6.
3. <https://ru.wikipedia.org/Препаратыжелеза>

IQTISODIYOT FANLARI

**ТРАНСФОРМАЦИЯ БАНКОВ, РАЗВИТИЕ КОНКУРЕНЦИИ В
БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ УЗБЕКИСТАНА ПОСЛЕ ВЫХОДА НА
РЫНОК ЦИФРОВЫХ БАНКОВ**

Мавлянов Алишер Мухамматович

Магистрант 2-го курса направление: “Антимонопольное
управление и развитие конкуренции”

Андижанский Государственный Университет

e-mail: amavlyanov33@gmail.com

***Аннотация:** Цель статьи заключается в том, что в новых условиях конкуренции банкам необходимо развивать и инвестировать в цифровые технологии, проведён анализ ликвидности банковского сектора, описаны проблемы с которыми может столкнуться банковская система, приведены примеры развития сторонних не банковских систем, сделаны выводы касательно воздействия данного развития на экономику в целом.*

***Ключевые слова:** цифровой банк, конкуренция, инвестиции, ликвидность, дебетовая карта, банковский счёт, платёжные системы, marketplace.*

Современные тенденции диктуют новые условия ведения бизнеса, тем самым задача для банков усложняется, выход на рынок цифровых банков с иностранными инвестициями, которые имеют свой индивидуальный опыт и знания, а главные эффективные пути развития цифрового бизнеса становятся главными конкурентами на банковском рынке.

Ещё восемь-десять лет назад мы не могли себе представить, что можно будет оформить онлайн кредит, получить пластиковую карту не выходя из дома, заплатить за учёбу через мобильное приложение. Сегодняшние реалии раньше казались фантастически не достигаемыми, однако система развивается и в скором искусственный интеллект, экосистемы займут твёрдые позиции в нашей повседневной жизни.

На сегодняшний день в Республике Узбекистан активно функционируют 34 банка, но главное, что за последний год в Узбекистане открылось 3 цифровых банка (TBC bank, Anorbank, Bank Apelsin). Время, технологии, пандемия сильно повлияли на диджитализацию общества. Деловые отношения переходят в онлайн формат при этом банковская система полностью трансформируется, происходит переход отделений банков на цифровое обслуживание и всё больше и больше клиентов желает получать услуги, не посещая офисов учреждений.

Развитие конкуренции происходит настолько быстро, что самой востребованной профессией на сегодня стала профессия IT-специалиста, так как единственной дорогой для привлечения клиентов и получения максимальной прибыли стала задача развития технологий, автоматическое рассмотрение обращений клиентов, оформление документов не выходя из офиса.

Цифровые банки стали предлагать удобные процентные ставки по депозитам, этому служит отсутствие расходов на содержание зданий, экономия в фонде заработной платы, большой охват клиентского рынка, наличие нескольких каналов продаж. В банковской истории нашей страны не было кредитов для физических лиц которые рассматривались онлайн, а главное за несколько минут. Люди стали понимать, что скорость- это прежде всего вопрос цены. Поговорка “время-деньги” на сегодня является самой актуальной. В условиях жесткой конкуренции выигрывает только тот, кто действует оперативно и предлагает низкую ставку по обслуживанию.

Государство имеет доминирующее положение в банковском секторе — 13 из 34 банков имеют государственное участие в капитале, их капитал составляет более 87% совокупного капитала, а активы — более 85% общих активов банковской системы²⁵.

Динамика ликвидности банковского сектора показывает стремительное развитие, а значит в ближайшие годы банковский сектор будет развиваться огромными темпами, и если сегодня доля ликвидных активов приходится на государственные банки, то в скором будущем скорее всего высоколиквидные активы перейдут в цифровые банки, во избежание данной ситуации банкам с традиционными формами оказания услуг необходимо уже сегодня начинать трансформацию.

Динамика ликвидности банковского сектора²⁶

Наименование показателя	01.01.2021 г.	01.01.2022 г.
Высоколиквидные активы (млрд. сум)	50 476	75 992
Отношение высоколиквидных активов к совокупным активам, %	14,2%	17,7%
Коэффициент покрытия ликвидности (мин. значение)	224,5%	189,6%

²⁵ <https://lex.uz/docs/4811037>

²⁶ <https://cbu.uz/ru/statistics/bankstats/588257/>

100%)		
Коэффициент чистого стабильного финансирования (мин. значение 100%)	109,9%	115,4%
Коэффициент мгновенной ликвидности (мин. значение 25%)	67,4%	99,3%

Вместе с тем анализ текущей ситуации в банковской сфере показывает наличие ряда системных проблем, препятствующих развитию банковского сектора в соответствии с экономическими преобразованиями и потребностями общества, таких как высокая доля присутствия государства в банковском секторе, недостаточное качество менеджмента и управления рисками в банках с участием государства, низкий уровень финансового посредничества в экономике.²⁷

Однако помимо всего этого, банки столкнутся с проблемой дефицита кадров которые имеют опыт работы в digital банкинге, будет ощущаться нехватка специалистов в IT сфере, будет необходимо постоянное обучение и повышение квалификации сотрудников и самое главное кадры должны быть готовы меняться.

Кроме всего, банковская система начинает сталкиваться с новыми игроками на рынке- это в первую очередь платежные системы, которые в начале свою работу на рынке пластиковых карт и постепенно переходят на работу с корпоративными клиентами, ярким примером является мобильное приложение Рауме. Интернет магазины которые развиваются и предлагают свои платёжные системы на примере Zoodmall с платёжной системой Zoodpay. Компания Click которая начинает строить свою экосистему и уже открыла свой Marketplace. На мой взгляд это первые, но уверенные шаги развития цифрового банкинга, в котором в скором времени будет жесткая конкуренция после которой останутся только самые эффективные и удобные системы оказания банковских услуг.

Сегодня в странах как Китай, США, Индия, Африка работают сервисы Alipay, M-Pesa, MTN, Paytm и WeChat Pay оплата происходит мгновенно и не требуется на пластиковая карта , ни POS-терминал, ни посещение банка. В США тоже есть аналогичные сервисы (Venmo,Paypal). Хотя большинство из них позволяют привязать к электронному кошельку дебетовую карту или

²⁷ <https://lex.uz/docs/4811037>

банковский счёт для совершения покупок, операции в этих сетях не обязательно проходят через банковский счет.²⁸

Взглянув на инновации в банковской отрасли за последнее время, становится понятно, что развитие идёт в сторону устранения барьеров, ускорения операций и работа в реальном времени. Будущее платежей- это ориентация на клиентский опыт, устранение барьеров и отказ от физических носителей. Развитие и инвестиции в банковскую систему Узбекистана показывают свою эффективность, темпы роста банковской системы и реформы проводимые со стороны регулятора благотворно влияют на экономический рост и инвестиционный климат в стране.

Использованная литература:

- 1) <https://lex.uz/docs/4811037> (на дату 21.01.2021 г.)
- 2) [Бретт Кинг., Банк 4.0 Новая финансовая реальность. М., «Олимп Бизнес» 2020 г.](#)

ТАЛАБАЛАРДА ИҚТИСОДИЙ БИЛИМЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ

Эргашева Фотимахон Ибрагимовна

Катта ўқитувчи, Наманган муҳандислик-технология институти

***Аннотация:** Мақолада иқтисодий билимларга бўлган ёндашувлар, талабаларда иқтисодий билимларни ривожлантиришнинг долзарблиги ёритилган. Талабаларда иқтисодий билимларни ривожлантиришга доир тавсиялар келтирилган.*

***Калит сўзлар:** иқтисодий билимлар, иқтисодий билимларни ривожлантиришнинг долзарблиги, иқтисодий тафаккурни шаклланиши.*

Инсоният яшаётган жамиятни тўлароқ билиш учун, инсонни мавжудлигига сабаб бўлган ходиса ва жараёнларни, яъни ишлаб чиқариш жараёнини ажратиб кўрсатиш, мазмун-моҳиятини англаш лозимдир. Бу эса иқтисодий билимлар ёрдамида иқтисодий фанлар орқали ўрганилади. Бунда иқтисодий фанларнинг асосий вазифаси бўлиб – ижтимоий-иқтисодий тизимнинг умумий қонунларини билиш, яшаш учун керакли бўлган ҳаётини неъматларни ишлаб чиқариш, уларни тақсимлаш, айирбошлаш ва истеъмол қилиш борасидаги илмий-амалий тавсияларни ишлаб чиқиш ҳисобланади. Бугунги ижтимоий-иқтисодий тизимнинг ривожланишида хусусий мулкчиликнинг сезиларли аҳамияти бўлиб, унинг негизида кичик тадбиркорликнинг янада ривожлантиришга боғлиқдир. Бу эса иқтисодий билимлар олиш ва уни замон талабига монанд ривожлантиришни тақозо этади.

²⁸ Бретт Кинг., Банк 4.0 Новая финансовая реальность. М., «Олимп Бизнес» 2020 г.

Иқтисодий билимларнинг ривожланиши узоқ ва бой тарихга эга бўлиб, аввал иқтисодий фанлар тарихи шаклланган. “Иқтисодиёт” атамаси милоддан аввалги IV асрда пайдо бўлган бўлиб, “уй хўжалигини бошқариш” маъносини билдирган. Иқтисодий билимларнинг шаклланиши фан сифатида француз иқтисодчиси Антуан де Монсретие (1575-1621)ни “Сиёсий иқтисод рисоласи” китобининг 1621 йилда нашрдан чиққандан сўнг келиб чиққан дея ёндашилади. Назарий ёндашувларга кўра, иқтисодий билимлар рационал хўжалик юритиш тизимининг таркибий эволюциясини, ҳақиқий бойликни ва жамиятнинг айрим аъзолари ва гуруҳларининг фаровонлиги, иқтисодий ўсишнинг омиллари ва қонуниятларига хос билимлар мажмуи[5], чекланган ресурслар шароитида эҳтиёжларни қондириш мақсадида моддий неъматларни ишлаб чиқариш, айирбошлаш, тақсимлаш ва истеъмол қилиш жараёнларида кишилар ва гуруҳларнинг хулқ-атворини ўрганишдаги иқтисодий билимлар деб таъкидлайдилар[3]. Ёки, ўқувчиларда иқтисодий билимларни эгаллаш, амалиётда уларни қўллаш олиш қобилиятини шакллантириш сифатида тушунилган[1;2;4].

Талабаларда иқтисодий билимларни ривожлантиришнинг *долзарблигини* - тадбиркорлик малакасини ривожлантиришда биринчи навбатда иқтисодий фикрлаш, иқтисодий тушунчаларни шакллантиришни аввал оиладан, энг содда малакалар ҳосил қилишдан бошлаш, сўнгра мактаб таълимида, кейинчалик олий таълим муассасаларида давом эттириш узлуксизлигини мавжуд эмаслиги, иқтисодий тафаккур шаклланишига хизмат қилувчи амалий тадбирларни ташкил қилиш даражасини пастлиги, жамиятнинг иқтисодий-ижтимоий ривожланишини доимо янги иқтисодий, инновацион жараёнлар ва тушунчалар билан бойиб боришида кўришимиз мумкин.

Демак, бугунги талабаларни иқтисодиёт тармоқларидаги тадбиркорлик соҳаларига оид таълим бериш айниқса, қишлоқ жойларда иқтисодиёт тармоқларида тадбиркорликни ривожлантиришни иқтисодий жиҳатдан такомиллаштириш имкониятларини аниқлаш, улар асосида таъсирчан ва самарали бошқарув қарорларини қабул қила оладиган кадрларни етиштириш долзарб масалаларда бири ҳисобланади.

Иқтисодий билимларни ривожлантириш учун қуйидагиларни тавсия этамиз: мамлакат тақдири учун масъулиятли бўлиш, ҳар бир инсонни - фуқарони муқаддас бурчи эканлиги асосида ёш авлодни камолга етказиш; ишчанлик, ишбилармонлик ва тадбиркорлик меҳнат натижалари учун масъулиятли бўлиш, меҳнат аҳлига ҳурматда бўлиш - бу давр тақозоси эканлигини уқтириб бориш; оилада масъулиятли, меҳнатсеварлик, маданиятли муомалада бўлиш, соғломлик, ишбилармонлик, онглилик ва фаол ҳаёт тарзига ёшларни одатлантириш; олий ўқув юрти ва оилада талаба-ёшларнинг

иктисодий тафаккурини ривожлантиришда, уларни ҳамкорликка чақириш, ишбилармонлик ва тадбиркорликда уюшиш; ҳаётий тажриба ва вазиятларга асосланиб таҳлиллар олиб бориш; иқтисодий билимни шакллантиришда тежамкорлик, тадбиркорлик, ишбилармонлик, меҳнатсеварлик, ташаббускорлик, новаторликни доимий замон талабларига мос равишда ривожлантиришни мужассамлаштиради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Автономов А.Я. Совершенствование экономического воспитания учащихся./ А.Я. Автономов, М.Л. Малышев // Педагогика – 2013.- № 8 – 57 с.
2. Аменд А.Ф. Экономическое воспитание учащихся [Текст] / Ю.К. Васильев, Б.З. Вульф. – М., ВЛАДОС, 2014. – 344 с.
3. Камаев В.Д. Экономическая теория. 8-е изд., перераб. и доп. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. — 640 с
4. Сасова И.А. Вопросы повышения уровня экономического образования и воспитания школьников. М., 2007, с. 69 - 76.
5. Экономическая теория: Учебник / Под общ. ред. акад. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П. Журавлевой, Л.С. Тарасевича. — М.: ИНФРА-М, 2003. — 714 с — (Серия «Высшее образование»).

TIBBIYOT FANLARI

ANALYSIS OF MAIN RISK FACTORS AND WAYS TO OPTIMIZE ADHERENCE TO TREATMENT OF PATIENTS WITH IHD

Rakhimova M.E., Ganiev J.I., Najmidinov A.A.

Tashkent Medical Academy, Tashkent, Uzbekistan

Cardiovascular disease (CVD) is currently the leading cause of morbidity and mortality worldwide for both women and men. The most common form of CVD is coronary heart disease (CHD). Patients with an established diagnosis of stable angina pectoris die from coronary artery disease 2 times more often than those without this disease. At the same time, only 40-50% of all patients with coronary artery disease are aware of the presence of their disease and receive appropriate treatment, while in 50-60% of cases the disease remains unrecognized. In this regard, the issues of prevention and treatment of cardiovascular diseases remain extremely relevant.

Purpose of the study. To study the main risk factors in patients with coronary artery disease and their adherence to treatment.

Materials and research methods. The study included 60 patients with coronary artery disease, the average age of which was 61.7 ± 5.2 years, including 38 men and 22 women. The average duration of IHD was 5-10 years. The diagnoses of all patients were verified on the basis of ICD-10. All patients underwent a standard examination. In a hospital setting, all patients received the necessary medication, depending on the patient's condition, background and concomitant diseases. Adherence to therapy was assessed using the Morisky-Green test, taking into account factors such as age, gender, lifestyle modifications, the level of education of patients, and comorbidities.

Research results. All examined patients suffered from coronary artery disease and 52 (87%) were diagnosed with hypertension, 17 were overweight and 34 (56.7%) patients were obese I-II degree. Of these patients, 49 (82%) had myocardial infarction. In 7 (12%) patients with CHF FC I, in 12 (20%) FC II-III. An increase in total cholesterol was observed in 52 (87%) patients, mainly due to LDL and VLDL cholesterol. In 3 patients, according to ECG data, a permanent form of atrial fibrillation was detected, in 12 patients - atrial and ventricular extrasystoles of II and III classes according to Lown. Analysis of the results of echocardiography showed that most patients in both groups had enlarged sizes of the left atrium (4.9 mm), left ventricle (median end systolic size - 4.4 mm, median end diastolic size - 6.1 mm). It should be noted that during the examination of 60 patients, each of them revealed

from 1 to 7 risk factors (RF), and with 2-3 RF - 12 patients, with 4-5 - 27 and more than 5 - 21 patients.

On an outpatient basis, in 47% of cases, nitrates were taken, 26.3% - ACE inhibitors, 28% - angiotensin II receptor antagonists, 51.4% - statins 20-40 mg per day, 77.4% - antiaggregants. But these drugs were taken irregularly and in inadequate doses. 47 patients after discharge from the hospital after 1.5-2 months independently reduced the dose and amount of recommended drugs or stopped taking them altogether. During the survey, we found out the reasons for the irregular intake of medicines: 7 (11.7%) patients - due to low financial opportunities could not purchase the necessary drugs, 27 (45%) patients believed that regular medication is harmful to the body, 9 (15%) 0%) of patients forgot to take drugs, 11 (18.3%) thought that it was enough to receive inpatient treatment 2-3 times a year. Only 14 (23.3%) patients out of 60 complied with all doctor's recommendations.

Conclusions. Compliance with the doctor's recommendations regarding diet and lifestyle in combination with adequate drug therapy can improve the quality of life, the clinical condition of patients, reduce the incidence of coronary artery disease progression and the number of hospitalizations. The results of treatment and the prognosis of the disease in patients with coronary artery disease depend on the adherence to treatment of the patients themselves.

MUNDARIJA

FILOLOGIYA FANLARI	4
Ikromaliyeva S.Sh.	THE CONCEPT OF FAMILY AND UNIVERSAL VALUES IN UZBEKISTAN 4
Parpiyeva M.A.	USMON AZIM SHE'RIYATIDAGI PARALLELIZMNING O'RNI 7
Kushmurodbekova Sh.B.	ONA TILI VA ADABIYOT FANLARINI O'QITISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN YANGICHA YONDASHUV ASOSIDA FOYDALANISH 9
Каримова Д.Ш., Кўчқаров И.А.	“ЎЛИМ” КОНЦЕПТИНИНГ ИНСОН ТАСАВБУРИДАГИ ТАСВИРИ ВА МИЛЛИЙ-МАДАНИЙ ҚАРАШЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ 11
Акбарова Ф.	БОШЛАНГИЧ СИНФЛАРДА ОНА ТИЛИ ТАЪЛИМИ СИФАТИНИ ТАЪМИНЛАШ ПАРАМЕТРЛАРИ ХУСУСИДА 14
Акбаров О.Е.	CHINGIZ AYTMATOV NASRIDA O'QITUVCHI OBRAZI VA FAOLIYATINING YORITLISHI 17
Turg'unova D.R.	HAYVON VA JONIVORLAR HARAKATINI IFODALOVCHI KONSEPTLAR ISHTIROK ETGAN MATNLARNING PSIXOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI 22
Jakbarova O.M.	OTLARNING KELISHIK QO'SHIMCHALARI BILAN QO'LLANISHI YUZASIDAN KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHDA TA'LIMIY O'YINLARGDAN FOYDALANISH 25
Maqsudova F.	O'ZBEK TILIDA ISTE'MOL DOIRASI CHEGARALANGAN SO'ZLAR (Tabu va evfemizmlar) 28
Jalolidinova M.J.	TOPISHMOQLARDAGI ASSOTSATSIYAVIYLIK 31
Toshlonova S.I.	YUKLAMA VAZIFASIDA KELUVCHI BOG'LOVCHILAR 33
Jaloliddinova M.J.	“YUSUF” SURASI, “QISSASI RABG'UZIY” ASARIDAGI “YUSUF” QISSASI VA A.JOMIYNING “YUSUF VA ZULAYHO” DOSTONI 36
Mengliboyeva U.H.	ADABIYOTDA E'TIQOD MAVZUSI HAQIDA O'YLAR 38
Хотамова П.И.	АРДОШ БЎЛМАГАН ТИЛЛАР ТИЗИМИДА СУБСТАНЦИАЛ ПОСЕССИВ ВА КВАЛИФАКТИВ ПОСЕССИВ СИНТАКСЕМАЛАРНИ ФАРҚЛАШ УСУЛЛАРИ 41
Зайниева Ф.Б., Рахматиллоева Н.	ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ, ПЕРЕВОД И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТЕКСТА 45
Вахабова М.Т.	ОСОБЕННОСТИ КОРЕЙСКИХ ОБРАЩЕНИЙ (на примере обслуживающего персонала и клиентов) 49
TARIX FANLARI	52
Юсупова С.Н., Бахронов Б.Б.	МИЛЛИЙ МАДАНИЯТ МОДЕРНИЗАЦИЯСИДА ТИЛ ВА МИЛЛИЙ, МАЪНАВИЙ МЕРОС СОҲАСИДАГИ ЎЗГАРИШЛАР 52

FAN VA TA'LIM

Aхророва А.Н.	СОВЕТ ҲУКУМАТИНИНГ 00486-СОҲЛИ БУЙРУҒИ БЎЙИЧА ҚАТАҒОН БЎЛГАН ЎЗБЕК АЁЛЛАРИ	56
Nosirova F.D.	XX ASRNING 20-60 YILLARIDA O'ZBEKISTONDA HAMMOMLAR FAOLIYATI TARIXIDAN	58
PEDAGOGIKA FANLARI		61
Zulpiqorova D.O.	“USTOZ MAQOMI TOG‘LARDAN ULUG‘” SHIORI OSTIDA TAYYORLAGAN PEDAGOGIK QOBILIYATI	61
Sulaymonova S.A.	BOSHLANG‘ICH SINFLAR O‘QISH DARSLARIDA MASAL USTIDA ISHLASHDA MUAMMOLI VAZIYAT VA NOSTANDART TESTLARDAN FOYDALANISH	65
Sulaymonova S.A.	MASAL – ADABIY JANR SIFATIDA	69
Adilova N.R.	BOSHLANG‘ICH SINFLAR O‘QUVCHILARIDA TIRISHQOQLIK, MATONATLILIK KABI IRODAVIY SIFATLARNI SHAKLLANTIRISHDA DIDAKTIK O‘YINLARDAN FOYDALANISH	72
Botiraliyeva S.S.	BOLA SHAXSINI RIVOJLANISHIDA TARBIYANING O‘RNI	74
Jakbarova O.M.	UMUMIY O‘RTA TA‘LIMNING DAVLAT TA‘LIM STANDARTIDA ONA TILI TA‘LIMIGA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV	77
Jiyanova Sh.M., Axunjonova N.B.	BOSHLANG‘ICH SINFLARDA HARAKATLI O‘YINLAR ORQALI O‘QUVCHILARNING JISMONIY MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH	79
Saidjalyalova N.S., Xasanova M.N.	DARSDAN TASHQARI VAZIYATLARDA O‘TKAZILADIGAN DIDAKTIK O‘YINLAR MAZMUNI	81
Saydazimova S.S.	O‘QUVCHILARDA AXLOQIY-ETIK QARASHLARNING SHAKLLANISHIDA PAREMIOLOGIK MATERIALLARNING AHAMIYATI	83
Qurbonova H.	MATEMATIKA DARSLARIDA INTERFAOL TA‘LIM USULLARIDAN FOYDALANISH	86
Hayitova Sh.D., Allazov I.S.	KREDIT-MODUL TIZIMI ASOSIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA‘LIM OLISH KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRISH	89
Sanayeva N.A.	TARIX DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHGA XIZMAT QILADIGAN INTERFAOL METODLAR VA ULARNING AHAMIYATI	91
Abduraхимова Ё.	BO‘SLANFICH SINFLAR DARSLARIDA MULTIMEDIA LAR DAN FOYDALANIB DARSLAR OLIB BORI SH AXAMIYATI XUSUSIDA	93
Ғопирова Ф.	BO‘SLANFICH SINFLAR O‘QUVCHILARIGA TA‘LIM – TARBIYA BERICIDA INNOVATION TEXNOLOGIYALAR NING U‘RNI	96
Mansurova F.T.	TA‘LIM JARAYONIDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH	99
Kulmuradov D.I.	KELAJAKDA MUHANDISLIK YO‘NALISHLARI BAKALAVRLARINING LOYIHAVIY	102

	KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH UCHUN TASHKILY VA PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARNI NAZARIY ASOSLASH	
FALSAFA FANLARI		106
Kamilov R.A.	YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA YANGICHA DUNYOQARASH TAMOYILLARI	106
Umatqulov S.Sh.	MAMLAKATIMIZNING YANGI TARAQQIYOT BOSQICHIDA KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINING INNOVATSION MONIYATI	110
Нишонов С.	ЎЗБЕКИСТОНДА ХУСАЙН ВОИЗ КОШИФИЙ ВА ЖАЛОЛИДДИН ДАВОНИЙЛАРНИНГ ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАРИНИ ТАДҚИҚ ҚИЛИШ КЎЛАМИ	114
ANIQ FANLAR		117
Yuldashev N.	THE ROLE AND UTILIZING OF WEB BASED ONLINE EXAMINATION SYSTEM IN ALL EDUCATIONAL AREAS	117
Maqsudov A.	ИНФОРМАТИКА – RAQAMLI TARAQQIYOTIMIZ ASOSI	126
Эшонкулов Б.С.	БЎЛАЖАК ЭНЕРГЕТИК МУХАНДИСЛАРНИ КАСБИЙ ФАОЛИЯТГА ТАЙЁРЛАШДАГИ ДАСТУРИЙ-МЕТОДИК ТАЪМИНОТНИ ИЛМИЙ-МЕТОДИК ЖИХАТДАН АСОСЛАШ	128
TABIY FANLAR		132
Мамадалиев А.Н.	КОНОПЛЕВОДСТВО КАК НОВАЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ	132
Тургунова Д., Абдуллоев Ш.Х.	КВАНТОВО-ХИМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МОЛЕКУЛЫ ФУМАРАТА ЖЕЛЕЗА(2+) ПРИМЕНЯЕМЫЙ ПРИ ЛЕЧЕНИИ ЖЕЛЕЗОДЕФИЦИТНОЙ АНЕМИИ	135
IQTISODIYOT FANLARI		138
Мавлянов А.М.	ТРАНСФОРМАЦИЯ БАНКОВ, РАЗВИТИЕ КОНКУРЕНЦИИ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ УЗБЕКИСТАНА ПОСЛЕ ВЫХОДА НА РЫНОК ЦИФРОВЫХ БАНКОВ	138
Эргашева Ф.И.	ТАЛАБАЛАРДА ИҚТИСОДИЙ БИЛИМЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБЛИГИ	141
TIBBIYOT FANLARI		144
Rakhimova M.E., Ganiev J.I., Najmidinov A.A.	ANALYSIS OF MAIN RISK FACTORS AND WAYS TO OPTIMIZE ADHERENCE TO TREATMENT OF PATIENTS WITH IHD	144